

People's Education Society's (Mumbai)

Platinum Jubilee Celebration Milind College of Arts

Nagsenvana, Aurangabad.

PEOPLES EDUCATION SOCIETY

ONE DAY NATIONAL LEVEL SEMINAR

“Quest for Identity”

20th January 2020

Certificate

This is to certify that Prof./Dr./Mr./Mrs./Ms. PAIL JAYSHREE RAMDAS
of Rajiv Gandhi College Karmad, Dist. Aurangabad
has actively participated / presented paper on Issue of Self-Realisation in Anita Nair's
'Ladies Coupe' _____ in the National Level Seminar

organised by Department of English, Milind College of Arts, Aurangabad.

Dr. S. A. Gawali
Convener
Dept. of English,
Milind College of Arts, Aurangabad.

Dr. Vaishali S. Pradhan
Principal & Chairman
Organising Committee,
Milind College of Arts, Aurangabad.

2020-21

Excel's International Journal of Social Science & Humanities

An International Peer Reviewed Journal

January - 2020

Vol. I No. 13

**EXCEL PUBLICATION HOUSE
AURANGABAD**

Difficult Daughters And Quest for self Identity

Dr. Dakashata N. Deshmukh

49

Translation of Savitri's 'Letters to Jyotiba'

Dr. Sunil Raosaheb Raut

51

Theme of Identity Crisis in Badal Sircar's 'There's No End'

Dr. Tukaram Balasaheb Bobade

55

Walt whitman's "song of myself": a journey towards Self exploration

Dr. Mahendra S. Chhangani

59

Post 9/11 American 'Self' versus Arab-Muslim 'Other': A Critical Study of Don DeLillo's *Falling Man*

Imran Abdul Latif Pathan

62

Quest for identity in *that long Silence*

Waghmare Sanjay Shankarrao

65

Dilemma of Female Identity in Manju Kapur's *The Immigrant*

Prof. Dr. Ravi Prakash Chapke

67

Feminist Identity A Difference: "A Study of Ladies Coupe And The God of Small Things Fictional Works By Anita Nair and Arundhati Roy"

Mr. Pramod U. Mairalnimbhorkar

Dr. Vaishali S. Pradhan

70

Dr Ambedkar's embracing of Buddhism: A quest for Identity and Self-respect

Dr. Nawal Thorat

74

Bharati Mukharjee's 'The Tiger's Daughter':

The best example of Split-self & cultural conflict

Dr. Dahale Naresh Madhavrao

77

The Issue of Communal Identity in Marathi Cinema: Fandry and Sairat

Mr. Agarwal Dilip Babulal

79

Issue of Self-Realisation in Anita Nair's 'Ladies Coupe'

Smt. Patil Jayshree Ramdas

81

Self and Other: The Trauma of Double-Identity in *Orhan Pamuk's*
Novel *The White Castle*

Mrs. Ruqaiyah Abdullah Alhuri

Dr. Vaishali S. Pradhan

84

Identity Crisis of Women in Chinua Achebe's '*Things Fall Apart.*'

Prof. Tanaji R. Dabhade

Dr. Vaishali S. Pradhan

88

Anita Nair (1966), is one of the leading post-modern woman writers of Indian English Literature. She has written many stories, poems, essays and novels. Her novels has translated into 21 languages. Through her fiction, she reflected the women's issues like extra-marital affairs, psychological and mental problems, fears, self-realisation etc. She has presented her characters without any hiding Anita Nair was born at Mundakottankurissi in Kerala on 26 Jan, 1966. She is always motivated by her family (mother & Uncle) for her creative writings. At once she says, "A daughter's struggles with her mother is what shapes her journey through childhood and makes her a woman" She has written six novels – The Better Man (2000), Ladies Coupe (2001), Mistress (2005), Lessons in forgetting (2010), Cut like Wound (2012) and Idris (2014). She is best known for her two novels – The Better Man and Ladies Coupe. When she wrote Ladies Coupe, she is called a feminist writer – She answered it by saying, "I am not a feminist, I enjoy being in the house, I liked to be treated nicely and pampered. I don't think this book is about feminist. 'It is about the inner strength which I see in so many women that overwhelms me'" Anita Nair's "Ladies Coupe" is the best example for the woman who is in the quest of self-realisation. Akhila, the protagonist, 45 years old, single takes the whole responsibilities of her family after her father's death. She takes care of each family member. Her brothers and sisters get married, no body pay attention towards her happiness. She remains alone in her life. 'She was always an intention of someone's Identity, daughter. Sister. Aunt Akhila wished for once someone should see her as a whole being.'

This novel is a story of six women's including Akhila, who meets five women in one of the train, in a ladies coupe. So the title of this novel is this Anita Nair reflects the sufferings of woman at a deeper level by telling the story of each woman present in the ladies coupe. She depicts the women's problems. Their struggles for self-Identity, self-realization in the Patriarchal Society. Six women's find comfort in Ladies coupe to speak with each other, and share their problems, fears and weaknesses. Suddenly they become like sisters of each other. While sharing their sorrows, forgetting their caste, age and class. These five women are – Mariklanthu, Margaret Shanti, Janki, Prabha Devi and Sheela Vasudevan. Janki is the oldest passenger among these six. She is the best example of Indian woman living in patriarchal society who in childhood lives under the control of father, then husband and in old age son. She plays the different roles very obediently and faithfully like obedient daughter, a loyal wife and a doting mother. But she never lives for herself, with her own identity. She gets married with Prabhakar, her husband always control her. She accepts this also, but at once, when she finds controlling power is not herself but also for her son, she becomes furious and becomes against of this patriarchal Society's rule. She asks her husband "You just want to control him, you want to control everybody you want everyone to do your bidding," It shows Janki understands the importance of individuality and independency. But it was late.

Another story is of Sheela, 14 years old the youngest among 5 travellers. She is very ashamed about the action done by Hasina's father – Nazar, who touches her skin in front of Hasina and her mother, how man is shameful. He doesn't feel any shame doing such as the things, and it is because of the society is male-dominated. Fourteen years child – Sheela feels so hurtled, she doesn't complaint but decides not to go again Hasina's Home for her self-protection. Nair wants to show the ill treatment of men given to child through this character. How can a

woman be feel safe? In such a male-dominated society. Akhila's question to these passengers. "Can a woman stay single and be happy, or does a woman need man to feel complete?" Nair asks this question not only to 5 women but all the women who are living under the control of men in this patriarchal society.

Third story is of a Dalit woman, Marikolanthu who is destroyed by one night lust. She belongs to a poor family, due to poverty, her mother goes for work outside, and so she has to take care of house. This is the reason, why she doesn't take the education. When her mother becomes ill, she has to go to at Chettat's home, where she has to take care of Sujata's husband, becomes a victim of his lust, and becomes a mother of a child. A voiceless, poor Dalit woman having no support of anybody hates her own son due to the torture given by the society. But at last, she realises that the small kid of her own blood, she feels love for him, Anita Nair tries to flash the Indian woman sensibility, their nature, their mind's condition, patience and at last the journey from self-sacrifice to self-realization.

Marikolanthu at last, shows her mind's journey from self-negation to self-affirmation, from hatred to love. She stands in the society without caring what society will say against her. It is he own strength that make her to believe in herself and to move forward in life. Akhila and other five passengers tells their stories. These stories form a novel, Akhila is the voice of woman in patriarchal Society. Through the character of Margaret Shanti-an educated Chemistry teacher. Anita Nair throws light on the Indian women's strength how she can teach a lesson to her husband, make him disciplining person. Margaret Shanti is very submissive by nature. She is married with Ebenzer Pavlraj who is very dominant person and cruel also by nature. She gets shocked when he says her about a child, now her woman nature comes out with forcibly, she decides to teach lesson to her husband and she did it. At once she says, "What else could I do? Hadn't I done everything he wanted me to? I didn't know what he expected of me now....."

Prabha Devi's story also one of the great story of women's strength who loves swimming. As Vavalakshmi comments, she triumphed over her innate timidity and gained peak experience of supreme content bringing tremendous happiness to her husband as well. She overcomes the fear from her mind and learns to live happily. Akhila meets each character spoke with them, listens their stories and learns that every woman has to fight to have own space in this patriarchal society. Akhila learns self-assertion from negativity. She thinks that she loves Hari, but the society look towards these not as couple but as an affair between them. She doesn't like it. So, she say goodbye to Hari. Now she wants to be happy in life, as once karpagam asks her about happiness, Akhila defines it,

"Happiness is being allowed to choose one's own life, to live it the way one wants.
Happiness is knowing one is loved and having someone to love. Happiness is being able to hope for tomorrow"

The female protagonists presented in this novel are the victims of this patriarchal society from childhood, woman is conditioned as inferior to man the second sex and so, don't have the right to live independently and prove their individuality.

Conclusion: Anita Nair's 'Ladies Coupe' is the best example of showing the changing aspects of women. Nair wants to show that women one changing now. The novel is a journey of Akhila from self-negation to self-affirmation...

Six womens share their experiences, plights, sorrows as their lives have common threac Akhila, Janki, Mniklanthu, Margaret Shanti, Prabha Devi and Sheela are the victims of the male dominated society, want very simple thing from society should treat them a human being, allow

them to live with their own identity. Each woman character is not happy in this society, as man consider them as inferior and second one. The protagonist – Akhila lastly decides to do of her mind, liberate herself from the traditional role. Anita Nair presents the presence of 'hope through change' and reflected the conditional women in the male dominated society and tries to show that these women are now realizing their identity, position, their sorrows, plights which are changing. In this way Nair presents the real nature of society.

References :-

- 1) Khot Mohini, "Journy of Self-Discovery: the growth Akhila in Anita Nair, Anita. Ladies Coupe. New Delhi, 2001.
- 2) Nair Anita. Ladies Coupe – Penguin Books India Ltd. 2001
- 3) Noble Dass Veena. Feminsm and literature New Delhi : Prestige Books, 1995
- 4) [http:// www.anitanair.net/novels/ladiescoupe](http://www.anitanair.net/novels/ladiescoupe)

PRINCIPAL
RAJIV GANDHI ARTS, COMMERCE
& SCIENCE COLLEGE, KARMAD
TQ. & DIST. AURANGABAD.

PRINCIPAL
RAJIV GANDHI ARTS, COMMERCE
& SCIENCE COLLEGE, KARMAD
TQ. & DIST. AURANGABAD.

Smt. Patil Jayshree Ramdas

Asst. Prof Dept. of English, Rajiv Gandhi College Karmad, Tq. Dist. Aurangabad. (MS)

At. Post. Limbaganesh, Tq. Dist. Beed Pin-431126 (Maharashtra)

Certificate Of Publication

This is to certify that the review board of our research journal accepted the research paper/article titled Theme of incest in Mahesh Dattani's of "Thirty Days in September"

Dr./Mr./Miss/Mrs. Patil Tayshree Randas

It is peer reviewed and published in the Issue 37 Vol. 8 in the month of Jan to March 2021.

Thank you for sending your valuable writing for Vidyawarta Journal

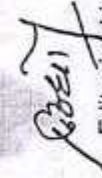
ISSN-2319 9318

Impact Factor
7.940

Indexed (IJIF)

Editor in Chief
Dr. Bapu G. Gholap

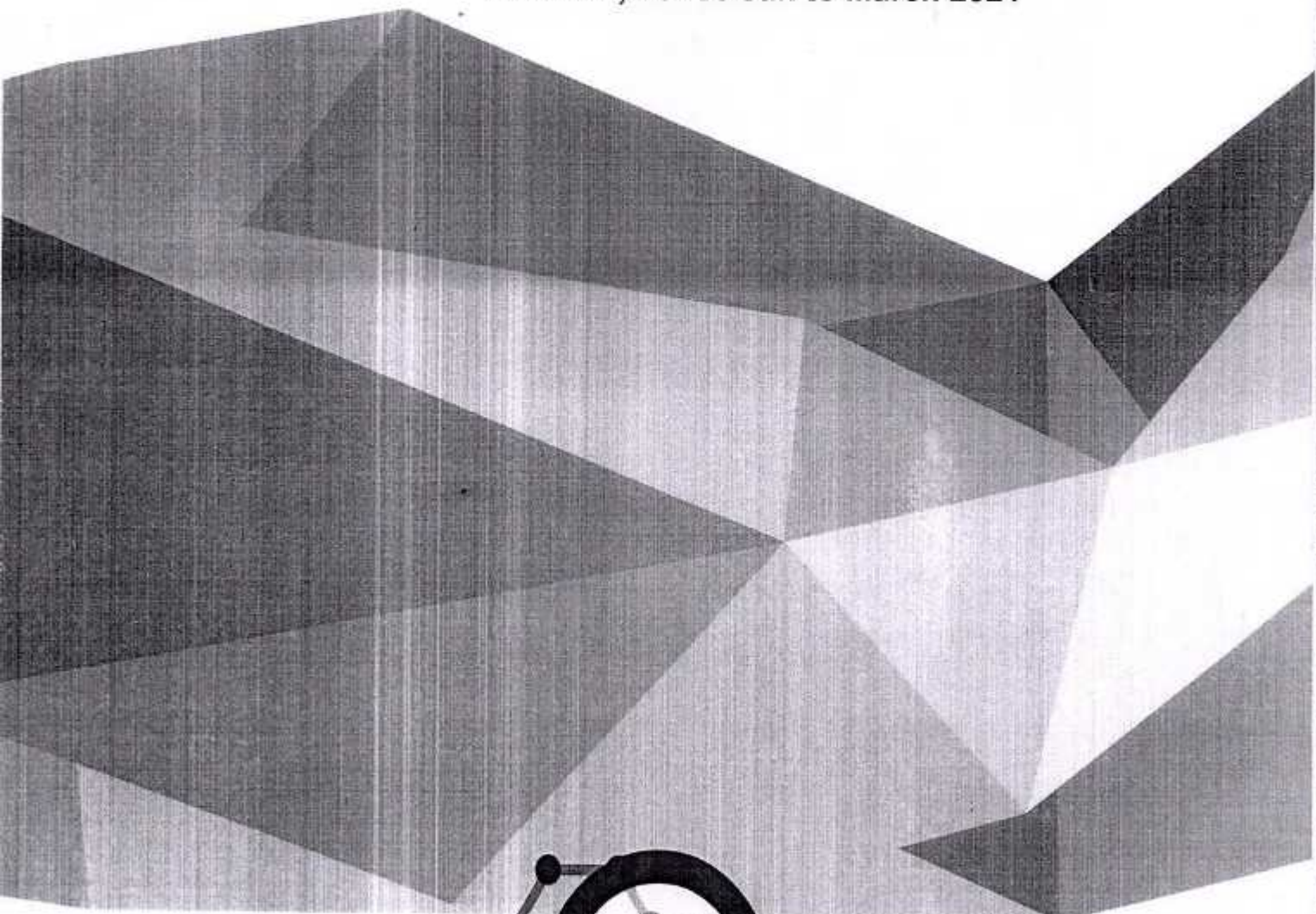
MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Vidyawarta®

Peer reviewed Referred International Research Journal

Issue-37, Vol-08 Jan to March 2021

Editor
Dr. Bapu G. Gholap

INDEX

- 01] Sensitivity Profile of some enteric pathogens associated with Diarrhoea
Dr. Chitra Bagmar-Aurangabad ||12
- 02] Impact of Music and dance in our life- A therapeutic and rejuvenating ...
Shipra Chatterjee ||16
- 03] A PROBLEMS AND PROSPECTS OF DIRECT SELLING BUSINESS :
Dr. Chandrakant Bhagvat Chaudhari ||19
- 04] Suffering of Women in Mahesh Dattani's "Bravely Fought the Queen"
Dr. Dahale N. M.-Karmad, Aurangagad ||23
- 05] IMPACT OF LOCKDOWN DURING COVID-19 PANDEMIC ON ACADEMIC
Mrs. Pranoti N. Gongale ||26
- 06] A comparative study of punishment & relief amount under the Atrocity
Kadamb Rajwant singh Surendra singh, Nanded. ||29
- 07] MUGHAL EMPERORS AND KASHMIR A HISTORICAL STUDY
Mehraj Ahmad Ganaie / Dr. Savitri Singh Parihar ||33
- 08] Theme of incest in Mahesh Dattani's "Thirty Days in September"
Smt. Patil Jayshree Ramdas-Karmad,Tq. Dist. Aurangabad. ||36
- 09] A Study of Existing Environmental Instruments in India
Dr. Jitendra Sali, Nashik. ||39
- 10] A Review Article on New Private Sector Banks in India: Challenges and
Chunnu Hussain, Chapra ||45
- 11] A Study on Customers' Attitude towards Mobile Banking Adoption in India
Umakant Pandey, Chapra ||48
- 12] An Analytical Study on Growth of Mutual Fund Industry in India
Dhanu Kumar, Chapra ||54

Vinay. Vinay who takes the advantage of this situation and he sexually harassed his own sister. Shanta suffers a lot but remains silent, because the fear of society in which she was living, that paternal society who always sees the fault of woman in such an action and never blame to the man. Society never supports the woman at such a time.

In an interview with Anitha Santham Dattani says, "It's the silence and the betrayal of the family that affects me the most. Like in this case, the mother knew that her daughter was being sexually abused by her uncle but still chose to keep quiet the silence that makes the abused feel betrayed." Mala continually sexually molested by her uncle, then anyone who was available, Dattani writes, "Mala's voice on tape. I have been so bad. I can't tell you where to begin. It's not just the man in the office, I told you about, but before..... Much before! oh God I seduced my uncle when I was thirteen! I slept with my cousinand....anyone who was available..... It was the trauma that mother & daughter suffer in their life.

Mala, actually bold and frank, a modern girl, but becomes so weak by her mind when she recalls her past memories. She bears the pain of her body but can't forget her mother's insensitivity towards her sorrows, she accuses her mother,

Mala: Oh, yes, You would remember that I always like alu parathas that's what I got whenever I came to you, hurt & crying. Instead of listening to what I had to say, you stuffed me with

Food. I couldn't speak because I was being fed all the time... & you know what?You knew fed all the time....& you know all along what was happening to me...

Dattani tries to show the helplessness of women in the society through this play, and also points out that it is the responsibility of parents to pay attention for their children and try to understand what their children wants to tell to them. Parent

should be friend to their children. But, in the paternal society, woman specially mother and daughter can't play the role of friend of each other as Mala always try to speak to her mother, to tell the humiliation done by her uncle to her mother but she always avoids her..

Mala: That is the trouble! That has always been the trouble! You were never there for me. You were to busy for me!"

Instead of supporting and soothing her mentality, she neglects her daughter's speech; she ruins her life at the same time of her own daughter's also. Mala feels that only because of her own mother, she suffers

Mala : where were you when he locked the door to your bedroom while I was napping in there? where were you during those fifteen minuts when he was destroying my soul?

Mala physically & mentally becomes sick because of forced sexual molestation and betrayal from mother. Dattani highlights that the lack of communication between parents & children results in unbearable sufferings and it leaves permanent impression on human mind, Just like as mala's mind remains full of pains.

Deepak who loves Mala, but unknown to her suffering proposed her. Mala doesn't feel happiness, as she looses trust in men, she sees the reflection of Vinay in every person. Hence the conversation between Deepak & Mala shows the mental state of Mala:-

Mala : I am never be over, I won't work between us

Deepak : for God's sake give me a chance & it will for your own sake

Mala : for your own sake forget me.

Shanta :- Go Mala, just go with him

Mala : You know I can't.

Deepak : Why not?

Mala : You don't understand! YOU JUST DON'T UNDERSTAND! I can't love you.

Mala doesn't show any interest in marriage, actually she never forget that painful experience which Vinay has given her in her

Theme of incest in Mahesh Dattani's "Thirty Days in September"

Smt. Patil Jayshree Ramdas
Asst. Prof Dept. of English
Rajiv Gandhi College Karmad,
Tq. Dist. Aurangabad.

Abstract:

Mahesh Dattani, a multi-faced personality has always dramatized the most heinous issues. His 'Thirty Day in September' highlights the issue of child sexual abuse problem, a real story. This paper aims to explore Dattani's sensibility in describing the female's humiliation, hurt, which they receive from male in this patriarchal society. This paper also throws lights on the effects of the forced sexual relation on one's personality, especially sexually abused in the childhood, how that child suffers in the adulthood, through the character of mala. Through this Play, Dattani tries to expose the social duality, at the same time issue of child abuse which is silent crime.

Introduction: -

Mahesh Dattani is one of the exposers of the contemporary bitter realities through his plays. He has exposed the harsh realities like the problems of homo-sexuality, lesbian, Hijras, which causes to social exclusion. He reflected real life situations through his dramas.

He won sahitya Akademi Award for Final solutions & other plays in 1998. He wrote many plays in which he discusses the 'invisible issues' of Indian society, he explores the hushed up issues of society and exposes social duality. He brings at the issues of sexual abuse, cycle of incest through his play "30 days in September".

This play deals with sexual guilt and obsession with sensual gratification of female characters. Child abuse is 'silent crime' in which victim not only bears the sorrows, pain of physical humiliation but also mentally disturbance.

This play was first performed in 2001 in Mumbai. It is based on the real story life experiences of survivors of child abuse; this is the story of Mala & her mother Shanta. Both are the victims of sexual molestation done by the one person, Vinay who is Shanta's brother.

The play is part of RAHI's (Recovery and Healing from Incest) effort to turn incest or child sexual abuse from a private issue to public one and help woman survivors came into recovery. Dattani's association with the members of RAHI allows him to be familiar with the whole process, he met survivors & all become the partners of the journey.

The play begins with Mala talking an imagined counsellor while brings dilemma in her mind to fight. She says, "I - I don't know how to begin Today is 30th Sept 2001 & My name is ... I don't think I want to say my name ... I am sorr... sometimes I wish that my mother. Mala, Shanta's daughter, a central character is physically abused by her own maternal uncle, since she was seven years old only. Vinay - Maternal Uncle of Mala, goes on abusing her continuously, and it was known to Mala's Mother, - Shanta, but she deliberately ignored it. Shanta never tries to stop all that what was happening with her own daughter, as Mala says, "The only person who can, who could have prevented all this is my mother sometimes I wish she would just tell me to stop. She could have prevented a lot from happening." Mala always thinks that it was her mother's fault that she never saved her from the physical abusing Shanta has shown very submissive in nature, traditionally moulded woman, who was not living her husband, as her husband left her for 'another woman', she has been living with her brother-

summer vacation when she was child. She can't keep her relationship with any person more days, how can she thinks of the marriage, she sleeps with men, but not for pleasure, but to punish them and so herself also. Her heart, mind was full of turbulent emotions which never allowed by herself to come-out.

Actually Deepak, a good person sees that Mala to whom he loves and wants to marry, has suffering from some psychological trauma. So, he promises Shanta that he will help Mala to come out her internal conflict.

Mala who always remember the 30 day of sept in which she is molested by her uncle at the age of thirteen, from the age of seven, she finds unable to strip her off, she always think she is only a sex-object nobody loves her, only people come to have sex with her, but no-body is ready to marry her, as her image becomes 'a bad girl' in the society. Dattani tries to highlight the men's mentality here, no one tries to understand her, inner feelings, emotions, her behaviour except Deepak, who always hope that she will be with him one day, and always tries to peep into her heart, tries to understand her silence, her nature, and he becomes successful in his aim also. He comes to know the truth of Mala.

In the climax, Shanta reveals her secrets, Shanta : I was six, And he was thirteen.... and it wasn't only summer holidays. for ten years! (Pointing to the picture of God). I looked to Him. I didn't feel anything. I didn't feel pleasure. I lost myself in him. He helped me by taking away all feellings. no Pain no Pleasure, only silence. Silence means Shanti Shanti. But my tongue is cut off No No it just fell out somewhere. I didn't use it. no I can't shout for help. I can't say words of comfort. I can't even speak about it. No I can't I am dumb.

By listening mother's revelation of truth, mala gets shocked. She comes to know that she & her mother, both are exploited by the same person. Mala is stunned and in her mind, now,

only love & sympathy cropped, she forgives her mother, she says ,

Mala : While I accused you of not recognizing my pain, you never felt any anger at me for not recognizing yours. We were both struggling to survive but I never acknowledged your struggle. Ma: no matter where I am, I always think of you. I want you to know that I am listening, waiting for you to speak. I promise you I will listen. I am waiting for a sign from you to say that you have forgiven me. Say something even a whisper.

Now, Shanta's silence is broken, as mother & daughter are on the same plane, both shed tears for each other and now they are together. Mala now finds the relief of her pains in her mother's lap. At last Mala refuses to marry with Deepak to challenge the supremacy of men.

Conclusion:

Asha Kuthari, says that this play is the scarred psyche of the protagonist, Mala khatri. The Protagonist receives betrayal from her maternal uncle in her childhood and she carries the effect of the betrayal till her adult age. As a result she fails to trust or love people. Dattani present 'Cycle of Incest' through the mother & Daughter's molestation done by same person in the childhood, this 'Cycle of Incest' may be broken by strong will, courageous nature, and strong determination. Dattani shows that women is the most integral part of the society, and women is the most integral part of the society, and woman, an individual also deals with the patriarchal society with confidence and strong determination. As Mala, who is also molested by Vinay like her mother, who remains silent through out of the play, but Mala dares to give the words to her mother's silence. So, Dattani highlights the hope that an individual can also have the capacity to resist the injustice.

The Play is about the story of the incest, child sexual abuse, at the same time, to understand Dattani's message that women should come forward to defeat the enemies of

shame, guilt and break the silence and cycle of incest also.

Works Cited

- 1) Chaudhari, AshaKuthari, Mahesh Dattani : An Introduction, New Delhi: Foundation, 2005. Print contemporary Indian witors in English series.
- 2) Dattani Mahesh – Bravelly Fought the Queen. Collectd Plays, Vol I New Delhi, Penguin, India 2000
- 3) Das, Bijay Kumar, Form & Meaning in Mahesh Dattani's Plays. New Delhi ; Atlantic Pub & Dist. Ltd. 2008.
- 4) Multani, Angelie, ed. "Introduction," Mahesh Dattani's Plays : Critical perspectives. New Delhi 2007. Print.

□□□

PRINCIPAL
RAJIV GANDHI ARTS, COMMERCE
& SCIENCE COLLEGE, KARMAD
TQ. & DIST. AURANGABAD.

A Study of Existing Environmental Instruments in India

Dr. Jitendra Sali
Assistant Professor,
KTHM College, Nashik.

Abstract

This Paper examines India's environmental regulatory instruments. Climate change, Global warming are the key issues in the world. An environmental issue makes negative impact on Economy, health, climate and earth. There is a serious need to make a strong legal regulatory framework to save human generation and earth. This paper historically examines changes in policy related to environment in India. Over the last three decades, the Ministry of Environment and Forests (MoEF) of Government of India has enacted a number of environmental laws and also has restructured the environmental regulation process to ensure successful enforcement of environmental law in an effective manner. Across the country, government agencies wield vast power to regulate industry, mines and other polluters to ensure the effective implementation of environmental laws and regulations. There are some challenges relating to the effectiveness of regulatory framework in India. However, a implementation of such enactments and Constitutional provisions has not resulted in preventing environmental degradation in the country. This paper makes an in-depth analysis of environmental governance and regulation in India

Printing Area[®]

Peer Reviewed International Refereed Research Journal
At. Post. Limbaganesh, Tq. Dist. Beed Pin-431126 (Maharashtra)

Certificate Of Publication

This is to certify that the review board of our research journal accepted the research paper/article titled Robin dranath Pagore's Chitra -

An epitome of Empowered Women, love of
Dr./Mr./Miss/Mrs. Patil Jayshree Ramdas

It is peer reviewed and published in the Issue 80 Vol. 02 in the month
of Sept 2021.

Thank you for sending your valuable writing for printing area Journal

Indexed (IJIF)

Impact Factor
7.891

Govt. of India,
Trade Marks Registry
Regd. No. 34/18002

ISSN 2394-5303

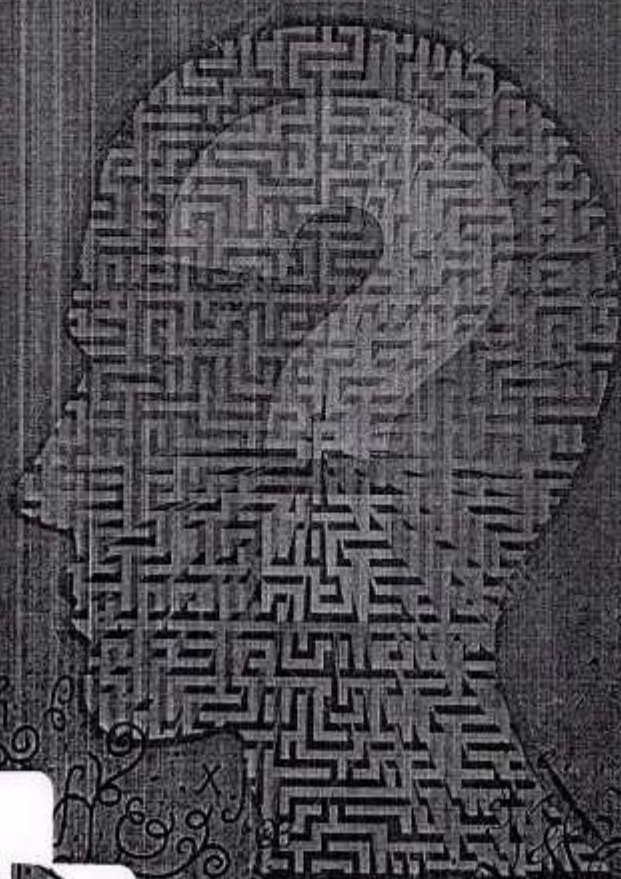

Dr. Bapu G. Ghole

Editor, IJIF
Dr. Bapu G. Ghole

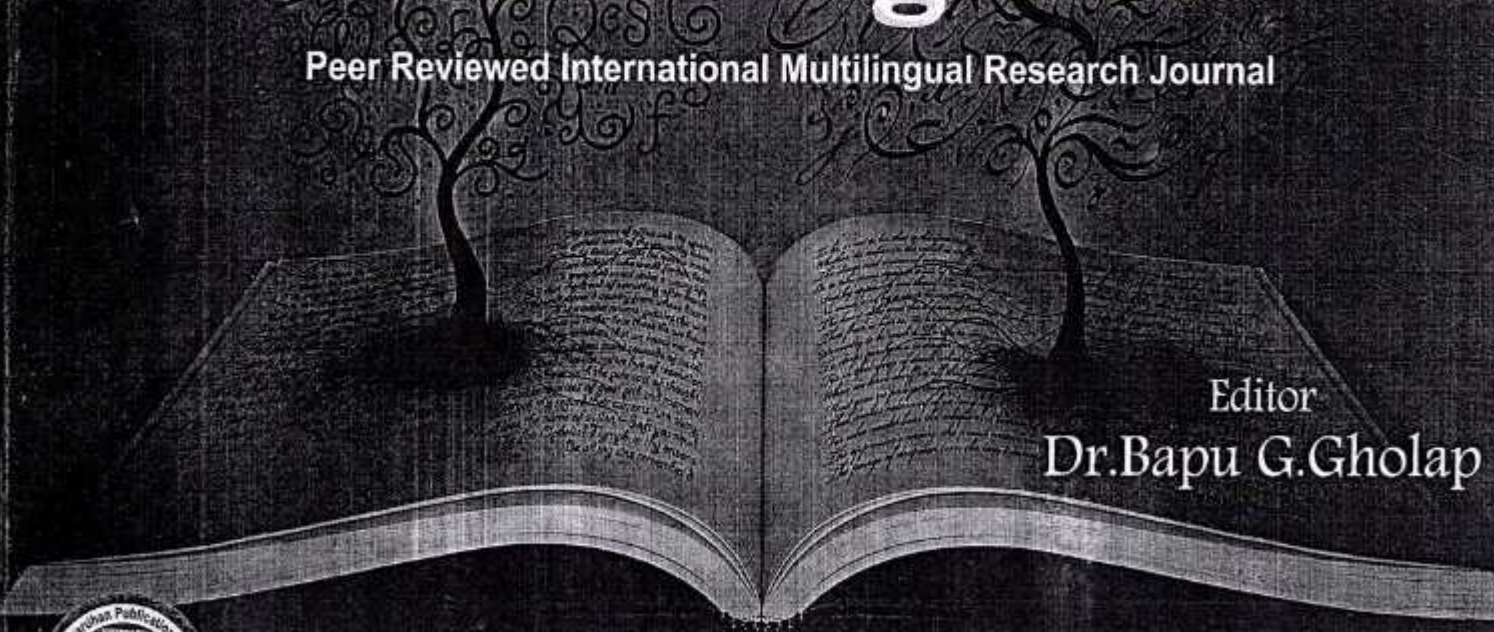
ISSN 2394-5303

Issue-80, Vol-02, Sept. 2021

Printing Area

Peer Reviewed International Multilingual Research Journal

Editor

Dr. Bapu G. Gholap

110	01) Projection of Women Characters in Karnad's 'Yayati' Dr. Dahale N. M., Tq. Dist. Auranagabad
113	02) EFFECT OF 12 WEEK ASANA AND MEDITATION PRACTICES ON PSYCHOLOGICAL ... Jagadeesh S Gasti, Belagavi, Karnataka
116	03) Witness Protection and Farce of the Criminal Justice system in India: An ... Tarun Goyal, Sri Ganganagar (Raj)
122	04) SERVICE QUALITY OF STAFF TRAINING IN HOSPITALITY SECTOR I.M.Karthikeyan & Dr.K.Raja Alias Pranamalai, Dindugal Dist.
130	05) Genetic Assessment of Chickpea (Cicer Arietinum L.) Germplasm Ganesh Koparkar, Dr. Kevin Gawali, Dr. Ashish Sarda, Dr. Umesh Shinde & Amol Nagmote, Saikheda, Madhya Pradesh
135	06) USAGE OF ARABIC IN INDONESIAN LANGUAGE AND LITERATURE Dr. Md. Shamsuddin Mallik, Kolkata
140	07) A Comparative Study on Cognitive errors of Individual with Obsessive-... Ms. Richa Ojha & Mr. Sachin Kumar Gupta, Mathura, Uttar Pradesh
146	08) Rabindranath Tagore's Chitra – An Epitome of empowered Women, love ... Smt. Patil Jayshree Ramdas, Tq. Dist. Auranagabad
149	09) GST: Towards Growth of International Trade Dr. Ashok B.Pawar, Sillod
152	10) Genetic diversity analysis between different varieties of chickpea in ... Kishan Shahre, Dr. Kevin Gawali, Dr. Umesh Shinde, Dr. Ashish Sarda & Prof. Amol Nagmote, Saikheda, Madhya Pradesh
157	11) Effect of Heat, Drought on Growth and Yield of Chickpea (Cicer Arietinum ... Himanshu Sontakke, Dr. Kevin Gawali, Dr. Umesh Shinde & Amol Nagmote, Saikheda, Madhya Pradesh
162	12) DETERMINATION OF EROSION SURFACE OF AURANGA BASIN, JHARKHAND ... DR. RAMCHET SINGH YADAV, GORAKHPUR (U.P.)

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

INDEX

ber two no significant difference found between depressive disorder patients and obsessive-compulsive disorder patients on the basis of cognitive errors in selective abstraction.

In a study it was found that the profile of cognitive dysfunction seems to depend on anxiety disorder subtype but at least Obsessive-Compulsive Disorder is associated with deficits in executive functioning and visual memory (Anu E. Castaneda 2008).

CONCLUSION:-

It can be concluded that there was no significant difference found on the basis of cognitive errors in individuals with Obsessive Compulsive Disorder and Individuals with depressive disorder.

REFERENCES

Bibliography

Alonso P, S. C.-M. (2010). Suicide in patients treated for obsessive-compulsive disorder: A prospective follow-up study. *Journal of Affective Disorders* , 300-308.

Beck A. T., K. M. (2013). Assessment of suicidal intention: the scale for Suicide Ideation . *Journal of consulting and clinical psychology* , 343.

J.G., B. (1998). Mixed symptoms and syndromes of anxiety and depression: diagnostic, prognostic and etiologic issues. *Annals of Clinical Psychiatry*, 15-29.

L, B. V. (2010). Suicidal ideation in patients with obsessive-compulsive disorder. *Psychiatry Research*, 104-108.

Lewinsohn P.M., P. J. (2010). The symptomatic expression of major depressive disorder in adolescents and young adults. *Journal of abnormal psychology*, 244.

Nock M.K., B. G. (2008). Suicide and suicidal behaviour. *Epidemiologic reviews*, 133-154.

Ohring R, A. A. (1996). State and trait anxiety in adolescent suicide attempters. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 154-157.

R.F., B. (1990). Suicide as escape from self. *Psychological review*, 90.

Rabindranath Tagore's Chitra – An Epitome of empowered Women, love & Beauty

Smt. Patil Jayshree Ramdas

Asst. Prof Dept. of English,
Rajiv Gandhi College Karmad,
Tq. Dist. Aurangabad

Abstract : In, Chitra – one act play – Tagore portrayed pre independent Indian woman who struggles for self-expression & gender equality, Tagore presents the portrayal woman with the stronger hue who deals every problem of life with strong inner strength. This paper aims to highlight the power resides inside of female soul through the female character 'Chitra' – a personification of power. This research focuses how Tagore's Chitra is not only an erotic, entity but an empowered woman, a new woman with superficial power who has control over her body and sexuality.

Introduction : Rabindranath Tagore, who won the first coveted Nobel prize for literature, was a great story teller, dramatist, novelist, musician & poet also Tagore introduced drama in English with lyrical quality, Tagore's plays are symbolic, lyrical & loveliest one Tagore's 'Chitra' (1893) is a verse play, based on the Indian epic Mahabharata. It is the story of Arjuna's wife – Chitragandha. The story is set in the forest of Manipur. Chitra is the daughter of chitravahan, the king of Manipur. As lord Shiva granted a boon to her ancestors that there will be at least one male heir in their family, but Lord Shiva's words proved fruitless and instead of male-born, a female borne in their family. So the king brings up Chitra not as a daughter but as a son. He treats her as a boy, and make her a warrior, in the very

beginning she has shown in male's attire, as a modern woman and a master in archery.

The play opens with the conversation of Chitra's with Madana – God of love & Vasanta the God of springtime & eternal youth, as she has been brought up as a boy, she really doesn't know how to live like a woman. She expresses her sexuality by discarding her warrior outfit. As she sees Arjuna, she falls in love with him, but as in a male attire and not beautiful, she gets rejection by Arjuna. So Chitra requests Madan & Vasanta, to make her beautiful so that Arjuna will fall in love with her,

..... O Love, god love ...

..... for a single day make me superbly beautiful even as was the sudden blooming of love in my heart. Give me one day of perfect beauty."

Chitra realises her female identity by looking a man – an attractive & young warrior – in front of her. Here, Tagore focuses the woman's psyche, and tries to bring out the inner most female desires.

Both the Gods give her not just one day but an entire year to spend with Arjuna when Arjuna sees her blossoming youth and her tender bloom, he falls in love with Chitra, though Chitra beauty is not real but borrowed one by the two Gods. Arjuna doesn't realise Chitra is that woman whom he had seen earlier. Arjuna forget his vow of celibacy and accepts the beautiful Chitra.

"You alone are perfect : You are the wealth of the world, — the goal of all efforts, the one woman!"

Tagore has shown Chitra as a modern woman for her being romantic one also, As it is proved when Chitra promotes Arjuna to indulge into Sexual pleasure.

"Take me in your arms, my love
let all vain bickerings of discontent die away at
the sweet meeting of our lips."

Though Chitra gets love of Arjuna, but now she is not happy yet, as she is really knows that her beauty yet, as she is really knows that

her beauty is temporary, after one year it will come to an end, she will come in her true form, she knows that her beauty is not the reality but an illusion. Chitra shows her courageous nature by accepting her mistake. As throughout of the year, she assumes that Arjuna will not love her once the year is up. At the same time, She also becomes unhappy by thinking that a man like Arjuna, a great warrior, famous for his vows, easily breaks his vow of celibacy only to enjoy the beauty.

Chitra, though wants to win Arjuna's love and won also by the borrowed beauty, but the next day she realises her false beauty, she hates herself and requests both the God to take back her beauty. Here, Tagore shows the female psyche, at the same time female's inner regrets. But the two God don't listen her to taking back her beauty within a year so, she remains with Arjuna for a year with her temporary beauty.

Meanwhile Arjuna comes to know the truth during a crisis where Chitra has to save the villagers from robbers.

The protagonist Chitra shamefully confesses to Arjuna, finally with true heroic valour she expresses her burden of the beauty which she carries for a year, she dares to reveal very gladly.

"I am Chitra. No goddess to be worshipped, nor the object of common pity to be brushed aside like a moth with indifference....."

Tagore's Chitra is not repressed, she expresses herself very boldly. We see Chitra's evolution from illusion to reality. Tagore creates an oriental character of Chitra, expresses her desire very freely, Chitra is not stereotypical, "average third world woman" she possesses all the qualities. She is more powerful than the hero, she is the voice of modern woman. Chitra has shown the fine example of an empowered woman, who has daring to win her love, at the same time to reveal truth also. Tagore visualises a feminist Chitra, whose desire, 'speaks the same language as man's"

Arjuna – Chitra's relationship is highly complex one. At first, she has shown in male's attire, a great warrior, having man like treatment, but after meeting with Arjuna, her female desire come up and she falls in love with him. Tagore has shown both – Arjuna & Chitra as common & Average human beings, Tagore has shown the physical attraction between Arjuna and Chitra, but it was not only that much message, Tagore wants to give the reader, but according to Tagore love finds its attainment when the mind and the heart of the lover are in synchronicity with that of his beloved.

Actually, when Chitra falls in love with Arjuna, in first sight, that was only physical attraction, and Arjuna who also shows his love toward chitra, when she becomes beautiful (because of blessing of two Gods), that was also physical attraction, not true love, as only because of her beauty, he breaks his vow of celibacy. Both love only the falsity. Both know that love was not true, as Chitra knows that Arjuna will break up his relations with her when, he comes to know her temporary beauty and to some extent Arjuna also feels something is wrong, once Chitra says,
"When do you seek in these dark eyes in these milk white arms if you are ready to pay for her the price of probity?
Not my true – self, I know, surely this cannot be love..."

Chitra proves her real self and strong one also. At last Chitra admits that she is the princess Chitra, how she begged for beauty and how she won his love.

At last, Arjuna gladly accepts Chitra by declaring, "Beloved, my life is full"

Chitra also admits that she is pregnant with his son and they will remain with each other forever with love if Arjuna accepts her in her real form without beauty. Arjuna became very happy to hear the news and at last both live very happily.

Conclusion : Tagor's 'Chitra' is the story of love

between Arjuna & Chitra. In the words of Dr S. C. Sengupta, a renowned Tagore critic
"Nothing is more valuable in human life than human love; The intense passion a man and woman feel for each-other".

Tagore's Chitra is a symbol of 'Love', long before she meets arjuna, she always dream of defeating Arjuna and wants to prove that women are equal to men . But when she meets him, she falls in love, and to win his heart. She pleads two Gods, to make her beautiful and its natural thing that by looking a beautiful woman like Chitra, Arjuna also falls in love with her. Though Chitra first doesn't know the difference between physical attraction and spiritual love, but afterwards she comes to know it and last, she reveals the truth of her temporary beauty, without caring what will happen afterwards it, how Arjuna will react, whether he will accept her or not. It shows that Tagore 'Chitra' is full of true love for Arjuna and an epitome of women empowerment.

Works Cited

Primary Source

1) Tagore, Rabindranath – Chitra, London : Macmillan, 1953

Secondary Sources :

- 1) Irigarray, Luce, "This sex which is not one"- Feminisms
- 2) Shukla, Reshu, Tagore's Chitra : An Epitome of love, Truth & Beauty; Perspectives & challenges in Indian English Drama. Ed Neeru Tondon New Delhi: Atlantic, 2006
- 3) Okin, Susan Moller, 1989, Justice, Gender & family, New York : Basic Books.

□□□
[Signature]

PRINCIPAL

RAJIV GANDHI ARTS, COMMERCE
& SCIENCE COLLEGE, KARNAD
TQ. & DIST. AURANGABAD.

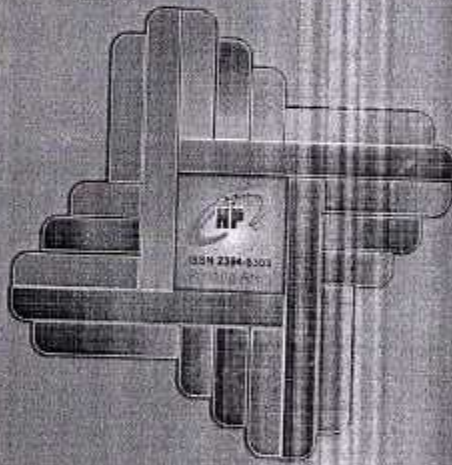
ISSN 2394-5303

International Peer Reviewed Refereeri Research Journal

Printing Area®

Issue-74, Vol-03,
March 2021

Editor

Dr. Bapu G. Gholap

INDEX

- 01) Descriptive study of behaviour of University student according to different ...
Mrs. Pranoti Nirmal Gongale ||11
- 02) GROUP DYNAMICS- GROUP PROCESS
Dr. Jyoti Maiwal & Shirly Singh, Ujjain (M.P.) ||13
- 03) The Role of a Teacher in Changing Scenario of Higher Education
Dr. Milind Suryawanshi, Pune ||16
- 04) Sulphonated graphene oxide catalyzed efficient synthesis of Quinoxaline ...
Mantosh B. Swami, Latur, India ||20
- 05) Study of financial Analysis and Statement for the Corporate Sector With ...
Thakur Lal Gautam & Dr.G.K.Gupta, Agra ||24
- 06) कौटुंबिक हिंसाचाराचा समाजशास्त्रीय अभ्यास
डॉ. संदीप रामराव गोरे, वसमत ||34
- 07) महिला सक्षमकरणात बचत गटाची भूमिका
डॉ.दांडगे एल.जी., ता.जि.औरंगाबाद ||36
- 08) वरहाड प्रांतातील मिठाचा सत्याग्रह : ऐतिहासिक परिक्षण
डॉ. रवि आर. गावंडे, दर्यापूर ||39
- 09) १९७५ नंतरचे मराठी दलित आत्मकथने
डॉ.प्रा. प्रकाश ज्ञा. जाधव, अहमदनगर ||43
- 10) 'काव्यसावित्री': सावित्रीबाई फुले विषयक प्रेरणादायी काव्यलेखन
डॉ.कांचन विजय नलावडे, सातारा (स्वायत्त) ||46
- 11) अमरावती जिल्ह्यातील वृत्तपत्र वाचकाचे ऑफलाइन वा ऑनलाइन वाचन : एक अभ्यास
श्री. संगीतराव साहेबराव टाले & प्रा. अरविंद एस. पाझारे, जि. अमरावती ||51
- 12) कविराजा श्यामलदास दधिवाडिया—एक कुशल प्रशासक
अनामिका, पिण्डवाडा—सिरोही ||57

चांगली योजना आहे. जर एखाद्या कुटुंबात हिंसाचाराच्या संदर्भातील परिस्थिती, नियंत्रणाबाहेर गेली असेल तर पोलिस येईपर्यंत दारावरील बेल वाजवून हस्तक्षेप करू शकतात.

[५] समाजाच्या मानसिकतेत बदल :

भारतात पुरुषप्रधान संस्कृती असल्यामुळे पुरुषी अहंकारातून निर्माण झालेल्या मानसिकतेत बदल झाला पाहिजे. त्याकरीता कुटुंबात समान समाजिकरण केले पाहिजे. त्याकरीता कुटुंबात समान समाजिकरण केले पाहिजे. तसेच टि.व्ही. वर्तमानपत्रे, शासकीय यंत्रणा, एन.जी.ओ. यांनी महिलांच्या कायद्याबद्दल सक्षमीकरणासाठी विविध कार्यक्रम राबविले पाहिजे.

संदर्भग्रंथ सुची :

१. आगलावे प्रदीप, 'भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या', साईनाथ प्रकाशन, नागपूर
२. गंदेवार एस. एन., 'भारतीय समाजवादातील विषय व सामाजिक समस्या', विद्याभारती प्रकाशन, लातूर
३. कुलकर्णी पी. के. 'भारतातील सामाजिक समस्या'
४. लोंटे राज, 'भारतातील समस्या आणि भारतीय समाज', पिंपळपुरे प्रकाशन, नागपूर
५. मनवर डी. एस., 'भारतीय समाज : प्रश्न आणि समस्या', अरुणा प्रकाशन, लातूर
६. आहुजा राम, 'सामाजिक समस्याएँ', रावत पब्लिकेशन

□□□

महिला सक्षमकरणातील बचत गटाची भूमिका

डॉ.दांडगे एल.जी.

समाजशास्त्र विभागप्रमुख,
राजीव गांधी महाविद्यालय, करमाड, ता.जि.औरंगाबाद

प्रस्तावना:

बचत गट हा एक सामाजिक-आर्थिक उपक्रम आहे. ही प्रक्रिया संघटितपणे एकमेकांना समजून घेत होत असल्याने या रचनेला स्वयंसाहाय्य गट असेही संबोधले जाते. बचत गट म्हणजे ठराविक काळाने बचत जमा करण्याच्या निमित्ताने एकत्र येणारा गट होय. हा नाबाईचा सूक्ष्म वित्त पुरवठ्याचा जगातील सर्वात मोठा कार्यक्रम आहे.

डॉ.मोहम्मद युनूस यांनी बांगला देशात बचत गटांचे बीज रोवले. त्यांनी जाबेर या गावात गरीबांच्या बचतीतून ग्रामीण बँकेचा प्रकल्प सुरु केला. ग्रामीण बँकेकडे बांगला देशात आज ९६ टक्के महिला सदस्य आहेत व ९० टक्के शेअर्स महिलांच्या मालकीचे आहेत. बांगलादेशातील गरीबी दूर करण्यासाठी व कुटुंबे आत्मनिर्भर करण्यासाठी डॉ.युनूस यांनी बचत गट हे माध्यम लोकांच्या हाती सोपविले आहे. याच धर्तीवर भारतामध्ये १९९० च्या दशकात नाबाई, राज्य सरकार आणि केंद्र सरकार यांच्या संयुक्त विद्यमाने ग्रामविकासाच्या योजना राबविल्या जात आहेत.

समान प्रश्न, सारखे आचार विचार, समान मते असणारे स्त्री किंवा पुरुष एकत्र येतात व नियमित बचतीच्या माध्यमातून आपल्या छोट्या मोठ्या आर्थिक गरजा भागवून आपला सर्वांगीण विकास साधतात त्यास स्वयंसाहाय्यता समूह अथवा स्वयंसाहाय्यता गट म्हणतात. नियमितपणे केलेल्या अल्पबचतीतून आर्थिक साहाय्य करण्यासाठी भांडवल उभे करण्यासाठी संघटनशक्ती

बाढविण्यासाठी परस्परांच्या सहकार्याने सभासदांच्या नेतृत्वाने तयार झालेला गट अशीही बचत गटाची संकल्पना आहे. गावपातळीवर समविचारांचे, समवयस्क, सेवाभावीवृत्तीचे सुमारे १५-२० व्यक्ती समान ध्येयाने त्रोट होऊन स्वयंसहाय्यता बचतगटाच्या माध्यमातून आर्थिक बचत करण्यासाठी एकत्र येणे गरजेचे आहे. महिलांची काटकसर वृत्ती, व्यवहारातील पारदर्शकता तसेच संघटन कौशल्यामुळे स्वयंसहाय्यता बचत गटाच्या सदस्य अधिक प्रमाणात महिला आहेत.

बचत गटाचे नियम

१. बचत गटाचे सदस्य केवळ महिला, केवळ दुष्प्र अथवा मिश्र म्हणजेच महिला पुरुष एकत्र असेही असू शकते. ही संख्या २० किंवा त्यापेक्षा कमी हवी.

२. गटातील प्रत्येक सदस्य ठरलेल्या कालावधीने एकत्र येऊन बचत म्हणून ठराविक रक्कम गटत जमा करतो. हा कालावधी आठवड्यातून एकदा किंवा महिन्यातून एकदा असतो.

३. ही जमा केलेली रक्कम बचत गटातील सदस्यांनाच कर्ज म्हणून मिळते.

४. कर्ज सभासदाने हप्त्या-हप्त्याने बचत गटाला परत करणे अपेक्षित असते. बचत गटाच्या व्यवहारासाठी बचत गटाचे सदस्य-कर्ज द्यायचे का, द्यायचे ठरल्यास किती दराने द्यायचे, कोणाला द्यायचे, परतफेडी विषयी नियम वगैरे ठरवतात.

५. बचत गट ही लोकशाही तत्त्वावर आधारित रचना आहे त्यामुळे गटातील प्रत्येक सभासदाला समान अधिकार असतो.

वैशिष्ट्ये

१. नाबाडच्या परिपत्रकाप्रमाणे केवळ बचत गटाच्या सदस्यांच्या ठरवाने त्या गटाचे बँकेत खाते काढता येऊ शकते.

२. बचत गटांना बँकेकडून कर्ज मिळवणे यासाठी १९९८ पासून केंद्रीय अर्थसंकल्पात आर्थिक तरतूद करण्यात आली आहे.

३. बचत गट काढताना कसल्याही प्रकारचा खर्च येत नाही. ही सेवा पूर्ण मोफत आहे.

४. अशा गटांना राज्य व केंद्र सरकार अत्यल्प व्याजदराने अर्थसाहाय्य पुरविते. त्या कर्जाची सुलभ

दरावर परतफेड करावी लागते.

५. राज्य व केंद्र सरकारने बचत गटांसाठी विविध विकास योजना आखल्या आहेत. जसे महाराष्ट्र शासनाने महिला बचत गटांना वेळोवेळी कर्ज प्रतीमा मुद्रांक शुल्क माफ केलेले आहे. ज्यायोगे सुलभ कर्ज पुरवठा होईल.

६. महिला बचत गटामार्फत सभासदांना दिल्या जाणाऱ्या कर्जामुळे सभासद समाजिक व आर्थिक विकासात परिणाम होऊन महिला सक्षम बनले.

बचत गटांद्वारे निर्माण झालेली उद्योजकता

संघटित ताकद व पारदर्शक सहकाराची प्रक्रिया जर एकत्र आली तर विविध प्रकारची उद्योजकता निर्माण होते आणि समाजाच्या प्रगतीला हातभार लावते. या चळवळीतून अनेक प्रकारचे उद्योग जन्माला आले. त्यापैकी काही यशस्वी उद्योग -

१. सामूहिक दुग्ध व्यवसाय- कोल्हापूर जिल्ह्याच्या दुर्गम अशा शाहूवाडी तालुक्यातील मानकरवाडीच्या सरस्वती महिला बचत गटाने दुग्ध व्यवसायाच्या माध्यमातून केवळ ४०० लोकसंख्या असलेल्या या गावाचा कायापालट घडवून आणला आहे.

२. सॅनिटरी नॅपकिन उद्योग- सोलापूर जिल्ह्यातील अक्कलकोट जवळच्या जेऊर येथील 'श्री जीवनज्योती महिला विकास बचत' हा सॅनिटरी नॅपकिन बनवणारा महाराष्ट्रातील हा पहिला बचत गट. आज महाराष्ट्रात २५ जिल्ह्यांत सॅनिटरी नॅपकिन निर्मितीची युनिट्स स्थापन झाली आहेत. शिवाय कर्नाटकात अफजलपुरम् येथे, सिक्कीममधील गंगटोक येथे, बर्गी (हिमाचल प्रदेश), बिहार (कननिपुरम), छत्तीसगडमधील बिलासपूर अशा अनेक ठिकाणी ही युनिट्स आकार घेत आहेत.

या गटाद्वारे आजकाल शासकीय कार्यालयात सायकल, स्कूटर स्टॅंड चालविणे, उपहारगृह चालविणे, अंगणवाडीत आहार पुरवणे इत्यादी सेवाही पुरविण्यात येतात. बचत गटाच्या आधारामुळे गटातील महिलांच्या वैयक्तिक उद्योगांनाही प्रोत्साहन मिळत आहे.

बचत गटा संबंधी काम करणाऱ्या संस्था

चौतन्य(पुणे), ज्ञान प्रबोधिनी(पुणे), शांतिसंस्कृती (कोल्हापूर), संपूर्ण बांबू केंद्र(अमरावती), आम्ही आमच्या आरोग्यासाठी (गडचिरोली), माता व बालक उत्कर्ष

प्रतिष्ठान (बचत गट व्यवस्थापनासाठी जमा खर्च पत्रक, सभासद पुस्तक (पासबुक), लेजर, हजेरी वही, अहवाल वही (मिनिट बुक) अशा नोंद पत्रकाची आवश्यकता असते.सोलापूर), स्वामी विवेकानंद ब.सेवाभावी संस्था कलंबूर(नांदेड) इत्यादी संस्था बचत गटासंघीत कार्य करतात.

बचतगटाच्या माध्यमातून महिलांचे आर्थिक सक्षमीकरण

बचत गटामुळे गावातच रोजगाराच्या संधी उपलब्ध झाल्या आहेत. महिला सक्षमीकरणात बचतगटाचा मोठा वाटा आहे. बचतगटाच्या माध्यमातून महिलांना आर्थिक स्वावलंबनाच्या वाटेवरून जाण्यास साहाय्य झाले आहे, व त्यांना आत्मसन्मान मिळवून दिला आहे. स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये महिलांचा वाढता सहभाग हे ही बचतगटाचे एक यश आहे. ग्रामसभामध्ये महिलांचा सहभाग वाढला आहे. गावातील पाणीपुरवठासंबंधी निर्णयही महिला बचतगटाच्या माध्यमातून घेत आहेत. तंटामुक्ती गाव मोहिमेअंतर्गत अनेक गावातून बचतगटांचा सकारात्मक दबाव गट दिसून येत आहे. दारू बंदी, दारूची दुकाने बंद करणे यामध्ये महिला सहभाग अधिक दिसून येत आहे. बचत गटामुळे महिलांमध्ये सहकाराची भावना वाढीस लागली असून काही बचतगट समुपदेशनाचे कार्यही करीत आहेत. जिल्हांतील वस्तूंचे जिजाऊ, सिंधू, सावित्री अशा विशिष्ट नावाने ब्रँडिंग केलं जात आहे. दरवर्षी राज्य आणि केंद्र शासनातर्फे विविध विभागाच्या सरस प्रदर्शनामध्ये वस्तूंची विक्री केली जाते. अनेक ठिकाणी सरकारी कार्यालयाच्या आवारातील स्टॉल किंवा स्टेशनरी दुकान बचत गटातील महिला चालवतात. शालेय पोषण आहाराचे काम महिला बचत गटाकडे दिले गेले आहे. जिल्हा परिषदेच्या शाळांमधील गणवेशांची शिलाई बचतगटांमधील महिलांकडून करून घेतली जात आहे. जेजुरी, अष्टविनायक, पंढरपूर यासारख्या देवस्थानांमध्ये पूजासाहित्य आणि प्रसादाच्या विक्रीचे स्टॉल महिला बचतगट चालवतात. रेशन दुकानाचे परवाने देताना महिला बचतगटांना प्राधान्य देण्याचे शासनाचे धोरण आहे.

सारांश

शिक्षित आणि अल्पशिक्षित महिलांनी लघू व गृहउद्योगाच्या माध्यमातून आत्मनिर्भर व त्यांच्या आर्थिक स्तर उंचावण्यासाठी बचत गट स्थापन करून घेतले आहेत. बचतगटांच्या माध्यमातून महिलांचा आर्थिक स्तर उंचावण्याबरोबरच रोजगार निर्मिती करून इतर महिलांचे सक्षमीकरण करण्यास जिल्हातील बचत गट पूरक ठरले आहेत. यामध्ये कोल्हापूर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँकेचे योगदान महत्त्वाचे आहे. सरकारी यंत्रणांची भूमिका मदतीची ठरली आहे. जिल्हातील सहकार चळवळीसोबत आता बचत गटांच्या चळवळीचा उल्लेख आवर्जून केला जात आहे. बचतगटांच्या माध्यमातून सुलभ असा अर्थपुरवठा केला जात असल्याने महिलांचे आर्थिक सक्षमीकरण घडून येत आहे.

महाराष्ट्रात अडीच लाखापेक्षा अधिक बचतगट असून, त्याद्वारे ३६ लाख महिला संघटीत झाल्या आहेत. कोकण विभागातील बचतगटांची संख्या अठरा हजार पेक्षा जास्त आहे. कोकण विभागातील बचत गटासाठी आयोजित कोकण सरस प्रदर्शनातून बचतगटातील महिलांना वस्तू विक्रीसाठी व्यासपीठ मिळाले आहे. बचतगटातील वस्तूंच्या उत्पादनाला गावापासून मॉलपर्यंत बाजारपेठ उपलब्ध झाली आहे. एकंदरीत बचतगट हे महिलांच्या आर्थिक, सामाजिक व राजकीय वाढीस साहाय्यकच ठरत आहेत. महिला आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी व एकत्रित होतील तेव्हाच त्या सर्व क्षेत्रात आत्मविश्वासाने वावरू शकतील खऱ्या अर्थाने त्यांचे सबलीकरण होईल. सामाजिक स्वास्थ्यासाठी दबावगट निर्माण करण्यासाठी महिलांना या बचतगटाचा अस्त्रासारखा वापर नक्कीच करता येईल.

महिला बचत गट ही केवळ योजना नसून महिला सबलीकरण, सक्षमीकरण आणि सशक्तीकरणाची एक सुप्त क्रांतिकारी चळवळ बनली आहे. बचत गटांमुळे महिलांमध्ये संघटनशक्ती, स्वविकास व सामाजिक विकासाची जाणीव निर्माण झाली. स्वयंसहायता बचत गटातून महिलांना स्वावलंबी करण्याचा उद्देश ठेवून राज्य सरकारने १९९४ मध्ये महिला सबलीकरण व सक्षमीकरण धोरण जाहीर केले. या धोरणातूनच महिलांच्या बचत गटांना सुरुवात झाली. यासाठी राज्य सरकारच्या जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा, महिला आर्थिक विकास

वर्हाड (माविम), पंचायत समिती या सरकारी
संस्थेवर सामाजिक संस्था आणि जिल्हा बँकेचा
सहकार्य पुढाकार राहिला आहे.

03

वर्हाड प्रांतातील मिठाचा : ऐतिहासिक परिक्षण

१. पंखांना एकीचे बळ. दैनिक लोकसत्ता. ८
२०१४
२. उद्योगिनी: निर्मल यशोगाथा, दैनिक
लोकसत्ता. २४ ऑक्टोबर, २०१५
३. बचत गट होणार डिजीटल- नाबार्डचा
उपक्रम, सकाळ दैनिक. १५ मार्च, २०१६
४. आता माहिती तंत्रज्ञानातही महिला बचत
गट. दैनिक लोकसत्ता. ७ सप्टेंबर,
५. शैलजा देशमुख, <https://mr.vikaspedia.in/>
जिल्हास्तरीय माहिती कार्यालय, कौंकण विभाग, नवी
मुंबई.
६. बचत बटानी दिला स्वावलंबनाचा धडा,
महाराष्ट्र टाईम्स, ८ मार्च २०१८

□□□

PRINCIPAL
RAJIV GANDHI ARTS, COMMERCE
& SCIENCE COLLEGE, KARMAD
TQ. & DIST. AURANGABAD.

डॉ. रवि आर. गावंडे
इतिहास विभाग प्रमुख,
जे. डी. पाटील सांगळूदकर महाविद्यालय दर्यापूर

सारांश:

ब्रिटिशांनी भारतामध्ये अनेक जाचक कर लावून
भारतीयांचे आर्थिक शोषण सुरू केले. त्यापैकी एक
अन्याय कारककर म्हणजे मिठावरील प्रचंड कर होय. दैनंदिन
गरजेच्या बाबींवर कर लावण्यामुळे सर्वसामान्य
तुलना; *tural; sjkk glak Hgrh jKWh dkkbus'98*
फेब्रुवारी १९३० रोजी जनतेला महात्मा गांधींच्या
नेतृत्वाखाली सविनय कायदेभंग करण्याचा आदेश
दिला. मिठाचा सत्याग्रह करून अन्यायकारक कायदा
मोडणे या चळवळीत अंतर्भूत होते. महात्मा गांधी
यांनी सविनय कायदेभंग आंदोलन उभारून अश्या
कायदांच्या विरोधात दंड शोपटले. महात्मा गांधी यांनी
भारतात सविनय कायदे भांगांची चळवळ सुरू केली
या चळवळीला वर्हाड प्रांतात सुद्धा अद्भुत पूर्व
प्रतिसाद मिळाला होता. अकोल्या जिल्ह्यातील अकोट
तालुक्यात दहीहांडा येथे मिठाचा सत्याग्रह करण्यात
आला. विदर्भाच्या इतिहासात हा मिठाचा सत्याग्रह
अतिशय महत्त्वाचा मानल्या जातो. या सत्याग्रहात
वर्हाडातील सर्वच जिल्ह्यातील जनतेने आणि नेत्यांनी
सहभाग घेतला.

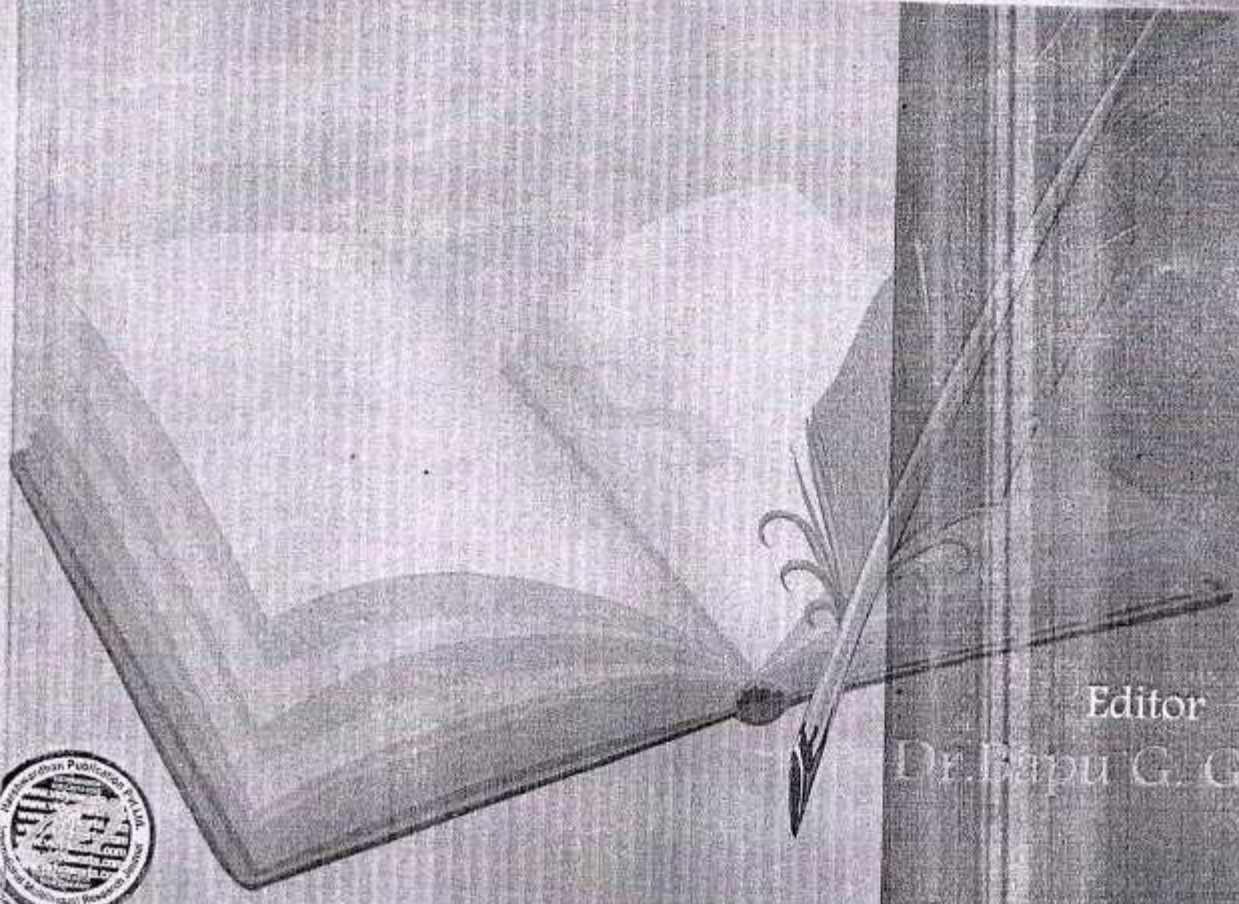
प्रस्तावना:

मिठावरील अन्यायकारक कर कायदा मोडीत
काढण्यासाठी महात्मा गांधी यांनी १२ मार्च १९३० रोजी
आपल्या सहकार्यांसह साबरमती ते दांडी पैदल यात्रा
प्रारंभ केली. ६ एप्रिल १९३० रोजी दांडी येथे पोहचून
समुद्राकाठी मीठ उचलले आणि मिठाचा कायदा मोडला.

MAHARAJA GURU NANAK DEVI UNIVERSITY
RANIPET
JULY 2012
N-23/1/318
RAJIV GANDHI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE
TIRUPATI

International Peer Reviewed Referred Research Journal

Editor
Dr. Papu C. Ghosal

14) Mentoring Characteristics and Functions Important	Prof. Ubale Rahul Vasant, Prof. Harde Sandip Machhindra	
15) कउच्चशिक्षणापुढील आव्हाने Challenges ahead In higher.....	Dr. Shital Dinkarrao Adgaonkar	74
16) कक्रिडा क्षेत्रातील महिलांच्या सक्रीय योगदानाचा अभ्यास डॉ. दांडगे एल.जी.,करमाड.		78
17) डिजीटल शिक्षण प्रसारात महाविद्यालयीन ग्रंथपालाची भुमिका डॉ. ढाकणे बालाजी निवृत्तीराव, प्रा. शिंदे सिध्दार्थ बाबूराव		82
18) भारततील नक्षलवादाची समस्या एक अध्ययन डॉ. संदीप रामराव गोरे		85
19) नोंग्रोंचे जीवन संशोधक - भारती मधुसुदन नंदागवडी,		88
20) संत जनाप्राईच्या अंभंगांचे स्वरूप प्रोफेसर डॉ.सधशिव सरकटे		90
21) डॉ बाबासाहेब अबिडकर यांचे चिन्नेर जंगल सत्याग्रहाच्या अर्चना पांडुरंग पाटील		95
22) भारतातील ऑनलाईन एज्युकेशन आणि आपण श्रीमती. ज्योती मधुकर तांदळे		98
23) चंद्रपूर शहरातील माध्यमिक शिक्षकांचे कार्यसमाधान - एक चिकित्सक अध्ययन डॉ. शिवराम एम.सातपुते, चंद्रपूर (म.रा.)		101
24) भरतपुर क्षेत्र में विविध धर्मों का कला वैविध्य डॉ. सुनीता फौजदार		107
25) गान्धी के विचार डा. राजेश कुमार रेशन		113
26) काकोरी लूट कांड और बिस्मिल निशा कुमारी		118

16

संदर्भ :-

1. Niranjana Tejaswini (2013), "Indian Languages in Indian Higher Education", Economic and Political Weekly, XLVIII, 14-17.
2. Sushanta Kumar Sarma, Ishan Agarwal, (2010) "Social Science Research in Vernacular Languages", Economic and Political Weekly, XL- 42.
3. Jha, Hetukar (2005) "Indian Sociology in Crisis: The need for Regional Orientation", Sociological Bulletin, 54(3): 396-411.

□□□

क्रिडा क्षेत्रातील महिलांच्या सक्रीय योगदानाचा अभ्यास

डॉ. दांडगे एल.जी.
समाजशास्त्र विभागप्रमुख,
राजीव गांधी महाविद्यालय, करमाड
ता. जि. औरंगाबाद

प्रस्तावना:

गेल्या काही वर्षांत भारताच्या महिला खेळाडूंनी आंतरराष्ट्रीय स्तरावर भारताचा तिरंगा डौलाने फडकावला आहे. ज्या देशातील महिला पूर्वी चूल आणि मूल यापलीकडे जाऊ शकत नव्हत्या त्याच देशातील महिलांनी आज क्रीडा क्षेत्रात देशाची मान अभिमानाने उंचावली आहे. पुरुषांच्या बरोबरीने किंबहुना पुरुषापेक्षा एक पाऊल पुढे जात महिलांनी आंतरराष्ट्रीय मैदान गाजवले. सातत्यपूर्ण कामगिरी करीत भारताचे नाव आंतरराष्ट्रीय स्तरावर गाजवणाऱ्या महिला खेळाडूंची क्रीडा मंत्रालयाने पद्म या देशातील सर्वात मानाच्या पुरस्कारांसाठी शिफारस केली आहे. भारतीय महिला ही केवळ चूल व मूल यामध्ये रमलेली अबला नसून ती जागतिक क्रीडा क्षेत्रातही आपल्या देशाची प्रतिमा उंचावत असते हेच अनेक भारतीय खेळाडूंनी सिद्ध केले आहे. सुपरमॉम म्हणून ख्याती मिळविलेली बॉक्सर एम.सी.मेरी कोम, बॅडमिंटनची सुपरस्टार सायना नेहवाल, सौंदर्यवती टेनिसपटू सानिया मिर्जा यांच्यासारख्या खेळाडू भारतीय खेळाडूंसाठी प्रेरणास्थान आहेत.

प्रगत देशांच्या तुलनेत भारतात क्रीडा क्षेत्रात अनेक वर्षे अनास्थाच दिसून आली आहे. भारतीय खेळाडू आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील क्रीडा स्पर्धांमध्ये अव्वल यश मिळविण्यासाठी आवश्यक असणाऱ्या शारीरिक व मानसिक तंदुरुस्तीत खूपच मागे पडतात.

हा विचार केला तर भारतीय महिला खूपच अव्वल यशापासून दूर आहेत असेच दिसून येत आहे. किंबहुना पुरुषप्रधान संस्कृतीत भारतीय महिला खेळाडू उपेक्षितच राहिल्या आहेत. त्यामुळेच की काय अपेक्षेइतकी उत्तुंग झेप भारतीय महिला खेळाडूंना जागतिक क्रीडा क्षेत्रात घेता आलेली नाही. असे असले तरी काही भारतीय महिलांनी पुरुष खेळाडू इतकीच, काकणभर जास्त चांगली कामगिरी केली आहे.

भारतासाठी ऑलिम्पिक पदक हे वाळवंटा-तोल मृगजळासारखेच असते याचा भारतीय खेळाडूंना अनेक वेळा प्रत्यय आला आहे. वैयक्तिक खेळात ऑलिम्पिक पदक ही भारतीय खेळाडूंसाठी स्वप्नवत ठरले आहे. ऑलिम्पिक पदकांचे दुर्भिक्ष असलेल्या भारतात करनाम मल्लेश्वरी या महिलेने वेटलिफ्टिंगसारख्या ताकदवान खेळात ऑलिम्पिक कांस्यपदक मिळवित इतिहास घडविला. २००० च्या सिडनी ऑलिम्पिकमध्ये हे पदक जिंकणारी ती पहिली भारतीय महिला खेळाडू ठरली. भारतीय वेटलिफ्टर्स अनेक वेळा उत्तेजक औषधे सेवनप्रकरणी दोषी आढळले आहेत. भारतीय वेटलिफ्टिंग महासंघावरही मोठी दंडात्मक कारवाई झाली आहे. या पार्श्वभूमीवर मल्लेश्वरी हिचे हे यश खरोखरीच कौतुकास्पद आहे.

बॉक्सिंग हा खेळ मुळातच पुरुष खेळाडूंचे प्राबल्य असलेला खेळ. अशा खेळात भारतीय महिला सहसा भाग घेत नाहीत. मात्र मेरी कोम हिने केवळ एकदा नव्हे तर पाच वेळा जागतिक विजेतेपद मिळवित भारतीय महिलाही बॉक्सिंगमध्ये कारकीर्द करू शकतात हे दाखवून दिले आहे. त्यामधील दोन विश्वविजेतेपदे तिने दोन अपत्य झाल्यानंतर मिळविली आहेत. दोन मुलांची आई असलेल्या मेरी कोमने लंडन येथे २०१२ मध्ये ऑलिम्पिक कांस्यपदक मिळवित सुपरमॉम म्हणून ख्याती मिळविली. ६ वेळा वर्ल्ड चॅम्पियन ठरणारी ऑलिम्पिक पदक विजेती महिला बॉक्सर मेरी कोम हिची पद्मविभूषण या देशातील दुसऱ्या क्रमांकाच्या मानाच्या पुरस्कारासाठी शिफारस करण्यात आली आहे. पी व्ही सिंधू हिने ऑगस्ट महिन्यात बॅडमिंटनचे

विश्वविजेतेपद पटकावले. याशिवाय ऑलिम्पिक स्पर्धेतही तिने भारताला रौप्यपदक मिळवून दिले होते. तिची शिफारस पद्मभूषण या तिच्या क्रमांकाच्या सर्वोच्च नागरी पुरस्कारासाठी करण्यात आली. २०१७ सालीच पी. व्ही. सिंधूचं नाव पद्मभूषण साठी सुचवण्यात आले होते. मात्र अंतिम यादीत तिला स्थान मिळू शकले नाही २०१५ साली सिंधुला पद्मश्री पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले होते. बॉक्सर मेरी कोम यांना यापूर्वी २०१३ मध्ये पद्मभूषण व २०१६ मध्ये पद्मश्रीने गौरवण्यात आले आहे. मेरी कोम, पी व्ही सिंधू यांच्यासोबतच कुस्तीगीर विनेश फोगट, टेबल टेनिसपटू मनीषा बत्रा भारतीय महिला क्रिकेट संघाची कर्णधार हरमणप्रित कौर, हॉकीपटू राणी रामपाल, नाजी नेमबाज सुमा शिरूर, गियारोहक असणान्या जुळ्या बहिणी ताशी व नुंगशी मलिक या सात महिला खेळाडूंची पद्मश्री पुरस्कारासाठी शिफारस करण्यात आली. केवळ मेरी कोमच नाही तर शिफारस झालेल्या सर्वच महिला खेळाडू या पद्म पुरस्कारासाठी पात्र आहेत कारण प्रत्येक महिला खेळाडूने आपल्या जिगरबाज खेळाने आंतरराष्ट्रीय मैदान गाजवले आहे या महिला खेळाडूंची कामगिरी कौतुकास्पदच आहे.

ऑलिम्पिक पदक मिळविण्यासाठी विलक्षण मेहनतीची गरज असते. याचा प्रत्यय घडविते सायना नेहवाल हिने बॅडमिंटनमध्ये ऑलिम्पिक पदकाला गवसणी घातली. केवळ भारतीय नव्हे तर अनेक देशांमधील खेळाडूंसाठी ती आदर्श खेळाडू आहे. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर अनेक स्पर्धा जिंकूनही तिचे पाय जमिनीवरच आहेत. तिने मिळविलेल्या उत्तुंग यशामुळे भारतीय बॅडमिंटन क्षेत्रात सायना इफेक्ट जाणवला आहे. या खेळात करिअर करता येते हा आत्मविश्वास तिने अन्य खेळाडूंप्रमाणेच पालकांमधे ये निर्माण केला. खेळाबरोबरच चांगले सौंदर्य असेल तर टेनिसमध्ये भरपूर आर्थिक प्राप्ती होऊ शकते हे सानिया मिर्झा हिने दाखवून दिले आहे. जागतिक स्तरावर सौंदर्यवती टेनिसपटू नाबलौकिक मिळविलेल्या मारिया शारापोवा हिच्याइतकीच प्रसिद्धी सानियास लाभली आहे. मारिया हिच्याप्रमाणेच

सानियालाही भरपूर आंतरराष्ट्रीय कंपन्यांनी आपले ब्रँड अॅम्बेसेडर केले आहे. सानिया हिने ब्रँड स्लॅम स्पर्धामध्ये दुहेरीत चांगले यश मिळविले आहे. एकेरीत तिच्या वाट्यास फारसे यश मिळाले नसले तरी दुहेरीतही चमकदार कारकीर्द करता येते हे तिने दाखवून दिले आहे.

अंजू बाॅबी जॉर्ज, पी.टी.उषा यांच्यासारख्या भावपटूंनी ऑलिम्पिक क्रीडा स्पर्धेतील अंतिम फेरीत थडक मारली आहे. अंजू हिने जागतिक मैदानी स्पर्धेत लांब उडीत कांस्यपदक मिळविले. जागतिक स्पर्धेत पदक मिळविणारी ती पहिली भारतीय भावपटू ठरली. ऑलिम्पिक स्पर्धेत दोन वेळा अंतिम फेरीत स्थान मिळूनही तिला पदकापर्यंत पोहोचता आले नाही. पी.टी.उषा हिला ऑलिम्पिकमध्ये कांस्यपदकापासून केवळ एकशतांश सेकंदांनी वंचित व्हावे लागले. हे पदक तिला मिळविता आले नाही. तरीही तिने आशियाई व अन्य आंतरराष्ट्रीय स्पर्धामध्ये पदकांची लयलूट करित भारताची सुवर्णकन्या म्हणून नावलौकिक प्राप्त केला आहे. तिच्यापासून प्रेरणा घेत अनेक मुलींनी अॅथलेटिक्स मध्ये कारकीर्द केली आहे आणि करीत आहेत.

सागरी जलतरण हा अतिशय धाडसी क्रीडाप्रकार समजला जातो. अनेक शर्यतींमध्ये राष्ट्रीय स्पर्धेत सुवर्णपदके जिंकणाऱ्या बुला चौधरी या भारतीय जलतरणपटूने जगातील सातही महासागरांमधील लांब अंतराच्या शर्यती पूर्ण करित भारतीय जलपरी म्हणून ख्याती मिळविली आहे. सागरी जलतरणातही महिला चांगली कामगिरी करू शकतात हे तिने दाखवून दिले आहे.

अंजली भागवत, तेजस्विनी सावंत यांच्यासारख्या खेळाडूंनी नेमबाजीत जागतिक स्तरावर अनेक विक्रम केले आहेत. चार वेळा ऑलिम्पिक मध्ये भारताचे प्रतिनिधित्व करणारी अंजली ही नवोदित नेमबाजांसाठी प्रेरणास्थानच आहे. गेल्या सहा-सात वर्षांमध्ये नेमबाजीत कारकीर्द करू इच्छिणाऱ्या मुलींची संख्या वाढत चालली आहे. अभिनव बिंद्रा, गगन नारंग, विजयकुमार यांच्या पावलावर पाऊल ठेवीत ऑलिम्पिक पदकाला भारतीय महिला नेमबाज

लवकरच गवसणी घालतील. भारतीय महिलांनी अतुलनीय कामगिरी केली आहे. शीतल महाजन या महाराष्ट्रीय महिला खेळाडूने पॅराजंपिंगमध्ये आंतरराष्ट्रीय स्तरावर दिमाखदार कामगिरी केली आहे. अंटार्क्टिका व दोन्ही ध्रुवांवर पॅराजंपिंग करणारी ती पहिलीच भारतीय महिला आहे. माउंट एव्हरेस्ट हे फक्त भारतीय पुरुष गिर्यारोहकांसाठी नसून महिलाही गिर्यारोहणात उंचुंग झेप घेऊ शकतात हे बचेंद्री पाल हिने सिद्ध केले आहे. तिने १९८४ मध्ये या सर्वोच्च शिखरावर पाऊल ठेवले. या शिखरावर यशस्वी चढाई करणारी ती पहिली भारतीय महिला गिर्यारोहक आहे. तिच्यापासून प्रेरणा घेत त्यानंतर अनेक भारतीय महिला गिर्यारोहकांनी हे शिखर सर केले आहेत. कोनेरू हमपी ही महिलांच्या बुद्धिबळात विश्वनाथन आनंदच मानली जाते. दोन वेळा तिने जागतिक अजिंक्यपदाच्या लढतीत स्थान मिळविले आहे. विश्वविजेतेपदाला गवसणी घालण्यात तिला अपयश आले असले तरीही अन्य भारतीय महिला खेळाडूंसाठी तिची कामगिरी प्रोत्साहनवर्धकच ठरली आहे.

दीपिका पल्लिकल (स्क्वॉश), डोला बॅनर्जी, दीपिकाकुमारी (तिरंदाजी), ज्योतिर्मयी सिकंदर, शायनी अब्राहम, एम.डी.वलसग्मा, अश्विनी नचप्पा, कविता राऊत, प्रिजा श्रीधरन, कृष्णा पुनिया (अॅथलेटिक्स), मिताली राज, झुलान गोस्वामी, अंजुम चोप्रा (क्रिकेट), मधुमिता बिश्त, अपर्णा पोपट (बॅडमिंटन), रश्मी चक्रवर्ती (टेनिस), एस. विजयालक्ष्मी, द्रोणावली हरिका, तानिया सचदेव (बुद्धिबळ) आदी खेळाडूंनी भारतीय पुरुष खेळाडूंसारखेच उल्लेखनीय यश आंतरराष्ट्रीय स्तरावर मिळविले आहे. हमं किसीसे कम नहीं हेच त्यांनी दाखवून दिले आहे.

शासनाच्या योजना:

महाराष्ट्रातून जास्तीत जास्त आंतरराष्ट्रीय किर्तीचे खेळाडू तयार व्हावेत या दृष्टीने राज्यातील खेळ परंपरा व खेळ सुविधा लक्षात घेऊन प्रत्येक जिल्ह्यात क्रीडा प्रबोधिनी स्थापन करण्यात आल्या आहेत. राज्याच्या वेगवेगळ्या भागातील विशिष्ट

खेळामधील विजयाची परंपरा व त्या ठिकाणी उपलब्ध असलेल्या सोई सुविधा या बाबींचा विचार करून प्रत्येक प्रबोधिनीसाठी वेगवेगळे क्रीडा प्रकार निवडण्यात आले आहेत. महाराष्ट्र शासनाने दि. ३१ जानेवारी १९९६ रोजी क्रीडापीठाची मुहूर्त मेढ पुणे येथे रोवली व राज्यात ११ ठिकाणी क्रीडा प्रबोधिनी सुरु करण्यात आल्या.

उद्देश

आठ ते चौदा वर्षे वयोगटातील मुलांमुलींची भारतीय क्रीडा प्राधिकरणाने पुरस्कृत केलेल्या बॅटरी ऑफ टेस्टद्वारे निवड करून आठ ते दहा वर्षांच्या प्रशिक्षणाद्वारे वैज्ञानिक पध्दतीचा अवलंब करून व अद्यावत क्रीडा उपकरणाद्वारे आंतरराष्ट्रीय दर्जाचे खेळाडू तयार करणे हा क्रीडा प्रबोधिनीचा उद्देश आहे. याकरीता पुढील प्रमाणे धोरण राबविण्यात येते

१. कुशल क्रीडा मार्गदर्शक
२. अदयावत क्रीडा सामुग्री उपलब्ध करणे
३. सुयोग्य क्रीडा सरावाचे वेळापत्रक राबविणे.

४. यश प्राप्तीसाठी लागणारी योग्य मानसिकता निर्माण करण्यासाठी विविध स्तरावरील स्पर्धांमध्ये सहभाग करविणे.

प्रशिक्षण

प्रशिक्षणासाठी क्रीडा प्रबोधिनित मानधनावर क्रीडा प्रशिक्षक नियुक्त करण्यात आले असून त्यांना एन. आय.एस.पदविका राज्यक्रीडा पुरस्कार, राष्ट्रीय पुरस्कार ही पात्रता गृहीत धरून मानधन देण्यात येते.

शैक्षणिक सुविधा

क्रीडा प्रबोधिनीतील प्रशिक्षणाध्यांना क्रीडा प्रबोधिनीच्या जवळपास असलेल्या चांगल्या दर्जाच्या शाळा, महाविद्यालयात प्रवेश दिला जातो. या प्रशिक्षणाध्यांचा शैक्षणिक खर्च क्रीडा प्रबोधिनीमार्फत करण्यात येतो.

क्रीडा गणवेश

प्रत्येक प्रशिक्षणाध्यांला मैदानावरील सरावा करिता क्रीडा गणवेश उपलब्ध करून देण्यात येतो.

क्रीडा साहित्य

या क्रीडा प्रबोधिनीच्या फिजिकल फिटनेस

या प्रकाराकरिता सर्व आवश्यक व अत्यावश्यक खेळ साहित्य तसेच शारीरिक प्रबोधिनीच्या शक्ती व चपळता या बाबींच्या अनुषंगाने उपयुक्त असे साहित्य या क्रीडा प्रबोधिनीला देण्यात येते.
भोजन व्यवस्था

सकस व परिपूर्ण आहाराचे क्रीडा प्रबोधिनीच्या प्रशिक्षणाध्यांसाठी एक विशेष महत्व आहे. क्रीडा प्रशिक्षणाद्वारे अपेक्षित परिणामांचा खेळाडूंच्या आहाराशी सरळ संबंध असतो. त्यामुळे क्रीडा प्रबोधिनीद्वारे याबाबतीत आवश्यक ती काळजी कटाक्षाने घेतली जाते. आहार शास्त्रावरील तज्ज्ञांच्या मार्गदर्शानुसार प्रशिक्षणाध्यांच्या आहाराची सूची तयार करण्यात आली आहे. त्या सूची नुसार भोजन व्यवस्था कंत्राट पध्दतीचा अवलंब करून क्रीडा प्रबोधिनीच्या खेळाडूंना उपलब्ध करण्यात आली आहे. आहारात सकाळचा चहा व नास्ता दूध, दुपारचे जेवण, शाळेतून परत आल्यावर (प्रशिक्षणाध्यां) न्याहरी, प्रशिक्षणानंतरची न्याहरी, रात्रीचे जेवण व झोपण्यापूर्वी दूध यांचा समावेश आहे. आहारात अंडी, समिश्र व्यंजने फळे, हिरव्या पालेभाज्या, दही, दूध इ. आवश्यक गोष्टींचा समावेश केला जातो.

सारांश

भारतीय महिलानी हे सिध्द केले आहे की, त्या क्रिडा क्षेत्रात कुटलयाही बाबतीत पुरुषापेक्षा मागे नसुन काकनभर सरसच आहेत.आज प्रत्येक क्रिडा प्रकारात महिलानी उतुंग भरारी घेऊन देशाचा नावलौकीक अंतरराष्ट्रीय स्तरावर पोहचविण्याचे कार्य केले आहे.

संदर्भ :

१. श्याम बसप्पा ठाणेदार, दै.प्रभात, २५ सप्टेंबर २०१९
२. दै.लोकसत्ता, ७ मार्च २०१४
३. अनुवाद-निता कलकर्णी, स्वामी विवेकानंदांच्या विचार प्रकाशात महिलांचे सक्षमीकरण, विवेकानंद केंद्र मराठी प्रकाशन विभाग
४. महिला सबलीकरण, डॉ. विलास आढाव, प्रौढ, निरंतर शिक्षण व ज्ञानविस्तार विभाग, पुणे विद्यापीठ, २०१०

75

Impact Factor-7.675 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

October - 2020

ISSUE No - CCXLVII (247)

Ideology of Mahatma Gandhi

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande

Director

Executive Editor

Dr. B.K. Shep,
Head, Dept. of History

Executive Editor

Dr. R.D. Rathod,
Head, Dept. of Sociology

Guest Editor

Dr. R.K.Ippar

Principal

Executive Editor

Prof.(Dr.) V.B. Gaikwad ,
P.G. Coordinator, Science

Jawahar Education Society's

Vaidyanath College Parli- Vaijnath, Dist. Beed.

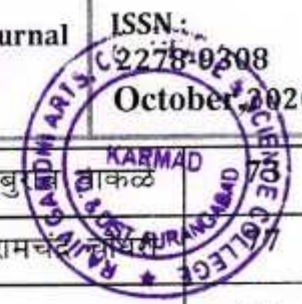
This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmo^S Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

19	महाराष्ट्रातील कामगार चळवळीचा उदय	प्रा.डॉ.संजय बाबुराव काळे	
20	महात्मा गांधीजींचे आर्थिक विचार	मनोहर रामचंद्र शिंदे	
21	महात्मा गांधी यांना अभिप्रेत असणारी सत्याग्रहाची साधणे.	श्री विलास सोमाजी पवार	81
22	महात्मा गांधी आणि १९४२ चे आंदोलन	डॉ. संदिप व्ही. भुरले	84
23	गांधी जी के सत्याग्रह आंदोलन	डॉ.प्रशांत कुमार	87
24	सत्याग्रही महात्मा गांधी	प्रा. जयंत विरुळकर	91
25	महात्मा गांधी यांचे शिक्षणविषयक विचार	डॉ. श्री. निळकंठ रामचंद्र व्यापारी	97
26	महात्मा गांधीजींचे शैक्षणिक विचार	सौ चित्ररेखा रविंद्रनाथ जाधव	100
27	महात्मा गांधी यांचे सत्याग्रह विषयक विचार	प्रा.बी.आय.परदेशी	107
28	म. गांधी यांच्या विचारांची समकालीन उपयुक्तता	प्रा. ए. बी. भावसार	110
29	गांधी आंदोलनातील स्त्रिया	बोरसे विनोद बाबुराव	115
30	खेड्याकडे चला: महात्मा गांधीजींचे कालातीत विचार	प्रा.मनोज बी.देवकर	120
31	महात्मा गांधी यांच्या संकल्पनेतील ग्रामस्वराज्य आणि आजची स्थिती	डॉ.कालिदास मारुती भांगे	122
32	सर्वोदय एक चिंतन	प्रा. डॉ. शिवराज पाटील	129
33	महात्मा गांधी यांचे शैक्षणिक विचार काल आणि आज	डॉ. संदिप शंकरराव देसाई	132
34	राष्ट्रपिता महात्मा गांधी यांचे स्वच्छते विषयक विचार	प्रा रेवणनाथ बी. काळे	135
35	महात्मा गांधी आणि त्यांचे साहित्य रू एक अभ्यास	डॉ. रामहरी मधुकर सूर्यवंशी	139
36	महात्मा गांधींचे सत्य अहिंसेबाबतचे विचार	प्रा. सय्यद आर. आर.	142
37	म.गांधीजींची सत्याग्रहाची संकल्पना	प्रा. धिमधिमे किरणकुमार मोहन	146
38	महात्मा गांधी यांचे शैक्षणिक विचार आणि वर्तमानस्थिती	प्रा. पितांबर व्ही. पिसे	148
39	महात्मा गांधी यांच्या विचारांची ऐतिहासिक प्रासंगिकता : एक अभ्यास	प्रा.डॉ.प्रकाश फड	151
40	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यात महात्मा गांधी यांचे योगदान	प्रा. किशोर शेषराव चौरे	155

खेड्याकडे चला: महात्मा गांधीजींचे कालातीत विचार
प्रा.मनोज बी. देवकर
इतिहास विभागप्रमुख, राजीव गांधी महाविद्यालय, करमाड

प्रस्तावना :

करोनाच्या प्रादुर्भावामुळे संपुर्ण जग हादरलेले आहे. भारतातील स्थीती दिवसेंदिवस बिकट होत चालली. सुरुवातीला शेकड्याने सापडणारे रुग्ण आता हजारोने, लाखांने सापडू लागले. करोना प्रादुर्भावाच्या पहिल्या सहा महिन्याचा विचार केला तर या संसर्गजन्य रोगाने प्रारंभी मॉठमोठ्या शहरातून शिरकाव केला व आता तो ग्रामीण भागात स्थीर होऊ पाहत आहे.

महात्मा गांधी हे नाव आजच्या राजकीय पटलावर किती प्रभावी आहे हे नव्याने सांगण्याची गरज नाही. महात्मा गांधींच्या नावाचा सर्वत्र उपयोग करण्याऐवजी त्यांच्या विचारांचा प्रसार नव्या पिढीपर्यंत सकारात्मक पद्धतीने रुजविण्याचा प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. महात्मा गांधी यांचे 'खेड्याकडे चला' हे उदगार अतिशय प्रसिद्ध आहेत. परंतु गांधीजींच्या अनेक विचारांप्रमाणेच या विचारांची खिल्ली उडवून त्याकडे सोयस्करपणे डोळेझाक करण्याचे काम आजपर्यंत करण्यात आलेले दिसून येते.

म.गांधीजी व भारतीय खेडी :

युरोपातील औद्योगिक क्रांतीनंतर जगभरात मोठ मोठी शहरे उदयास येऊ लागली. भारतातही मध्ययुगीन काळापासून दिल्ली, मुंबई, सुरत, चेन्नई सारखी शहरे उदयास आलेली होती. २० व्या शतकात तर भारतातील हजारो खेडी गिळंकृत करित अनेक मोठ मोठी शहरे उदयास आलेली दिसतात. या शहरांच्या उदयामागे शेतीवर आधारित ग्रामीण जीवन व शहरात मिळणारा रोजगार या दोन प्रमुख कारणांचा विचार करावा लागतो. भारतीय शेतीव्यवस्था प्रामुख्याने पावसाच्या पाण्यावर अवलंबून होती. स्वातंत्र्यानंतर पाण्याच्या व्यवस्थापनाचे मोठमोठे प्रयत्न झाले परंतु स्वातंत्र्यापूर्वी शेती व्यवसायाला निसर्गावरच अवलंबून राहावे लागत होते.

महात्मा गांधी यांनी भारतीय अर्थव्यवस्था सक्षम होण्यासाठी खेड्याकडे चला असा मोठा संदेश दिला. आज मोठ मोठी शहरे प्रचंड प्रमाणात वाढूनही तेथील रोजगारी, गुन्हेगारी व गर्दीचा प्रश्न सुटलेला नाही. खेडे हे आजही भारतीय अर्थव्यवस्थेचा आत्मा म्हणायला हवे. देशातील बहुसंख्य जनता आजही प्रत्यक्ष अप्रत्यक्षपणे ग्रामीण अर्थव्यवस्थेवर अवलंबून आहे. गांधीजींच्या मते देशाची आर्थिक प्रगती ग्रामीण अर्थव्यवस्थेवर अवलंबून असते म्हणून त्यांनी ग्रामीण कृषी उत्पादकता, त्यावरील गुंतवणूक व त्यातून होणारी रोजगार निर्मिती यावर भर दिलेला होता. प्रत्येक गाव जर स्वयंपुर्ण झाले तर मोठा आर्थिक विकास साधणे शक्य होईल असे गांधीजी म्हणत.

शेतीविषयक विचार :

जमीन, पाणी, हवा, सुर्यप्रकाश व आकाश या ईश्वरीय घटनांवर सर्व जनसमुहाची मालकी आहे असे गांधीजींचे ठाम मत होते. कोणत्याही परिस्थितीत एका व्यक्तीचे किंवा उद्योगाचे अशा घटकांवर नियंत्रण नसते. पिकांचे व्यवस्थापन योग्य पद्धतीने करता येऊ करता येऊ शकेल एवढी जमीन एका शेतकऱ्याकडे असावी अशी त्यांची धारणा होती. त्यांच्या या विचारांच्या प्रेरणेतूनच पुढे विनोबा भावे यांनी भूदान चळवळ सुरु केलेली होती. येणाऱ्या पिकांच्या उत्पादनातून व त्यांच्या उपपदार्थांपासून तो रोज जनावरांचेही संगोपन करू शकेल. महात्मा गांधी जवळ भविष्याचा वेध घेण्याचे द्रष्टेपण होते. त्यामुळेच आज सेंद्रिय शेतीचा पुरस्कार होतांना आपणास दिसून येते. शेती ही केवळ सेंद्रियच असावी असे त्यांचे निसंदिग्ध विचार होते. यासाठी महात्मा गांधींनी संगठीत प्रयत्न केल्याचे दिसतात. शेतातील मातीतून जेवढ्या मुलद्रव्याचा आपण खर्च करतो किमान तेवढे तरी जमीनीतून परत करण्याचे शेतकऱ्याचे प्रयत्न असावेत हे त्यांना वाटे.

लघु कुटीर उद्योगास प्राधान्य :

श्रमप्रधान उद्योगाचे महत्व स्पष्ट करतांना गांधीजींनी चरख्याचा प्रभावी वापर करून स्वयंपूर्ण करायचे असेल तर शेतीबरोबरच कमी भांडवल वापरून जास्त रोजगार निर्माण करता येईल असे लहान लहान उद्योग-ग्रामीण भागात स्थापन करण्यावर त्यांचा भर होता.

शेतीमध्ये तर विविध गोष्टींची आवश्यकता असते. अशी अवजारे, उपकरणे खालील कौशल्यातून तयार केले जावेत. शेतीला जोडधंदा म्हणून पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय याचे महत्व लक्षात घेऊन त्यावर भर देण्याचे स्वप्न गांधीजींचे होते.

प्राचीन काळापासून खेड्यामध्ये विविध प्रकारचे लघु उद्योग अथवा तत्सम स्वरूपाचे काम करणारे अलुतेदार, बलुतेदार आपल्या ग्रामीण जीवनाचे महत्त्वाचे घटक होते. वस्तु विनिमय पद्धतीचा या काळात एकमेकांना लागणाऱ्या वस्तुंची देवाण घेवाण करून खेड्यातच आपली गरज भागविली जात. त्यासाठी दुसऱ्या गावी जाण्याची गरज बहुधा पडत नसे. त्यादृष्टिने विचार करता खेडी स्वयंपूर्ण म्हणावी लागेल. गांधीजींच्या रामराज्याच्या संकल्पनेत याच गोष्टी मोडतात.

सारांश :

महात्मा गांधी यांनी व्यक्तीच्या विकासाचा केंद्रबिंदु माणून गावाच्या विकासात व्यक्तीला प्राधान्य दिले. गांधींची ग्रामस्वराज्यांची संकल्पना व्यक्तीच्या जीवनात श्रमाला प्राधान्य देणारी आहे. जोपर्यंत खेडी स्वावलंबी होणार नाही तोपर्यंत राष्ट्रीय संघटन होणार नाही व राष्ट्रीय विकास होणार नाही असे त्यांचे मत होते. महात्मा गांधींची ग्रामस्वराज्याची संकल्पना ही वास्तववादी आहे. त्यांनी सत्तेच्या विकेंद्रीकरणाला गावच्या विकासात महत्वपूर्ण स्थान दिलेले दिसून येते. म्हणूनच त्यांनी 'खेड्याकडे चला' असा दिलेला संदेश हा महत्वपूर्ण ठरलेला दिसून येतो.

कोरोनाच्या प्रादुर्भाव काळात या महात्मा गांधीजींच्या विचारांचा बारकाईने विचार केल्यास त्यांच्या विचारांची महती पटल्याशिवाय राहत नाही. नोकरी व रोजगारापायी शहरामध्ये स्थायिक झालेले लाखो नागरीक आज पुनः गड्या आपला गाव बरा म्हणून गावी गेलेले पहायला मिळतात. ज्यांनी कधीही खेड्यात राहण्याचा विचारही केला नव्हता अशानांही आत शहरापेक्षा खेडेगाव सुरक्षित वाटू लागले. गांधीजींच्या विचारांची दखल घेत स्वातंत्र्यानंतर त्यादृष्टिने प्रयत्न झाले असते तर आजची स्थिती निश्चितच वेगळी असती.

संदर्भ :

- १) रामचंद्र गुहा, अनुवादक शारदा साठे, गांधीनंतरचा भारत, मॅजेस्टिक पब्लिशिंग हाऊस, ठाणे.
- २) डॉ. शामसुंदर वांगीकर, दैनिक सकाळ अँग्रोवन (ई पेपर), गांधीजींची स्वराज्य संकल्पना, दि. ०३ ऑक्टोबर २०१९.
- ३) प्रा. दे. अ. दाभोळकर, गांधींचे अर्थशास्त्र, नाशिक, १९६२
- ४) मो. क. गांधी, सत्याचे प्रयोग, अनुवादक सी. पु. पटवर्धन, रिया पब्लिकेशन, कोल्हापूर, २०१३
- ५) मोहनदास गांधी, अनु. आर. प्रभु, मेरे सपने का भारत, १९९५
- ६) भाऊ धर्माधिकारी, ग्रामस्वराज्य, गांधी विचारदर्शन, १९६१
- ७)

PRINCIPAL
RAJIV GANDHI ARTS, COMMERCE
& SCIENCE COLLEGE, KARMA
TQ. & DIST. AURANGABAD.

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - X

Issue - I

January - March - 2021

MARATHI PART - I

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING

2019 - 6.399

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI PART

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
२७	महिला सबलीकरणात महिला स्वयंसहाय्यता बचत गटाची भूमिका डॉ. नानासाहेब भाऊसाहेब दाभाडे	१३५-१४१
२८	महिलांच्या सक्षमीकरणामध्ये बचत गटांची भूमिका प्रा. डॉ. सौ. रागिणी पाध्ये	१४२-१४४
२९	स्त्री व समाज प्रा. डॉ. अनिल डी. पवार	१४५-१४८
३०	महिला सक्षमीकरण बचत गटाची भूमिका डॉ. जयश्री आसाराम तळेकर	१४९-१५१
३१	भारतीय संविधान आणि महिला सबलीकरण : एक प्रशासकीय अभ्यास डॉ. संजय किशनराव भालेराव	१५२-१५६
३२	शोषणमुक्ती आणि सर्वांगीण विकासासाठी स्त्रियांचे मानसिक सक्षमीकरण स्टिफन इग्नेशियस आल्मेडा	१५७-१६४
३३	स्त्री-पुरुष शारिरिक आणि सांस्कृतिक लिंगभेद व त्यांचे परिणाम अभ्यासणे डॉ. जाधव रामदास काळू	१६५-१६८
३४	इतिहासातील दुर्लक्षित महिला "आशाताई आनंदराव वाघमारे" प्रा. डॉ. कालिदास दिनकर फड	१६९-१७०
३५	भारतातील स्त्रीया आणि राजकारण कु. कोमल जादुगर बनकर	१७१-१७३

३४. इतिहासातील दुर्लक्षित महिला "आशाताई आनंदराव वाघमारे"

प्रा. डॉ. कालिदास दिनकर फड

लोकप्रशासन विभाग, राजीव गांधी महाविद्यालय, करमाड, ता. जि. औरंगाबाद.

"खांद्यावरती पेलून आकाश अर्थे चला जाऊ पुढे नवशतकाच्या पाटीवर लिहू समानतेचे बडे"

साधारणतः शतकभयपूर्वी भारतातील अनेक स्त्रियांनी या ओळींचा खरा अर्थ जाणला आणि या नायभूमीला गुलामगिरीतून मुक्त करण्यासाठी त्या पुरुषांच्या खांद्याला खांद्या लावून लढल्या. क्रांती मुठभर लोकांच्या प्रयत्नांनी घडत नसते. त्यामध्ये कित्येकांचा प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष सहभाग असतो. त्यातून सगळ्यांचीच नावे पुढे येतात असे नाही तर काही पडदयाआंडही राहतात.

कांगताही इतिहास घडताना तो घडविण्यासाठी केवळ पुरुषांचेच हात कारणीभूत असतात असे नाही. समाजाचा निम्मा भाग असणाऱ्या स्त्रियांना दुर्लक्षित करून लिहीलेला इतिहास अपुर्णच मानावा लागेल. मराठवाडा मुक्तीसंग्रामात देखिल अशा अनेकानेक स्त्रियांचा सक्रिय सहभाग लाभला. त्यातल्याच एक म्हणजे - "आशाताई आनंदराव वाघमारे."

आशाताईचा जन्म ५ ऑक्टोबर १९१५ रोजी झाला. त्यांचे वडील पांडुरंगराव कुलकर्णी हे पुतारलेल्या विचाराचे होते. त्यामुळे त्यांनी मुलीला शिकवले. त्या काळाच्या परंपरेप्रमाणे इयत्ता सहावी उत्तीर्ण झाल्यावर ११ व्या वर्षी त्यांचे लग्न जळगाव जिल्हयातील एका तरुणाशी झाले. लहान असल्याने त्या माहेरीच राहत होत्या. दुर्दैवाने लग्नाला तीन वर्षे पूर्ण होण्याआधीच त्यांना वैधव्य आले. अशा परिस्थितीत शिष्यण हेच जगण्याचे साधन मानून आशाताईंनी आई-वडीलांचा विरोध असताना एका अंगवस्त्रानिशी हिगणे गाठले. तेशे असताना वामन जोशी, कवी वासुदेव मायदेव असे गुरूजन त्यांना लाभले. सेनापती घापट, नानाशाहू व गोरे यांचे विचार त्यांच्या मनावर कोरले गेले. सातवी पास झाल्यानंतर त्यांना औरंगाबादच्या प्रशिक्षण संस्थेत नोकरी मिळाली.

हिगणे येथे असतानाच आशाताईंच्या मनावर देशभक्तीचे संस्कार झाले होते. गांधी तत्वज्ञानानेही त्या भागवून गेल्या होत्या. त्यामुळे दर उन्हाळ्याच्या सुट्टीत वर्ध्याला दामोदरदास व मीरा मुदडा यांच्या आश्रमात त्या राहत असत. तेशेच त्यांचा आनंदराव वाघमारे यांच्याशी परिचय झाला. देशप्रेम आणि देशसेवेचे दोघांचेही विचार जुळल्याने त्यांनी नोंदणी पध्दतीने विवाह केला. हा विवाह टरविण्यात आशाताईंनी घेतलेल्या पुढाकाराने त्यांची वैचारिक आधुनिकता प्रकर्षाने जाणवते.

पुढे आनंदरावावर राजद्रोहाचा खटला भरण्यात आला पण आशाताई डगमगल्या नव्हते. आपल्या शाळेतील तरुण विद्यार्थ्यांच्या मनात तसेच घराघरी फिरून लोकांच्या अंतःकरणगत चळवळीची बीजे त्या रोवू लागल्या. निजाशाही विरोधात चळवळीतील त्यांच्या सहभागामुळे त्यांची औरंगाबादहून बदली झाली त्यांनी

हुकूम मानला नाही म्हणून त्यांना निलंबित करण्यात आले. चळवळीतील सक्रीय महिलांच्या तर्फे त्यांना चार महिन्यांच्या तुरुंगवासाची शिक्षा झाली. तुरुंगात त्यांनी साक्षरतेचे वर्ग घेतले, तुरुंगातून बाहेर आल्यावर भूमिगत लढावू कार्यकर्त्यांना पिस्तुले व इतर हत्यारे मिळवून देण्याचे काम त्यांनी सुरू केले.

आशाताईच्या स्वातंत्र्यप्रिय विचारसरणीमुळे, आदर्श व्यक्तिमत्त्वामुळे कुसुम जोशी, चंदाताई जरीवाल अशा अनेक तरुणींच्या मनावर मुक्तीसंग्रामाचे बीज कोरले गेले. या लढ्यात महिलांचा सहभाग वाढवण्यात त्यांचा मोठा वाटा आहे.

मराठवाडा मुक्तीसंग्रामाचे स्वप्न १९४८ ला साकार झाले. म्हणून आशाताई थांबल्या नाहीत. गावोगावी महिला मंडळाची स्थापना करणे, ग्रँड महिला विद्यालय स्थापन करणे, मराठवाडा शिक्षण संस्थेची स्थापना, विद्यार्थिनींच्या कल्याणासाठीच्या कामात त्यांनी स्वतःला वाहून घेतले. या समाजाभिमुख कामांमुळेच १९५२ ते १९५७ पर्यंत त्या आमदार म्हणून भरघोस मताधिक्याने निवडून आल्या.

पहदा पध्दतीत राहणाऱ्या, कौटुंबिक बंधनात अडकल्याने शिक्षणाची संधी न मिळालेल्या स्त्रिया-मुलींना शिक्षणाची संधी देण्यासाठी त्यांनी उर्वरित आयुष्य खर्ची घातले. त्यांच्या या कार्याची दखल घेऊन महाराष्ट्र शासनाने १९८६ साली सावित्रीबाई फुले पुरस्कार प्रदान करून त्यांचा यशोचित गौरव केला.

आशाताईच्या संपूर्ण आयुष्याचा विचार केल्या तर त्यांच्याही आयुष्यात अडचणींचे डोंगर होते, ज्यामुळे अनेक स्त्रियांचे आयुष्य करपून गेले असे वैधव्यही त्यांच्या वाटचालीत आले पण त्या खचून गेल्या नाहीत. शिक्षण आणि स्वावलंबन याचे महत्त्व त्यांनी काळाच्या पुढे जाऊन ओळखले होते, त्यांच्या विचारांना आधुनिकतेची किनार होती. स्वातंत्र्य चळवळीद्वारेच स्त्रियांचे आयुष्य सुकर करण्यासाठी त्यांनी प्रयत्न त्या काळाच्या सामाजिक परिस्थितीचा विचार करता अतुलनीय होते. औरंगाबादची ही ऐतिहासिक भूमी त्यांची कर्मभूमी होती. आशाताईमुळे अनेक महिलांची शिक्षणाची-नोकरीची वाट सोपी झाली. त्यांचे कार्य महान होते.

संदर्भ

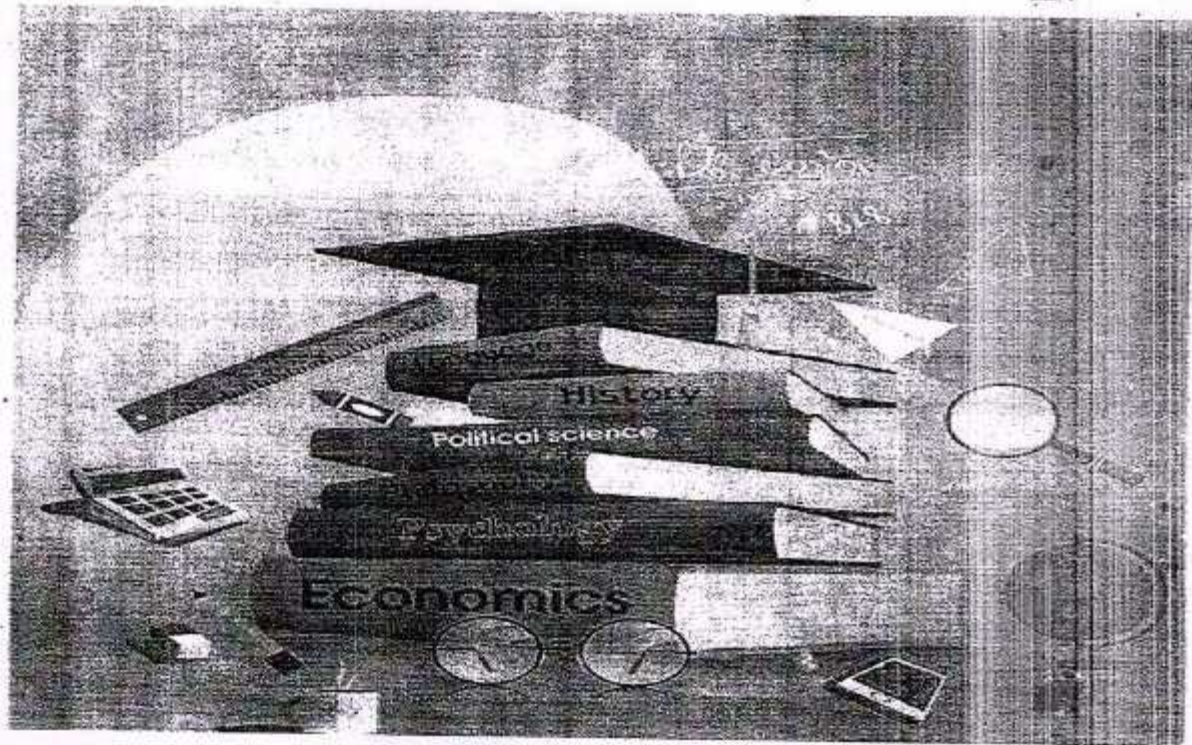
- दैनिक लोकमत, ३० सप्टेंबर, २०१९.

PRINCIPAL
RAJIV GANDHI ARTS, COMMERCE
& SCIENCE COLLEGE, KARMAD
TQ. & DIST. AURANGABAD.

RNI MAHMAR.43768/18/12/2013.TC

ISSN No. 2454-8731 MONTHLY PEER REVIEWED JOURNAL

Rankranti Multidisciplinary Research Journal

Chief Editor
Dr. Umesh B. Pujari

Executive Editor
Dr.. Amit H. Raut

Vol.7, Issue: H, Feb, March, April 2021

Contact: 9763308333, 9014107929

Chaitanya Prakashan, Nanded - 431606

email - rnrjournal@gmail.com

77

अनुक्रमणिका

अ.क.	संशोधन विषय	लेखकचे नाव	पान क.
1	भारतीय लोकशाही समोरील आव्हाने	प्रा. डॉ. कालिदास फड	01 - 04
2	भारतातील महिलाची सद्यस्थिती आणि आव्हाने	कु. सगिता साहेबराव बोरसे	05 - 12
3	दहशतवादाचे उच्चाटन करण्यासाठी भारत व पाकिस्तानला एक कृतिशील आराखडा तयार करण्याची आवश्यकता	विश्वारा तळेकर	13 - 17
4	समाज माध्यम आणि इंटरनेट समस्या	प्रा. डॉ. संजय गेडाम	18 - 20
5	महात्मा जोतिबा फुले आणि सत्यशोधक समाज	प्रा. डॉ. संजीता डी. जाधव	21 - 25
6	शेती क्षेत्रातील अरिष्ट आणि त्याचा अन्वयार्थ	डॉ. गुरोती तेगमपुरे	26 - 33
7	मराठवाड्यातील वृध्दाश्रमात राहणाऱ्या वृध्दांना दिल्या जाणाऱ्या सोई-सुविधा	डॉ. राजेंद्र बगाटे.	34 - 42

वरील संशोधन पत्रिकेतील सर्व लेखन किंवा मतांशी प्रकाशक, मुद्रक, संपादक, संपादक समिती सदस्य आणि प्रकाशनांच्या सर्व समितीचे सर्व सदस्य सहमत असतील असे नाही. वरील संशोधन लेखाची जबाबदारी ही त्या - त्या लेखकांची असेल. जर कुणाला प्रकाशनाची काही हरकत असेल तर त्यांची न्यायालयीन कार्यक्षेत्र नांदेड असेल.

भारतीय लोकशाही समोरील आव्हाने

प्रा. डॉ. कालिदास दिनकर फड
राजीव गांधी महाविद्यालय, करम
ता. जि. औरंगाबाद

भारतीय राज्यघटना हा अत्यंत पवित्र ग्रंथ आहे. या ग्रंथाच्या आधारवर सर्व व्यवस्था चालते परंतु आज लोकशाहीत स्वातंत्र्याचा अर्थ वेगवेगळ्या प्रकारे घेतला जातो. असे असले तरी भारतीय राज्यघटनेतील तत्त्वे ही लोकशाहीसाठी अत्यंत उपयुक्त आहेत.

23 जुलै 1858 च्या राणीच्या जाहिरनाम्यानंतर खऱ्या अर्थाने भारतीय प्रशासनास सुरुवात झाली. भारतीय प्रशासनाची सुधारणा करण्याची प्रक्रिया खालील तीन कमिशनमधून झाली.

1. इचिसन कमिशन : लॉर्ड इचिसन हे या आयोगाचे अध्यक्ष होते. How to setup the Indian Administration यावर भर देऊन ब्रिटीश नागरी सेवेची सुरुवात केली. आयोगाने या सेवेसाठी वयाची अट 23 वर्ष केली होती.
2. आयस्लीग्टन कमिशन : या आयोगाने ब्रिटीश नागरी सेवेसाठी शैक्षणिक पात्रतेची तरतूद करून वयाची अट 23 वरून 21 वर्ष केली.
3. ली कमिशन : या कमिशनला भारतीय प्रशासनाची पुनर्रचना करणारा आयोग म्हणतात. या आयोगाने ब्रिटीश नागरी सेवेसाठी पदविधारक ही पात्रता ठेऊन वयाची अट 24 वर्ष केली.

या बरोबरच भारतीय प्रशासनात सुधारणा करण्यासाठी 1909, 1919 त्याचबरोबर 1935 कायदा अत्यंत महत्वपूर्ण होता. आजही अनेक प्रशासकीय अधिकारी लॉर्ड मॅकेले यांच्या गाईडलाईन्सचा आधार घेऊन कार्य करतात. स्वातंत्र्यानंतर पहिल्या प्रशासकीय सुधारणा आयोग (ARC) पॉल अपॅलबी, ए.डी.गोरवाला यांच्या अध्यक्षतेखाली नेमला होता. या आयोगाने प्रशासकीय सुधारणा करण्यासाठी अनेक महत्वपूर्ण शिफारशी सुचविल्या होत्या.

Police Reforms 1977 : धरमविर समिती ही पोलिस प्रशासनात सुधारणा करण्यासाठी नेमली होती.

लोकशाहीला समोरील आव्हाने :

भारतीय लोकशाहीसमोर काही अंतर्गत व बाह्य आव्हाने आहेत ती आव्हाने पुढीलप्रमाणे :
दर्जेदार प्रशिक्षणाचा अभाव : दर्जेदार प्रशिक्षणाचा अभाव हे एक लोकशाहीला आव्हान आहे. प्रशिक्षणात अधिकाऱ्यांना प्रत्यक्ष कार्याचे (Field work) तसेच वर्तणुकीसंबंधीचे प्रशिक्षण दिले पाहिजे. ज्यामुळे लोकांच्या समस्या कशा समजून घ्यायच्या व त्या समस्या कशा सोडवायच्या हा

दृष्टीकोन त्यांच्यामध्ये विकसित होईल. भारतीय प्रशिक्षणात अनेक आव्हाने निर्माण होत आहेत. प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून पाहिजे. त्यांची संपुर्ण कार्यक्षमता वृद्धिंगत झाली पाहिजे. प्रशिक्षणात Total Quality Management / Critical Path Management च्या बाबींचे प्रशिक्षण देऊन वेळोवेळी कार्याचे मुल्यमापन आढावा घेण्याचे प्रशिक्षण दिले पाहिजे.

राजकीय हस्तक्षेप किंवा राजकीय दबाव : आज अनेक क्षेत्रात नको त्या कामासाठी राजकारण्यांची लुडबुड वाढत आहे. त्यामुळे त्याचा सर्वच यंत्रणेवर वाईट परिणाम होत आहे. हे एक आव्हान लोकशाहीला आहे. उदा. संसदेतील छोट्या-छोट्या कारणासाठी होणारे गोंधळ यामुळे अनेक महत्वाची बिले पास होऊ शकत नाहीत. प्रशासनात अनेकवेळा अधिकारी मर्यादीत वागतात व राजकीय पुढान्यांच्या दबावाला बळी पडतात. हे राजकीय पुढान्यांना विरोध करीत नाहीत. अशा प्रकारे राजकीय पुढान्यांचा प्रभाव अनेक क्षेत्रात वाढत आहे.

दुरदृष्टी नेतृत्वाचा अभाव : नेतृत्वाकडे एक व्यापक दृष्टी राखणे समर्पित वृत्ती असावे लागते. स्वातंत्र्यानंतर पहिली दोन दशके अशा व्यापक, देशहिताचे नेतृत्व होते परंतु सध्या नेतृत्व स्वहिताकडे लक्ष देत असून देशहितापेक्षा राजकीय हिताला प्राधान्य देत आहेत. हे एक लोकशाहीला महत्वाचे आव्हान आहे.

आपल्या कार्याशी प्रामाणिकपणे समर्पित झोकून देऊन काम करणारे, तात्यासाहेब कोरे, धनंजयराव गाडगीळ, विठ्ठलराव विखे, इ.दुरदृष्टीचे नेते पश्चिम महाराष्ट्रात होऊन गेले.

विकास प्रशासनाचे अपयश : प्रथम Developmental Administration प्रशासनाचा विकास होऊन त्यानंतर Developmant Administration व्हायला हवे होते. कारण 63 वर्षांपूर्वी ज्या समस्येवर सामुदायिक विकास कार्यक्रम आधारलेला होता. अन्न, वस्त्र, निवास, आरोग्य, शिक्षण, वीज त्याच समस्या आजही तीव्रतेने आजही जाणवतात. त्यामुळे हे एक आव्हान आहे.

आर्थिक असमतोल : हे एक लोकशाहीला महत्वाचे आव्हान आहे. एकीकडे अत्यंत श्रीमंती तर दुसरीकडे कमालीचे दारिद्र्य यामुळे अनेक तणाव वाढत आहे. नक्षलवादासारखी आव्हाने याच असमानतेतून निर्माण झालेली आहेत.

सत्ता प्रदत्तीकरण, विकेंद्रीकरणाचा अभाव : आजही वरिष्ठ अधिकारी British Legacy प्रमाणेच वागत आहेत. आपले अधिकार कनिष्ठ अधिकाऱ्याकडे सोपवायला सहजासहजी ते तयार होत नाहीत. ही वरिष्ठांची मानसिकता लोकशाहीपुढील आव्हाने वाढवत असून यामुळे ग्रामविकास पाहिजे तरा होत नाही.

आर्थिक शिस्त, पारदर्शकता : आज नेतृत्व अधिकारी यांच्यात शिस्त पारदर्शक कारभाराचा अभाव आहे. त्यामुळे हे अधिकारी पदाधिकारी आपल्या संभोगातून सार्वजनिक वित्ताने गैरवापर करत आहेत व हा पैसा नको त्या ठिकाणी वापरला जात आहे. एक आढावा.

कालबाह्य लेखापरीक्षण : आजची लेखापरीक्षण पद्धत जुनी आहे. पदाधिकारी-पदाधिकारी आपआपल्या सोयीनुसार ऑडीट रिपोर्ट तयार करून त्याचे लेखापरीक्षण करून घेत आहेत. ब्रिटीश कालखंडात ज्याप्रमाणे Pre Audit आणि Post Audit होत. ती पद्धत आज अत्यंत महत्वाची आहे. अप्रशिक्षित अशिक्षित नेतृत्व : हे एक लोकशाहीत महत्वाचे आव्हान आहे. बहुतांश राजकीय पदाधिकारी हे अशिक्षित आहेत. त्यामुळे त्यांना आपले अधिकार कसे वापरावे हेच समजत नाही. त्यामुळे (Abuse of Power) अधिकाराचा दुरुपयोग केला जातो.

वाढता भ्रष्टाचार : There is biggest Chalange in Democracy नियोजनापासूनच भ्रष्टाचाराची सुरुवात होते Marginal Parculation किती आहे यावरच नियोजन होते व भ्रष्टाचारास सुरुवात होते.

Public money साठी उत्तरदायित्व आवश्यक असते. ते दिसत नाही. Lack of Planning दिसून येते. यातून भ्रष्टाचार वाढतो.

मूल्यमापनाचा अभाव : (Lack of Feedback) अनेक योजना स्वतंत्र्यानंतर सुरु झाल्या आहेत. त्या आजही सुरु आहेत परंतु वेळोवेळी त्या योजनांचा आढावा घेतला जात नाही. मूल्यमापन केले जात नाही. यामुळे अनेक आव्हाने निर्माण होत आहेत.

अनियंत्रित लोकशाही : कोणत्याही प्रकारचे लोकसंख्या वाढीवर नियंत्रण नाही. यामुळे लोकशाहीत अनेक आव्हाने निर्माण झालेली आहेत.

अनियोजित नागरीकरण : नागरिकरणाचे सुयोग्य नियोजन नाही. नगरांचा विस्तार आवाढ्य होत आहे. यामुळे लोकशाहीत अनेक आव्हाने निर्माण होत आहेत. प्रदुषणात वाढ होत आहे. त्यामुळे नगरातील लोकांचे आरोग्य धोक्यात येत आहे. याबरोबरच जातीधवाद, प्रदेशवाद यामुळेही लोकशाहीत अनेक आव्हाने निर्माण होत आहेत.

मूल्यमापन : लोकशाहीत राजकीय पदाधिकारी व प्रशासकीय अधिकारी यांच्यावर एक नैतिक दबाव हवा असतो तो दिसून येत नाही. आपण जनप्रतिनिधी, जनसेवक आहोत. देशहितासाठी काम करायला पाहिजे ही भावना दिवसेंदिवस कमी होत आहे. लोकइच्छा, लोकभावना, लोककल्याण याऐवजी स्वहिताला प्राधान्य अशाच वृत्ती वाढत आहेत. राष्ट्रहिताला दुयम दृष्टीकोनातून पाहिले जात आहे. नेतृत्वाकडे दुरदृष्टीचा अभाव आहे. या गोष्टी लोकशाहीस घातक आहेत.

निष्कर्ष :

महात्मा गांधी, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर,पंडीत नेहरु यांना लोकशाही अपेक्षित होती तीच लोक दुरुपयोग करत आहेत. अब्राहम लिंकनला अपेक्षित लोकशाहीला तर Democracy is buy the People, Democracy is for the People, Democracy is off the People

असा काही लोक वापर करत आहेत. लोकशाहीला अनेक आव्हाने, समस्या आहेत. ती आव्हाने स्वीकारून ती आव्हाने, समस्या कमी करण्याचा प्रयत्न सर्वांनी केला पाहिजे कारण लोकशाहीत आव्हाने असली तरी लोकशाही वाईट नाही. ही सर्व आव्हाने मानवानेच निर्माण केली आहेत व ती आव्हाने मानवच स्वप्रयत्नाने दूर करू शकतो. त्यासाठी गरज आहे ती सर्वांच्या राष्ट्रविकासाच्या निस्वार्थी दृढनिश्चयाची.

संदर्भसूची :

1. Kulkarni S.K.- Indian Democracy
2. Sharma Ruchir- Democracy on the Road
3. Edited by Larry Diamond, Marc F Platthev - Democracy in Decline ?
4. Dahal Robert A. - On Democracy
5. Palshikar Suhas- Indian Democracy
6. Yadav Yogendra- Making Sense of Indian Democracy

PRINCIPAL
RAJIV GANDHI ARTS, COMMERCE
& SCIENCE COLLEGE, KARMAJOSHI
TQ. & DIST. AURANGABAD.

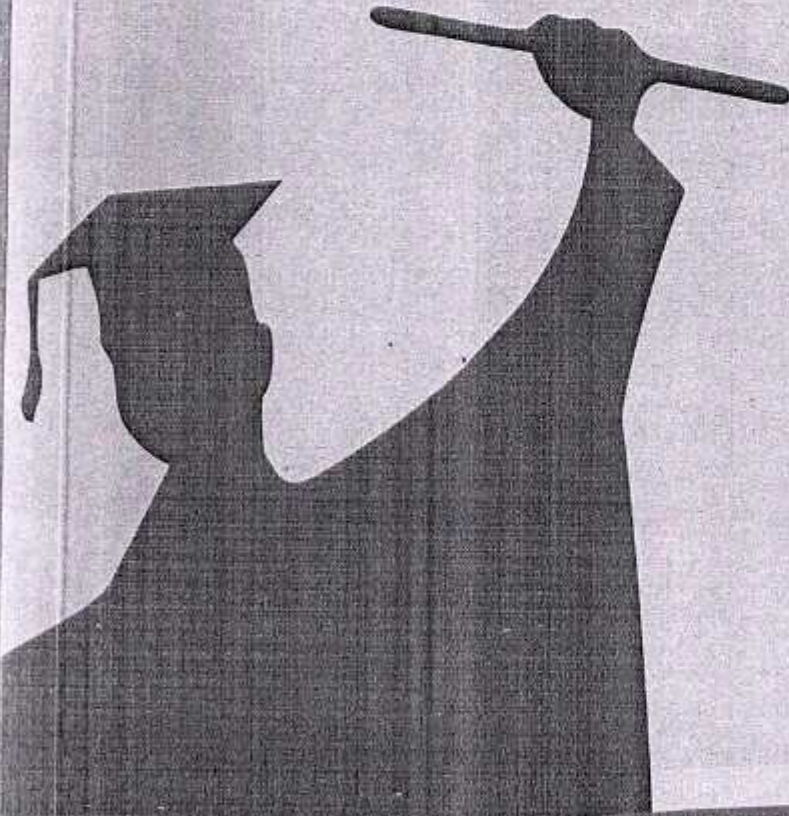
MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

विद्यावार्ता®

Peer Reviewed International Multilingual Research Journal

Issue-38, Vol-07 April to June 2021

Editor

Dr. Bapu G. Gholap

www.vaidyavarta.com

14) ORDER OF FURTHER INVESTIGATION VISHAL TYAGI	
15) A STUDY OF AWARENESS TOWARDS CYBERCRIME AMONG THE 9 TH STD ... Pooja Savla & Dr. Prasad S. Gurao, Mumbai	71
16) CASE STUDY OF PROBLEMS IN ROUTINE IMMUNIZATION OF CHILDREN IN ... Dr. Sujata Pawar & Madhavi Shukirbaba Sarvade, Satara	74
17) Importance of Yoga in Student's life DR. MENAKARANI SAHOO, Cuttack, Odisha, India	82
18) सविनय कायदेभंग चळवळीत अमरावती जिल्ह्यातील स्त्रियांचे योगदान डॉ. नितीन वसंतराव चांगोले, अमरावती	86
19) उच्च प्राथमिक स्तरातील विद्यार्थ्यांना चित्रकला विषयांच्या अध्ययनात येणाऱ्या ... श्री. चेपूरवार गंगाधर नरसिंगराव, जि.हिंगोली, महाराष्ट्र	89
20) वाढते नागरीकरण आणि आणि सामाजिक जीवनावरील प्रभाव डॉ.दांडगे एल.जी., ता.जि.औरंगाबाद	92
21) इरावती कर्वे यांच्या ललित निबंधातील चिंतनात्मकता प्रा.शैला जगदंबे, नांदेड	95
22) स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या विकासाची वाटचाल : एक दृष्टिपात प्रा.डॉ.कुंभारकर के.जी., जि.लातूर	99
23) महात्मा बसवेश्वरप्रणीत नागरी समाज प्रा.डॉ.लक्ष्मण रत्नाकर बाबुराव, जिल्हा.नांदेड (महाराष्ट्र)	103
24) भारतीय स्वातंत्र्यसंग्रामात मराठी वृत्तपत्रांची भूमिका डॉ.प्रगती बी. मारकवार, नाशिक	106
25) लिटल मॅंगेझिन्स चळवळ आणि राजा ढाले डॉ. नरवाडे जळबा मेश्राम, जि. जालना	108
26) कोरोना नंतरचे शिक्षण ताई पवार, जि.अ.नगर	111

(2). भिताडे, वि.रा.(१९९९),शैक्षणिक संशोधन पध्दती, नूतन प्रकाशन.

(3). डॉ. प्रदीप आगलावे, (२०००),संशोधन पध्दतीशास्त्र व तंत्रे, नागपूर - विधा प्रकाशन.

(4). सोहोनी, शं.कृ.(१९९३),शैक्षणिक टीपाकोष, पुणे :सोहली.

(5). सुबोध नार्वेकर आणि मधुकर ज. फडके, सुबोध चित्रकला, मुंबई -नवनीत प्रकाशन.

(6). चित्रकला हस्तपुस्तिका इयत्ता - ५ वी.

(7). चित्रकला हस्तपुस्तिका इयत्ता - ६ वी.

(8). चित्रकला हस्तपुस्तिका इयत्ता - ७ वी.

(9). शिक्षक हस्तपुस्तिका इयत्ता - ५ वी.

(10). शिक्षक हस्तपुस्तिका इयत्ता - ६ वी.

(11). शिक्षक हस्तपुस्तिका इयत्ता - ७ वी.

□□□

वाढते नागरीकरण आणि सामाजिक जीवनावरील प्रभाव

डॉ.दांडगे एल.जी.

समाजशास्त्र विभागप्रमुख,

राजीव गांधी महाविद्यालय, करमाड, ता.जि.औरंगाबाद

प्रस्तावना:

औद्योगिक क्रांतीनंतरच्या काळात खऱ्या अर्थाने नागरीकरणाला सुरुवात झाली. ज्या ठिकाणी औद्योगिक वस्तुंसाठी कच्चा माल मोठ्या प्रमाणात उपलब्ध होतो, तेथेच त्या मालावर प्रक्रिया करणारे उद्योग निर्माण होत होते. अशा उद्योग व्यवसायामध्ये काम करण्यासाठी आजुबाजुच्या भागातून लोक स्थलांतरीत होत होते. त्यातून गावाचा विस्तार झाला, गावाच्या वाढत्या विस्तारामधून शहरांचा उदय होत गेला. प्राचीन काळापासून जरी भारतात शहरांचे अस्तित्व असले तरी ब्रिटीशांच्या भारतातील आगमनानंतर भारतात अनेक नवनवीन शहरे उदयास आलेली दिसून येतात. स्वातंत्र्योत्तर काळात पंचवार्षिक योजनांमुळे या नागरीकरणाच्या प्रक्रियेला अधिक गती आल्याचे दिसून येते. नोकरी, व्यापारी, व्यवसाय, उद्योग, वैद्यकीय सोयी, सुविधा, मनोरंजन, शिक्षण, आरोग्य इत्यादी कारणांमुळे ग्रामीण लोकसंख्येचे शहरी भागाकडे स्थलांतर वाढत गेल्यामुळे शहरांची संख्या व लोकसंख्या दोन्ही वाढत गेले. भारतामध्ये २००१ ते २०११ पर्यंतचा नागरीकरणाचा दर पाहिला असता सतत वाढ होत असल्याचे दिसून येते. २०११ च्या जनगणना अहवालानुसार शहरी लोकसंख्या ३७,७१,०५,७६० इतकी आहे. एकूण लोकसंख्येशी शहरी लोकसंख्येचे हे प्रमाण पाहता ३१.२ टक्के असल्याचे दिसते. भारतामध्ये ५० टक्केपेक्षा अधिक लोकसंख्या असलेली गोवा व मिझोरम हे दोन राज्य आहेत.

या शहरीकरणामुळे अनेक चांगले सकारात्मक बदल, परिणाम दिसून आले असले तरी लोकसंख्येचा ओघ खेड्यांकडून शहराकडे राहिल्यामुळे खेडी अविकसीत राहिली, शेती करणाऱ्या शेतकरी, शेतमजुरांच्या संख्येत घट होत राहिली. वाढत्या शहरीकरणामुळे शहरामध्ये देखील वाढती गुन्हेगारी, वाहतुकीच्या समस्या, गलिच्छ वस्ती, झोपडपट्टी यासारख्या समस्यांची देखील वाढ होत असल्याचे दिसून येते. या वाढत्या शहरीकरणाचा, नागरीकरणाचा समाजजीवनावर अनेक प्रकारे प्रभाव पडत असून त्याचे परिणाम दिसून येत आहेत.

नागरीकरण आणि सामाजिक जीवनावरील प्रभाव :

नागरीकरण ही सामाजिक परिवर्तनाची एक प्रक्रिया आहे. नागरीकरणाच्या प्रक्रियेत शहरामध्ये सभोवतालच्या प्रदेशातील विविध वंशाचे, जाती, वर्ग, धर्माचे भाषेचे लोक एकवटले आहेत. त्यांचे आचार-विचार, रुढी-परंपरा, खाणे-पिणे, जीवनविषयक दृष्टीकोन व जीवनशैलीमध्ये विविधता असते. असे असले तरी येथील लोकांना आपले हितसंबंध साध्य करण्यासाठी परस्परांच्या जीवनपद्धतीविषयी सहिष्णुता दाखवावी लागते. इतरांचे मुल्य, वर्तमानप्रकार मान्य नसले तरी त्यांच्याशी सामंजस्याने, सहकायाने राहावे लागते. नागरीकरणामुळे नागरी लोकांचा संबंध फक्त थोड्या लोकांशी न येता कितीतरी लोकांशी येतो. खेडेगावात व्यक्तीव्यक्तीचे अन्योन्यसंबंध अतिशय निकटचे व भावनाप्रधान असतात. शहरात मात्र हे संबंध निव्वळ उपयोगीतेवर अवलंबून असतात. त्यामुळे त्यांच्यात भावनिक ओलावा आढळून येत नाही. शहरवासियांचे आचार व विचार परंपरेवर अवलंबून राहण्याऐवजी व्यक्तीस्वातंत्र्यावर आधारलेले असतात.

नागरी समाजातील मुलांचे सामाजिकरण कुटुंबाच्या हातात फारसे राहिलेले दिसत नाही. मुलांना कुटुंबाच्या वातावरणातच आपला मोठा वेळ घालवावा लागतो. हे वातावरण कौटुंबिक संस्कारमुल्यांना पोषक असतेच असे नाही. पती-पत्नी दोघेही नोकरी करत असतील तर मुले कौटुंबिक संस्कारांना पारखी होतात. करमणुक, खेळ, या करिता कुटुंबातील सदस्यांना

कुटुंबबाह्य संस्थांवर अवलंबून राहावे लागते. त्यामुळे त्यांचे व्यक्तीमत्व, आवडीनिवडीवर कुटुंबबाह्य घटकांचा प्रभाव पडतो. त्यांची वृत्ती स्वहितपाहण्याची बनत जाते. याचा परिणाम पती-पत्नीमध्ये मतभेद, भांडणे निर्माण होतात व यातून घटस्फोटापर्यंत हे वाद लांबवले जातात.

नागरीकरणामुळे उच्च शिक्षण घेणे, करीअर घडविणे आर्थिक स्वावलंबन याचा विचार करून बालविवाहाची प्रथा संपुष्टात येत असून प्रौढ विवाहास प्राधान्य दिल्या जात आहे. तसेच पुर्वी आई-वडीलांनी पसंद केलेल्या मुला-मुलींशी निमुटपणे विवाह केल्या जात असे पण नागरीकरणामुळे मुला-मुलींना आपला जोडीदार निवडण्याचे स्वातंत्र्य प्राप्त होत आहे. त्यातून आंतरजातीय, आंतरधर्मीय विवाहाबरोबरच प्रेमविवाहाचे प्रमाण देखील वाढीस लागले आहे. असे असले तरी वैयक्तिक इच्छा, आकांक्षा प्रभावी ठरू लागल्यामुळे घटस्फोटाचे प्रमाण देखील वाढत असल्याचे दिसून येत आहे. विवाह संबंध जर त्रासदायक वाटू लागल्यास सहज घटस्फोट घेण्याची प्रवृत्ती वाढील लागल्याचे दिसत आहे. त्यामुळे एकप्रकारे विवाह हा संस्कार न राहता त्याला कराराचे स्वरूप प्राप्त होत आहे.

नागरीकरणाचे कुटुंब व्यवस्थेवर देखील परिणाम होत असल्याचे दिसून येत आहे. नागरीकरणापुर्वी शिक्षण, मनोरंजन, उत्पादन इत्यादी सर्वांचे प्रमुख केंद्र हे कुटुंबच होते. शहरांच्या विकासापुर्वी संयुक्त कुटुंबपद्धती ही ग्रामीण जीवनाची विशेषतः होती. नागरीकरणामुळे संयुक्त कुटुंबाचे विघटन होत आहे. राहत्या जागेच्या टंचाईमुळे पती, पत्नी व कुटुंब एवढ्यापुरतेच सोयीस्कर वाटत आहे. त्यामुळे इतर नातेवाईक दुरावले जात असल्याचे दिसत आहे. नागरी कुटुंबात वृद्ध मातापित्यांना आधार मिळेनासा झाला आहे. त्यामुळे वृद्धांची समस्या निर्माण झाली आहे. सामाजिक गतिशीलतेमुळे आधुनिक नागरी समाजात घरातील वडील व नात्यागोत्यातील अपंग, निराधार व्यक्तींचे पालन पोषणाची जबाबदारीचे भान राहिलेले नाही.

कुटुंबप्रमुख म्हणून पुरुषांच्या अधिकाराचाही त्हास होतांना दिसून येत आहे. सुशिक्षित कमावती स्त्री आणि तरुण मुलामुलींच्या सल्ल्यानेच घरचे व्यवहार पार पाडले जात आहेत. शहरी माणूस स्वहितापुढे इतर नातेवाईकांची

फारशी चिंता करणे सोडून देऊ लागला आहे. एकूणच कुटुंब अस्थिर होतांना दिसत आहेत.

नागरीकरणामुळे शिक्षणाचा प्रसार आणि प्रचार वाढीस लागला आहे. शहरी भागात शाळा, महाविद्यालये, विद्यापीठ, व्यवसायीक शिक्षण यामुळे शिक्षण घेणे सोपे झालेले आहे. शिक्षणामुळे सत्ता, संपत्ती, रोजगार, प्रतिष्ठा मिळविता येते हे लोकांना उमगलेले आहे. त्यामुळे शिक्षणाचे महत्त्व वाढून शिक्षणास प्रतिष्ठा प्राप्त झालेली आहे. शिक्षणाच्या प्रसार, प्रचाराबरोबर मनुष्याच्या विचारातही परिवर्तन होत गेले. ग्रामीण जनता अज्ञानामुळे अलौकीक शक्तींमध्ये विश्वास ठेवतात. ते आपले प्रत्येक कार्य याच शक्तीशी निगडित असल्याचे मानतात. शिक्षणाच्या प्रसार, प्रचारामुळे धर्माचा प्रभाव ओसरत चाललेला दिसत आहे. दैववाद, अंधश्रद्धा, धार्मिक कर्मकांड, अंधश्रद्धा इत्यादींवरील नागरी लोकांचा विश्वास उडत चाललेला आहे. तथापि कमी होत असलेल्या धार्मिक व नैतिक मुल्यांचे विपरीत परिणाम देखील दिसून येत आहेत. अनैतिक कृत्यांचे, गुन्हेगारीचे प्रमाण वाढीस लागत आहे. त्यामुळे सामाजिक नियंत्रणाची समस्या उभी टाकली आहे.

नागरीकरणामुळे जातीव्यवस्थेत देखील शिथिलता येत असल्याचे दिसून येते. समाजातील जाती व्यवस्थेसारख्या बंदीस्त स्तरीकरणाच्या जागी वर्गव्यवस्थेसारखे मुक्त स्तरीकरण येत आहे. व्यक्तीचा दर्जा त्याच्या जातीऐवजी त्याच्या अंगी असणाऱ्या गुण कर्तव्यावर ठरू लागला आहे. जातीचाच व्यवसाय करणे, स्वजातीतच विवाह करणे हे निर्बंध शिथिल होत आहेत. जातीव्यवस्था ही ईश्वरनिर्मित आहे हे अमान्य केल्या जात आहे.

नागरीकरणामुळे स्त्रियांच्या प्रगतीचे दरवाजे उघडलेले आहेत. स्त्रियांनी शिक्षण घेणे, नोकरी करणे, करीअर घडविणे याचे स्वातंत्र्य मिळत आहे. कमावत्या स्त्रीला पती घरकामात देखील मदत करत असल्याचे नागरी भागात दिसून येत आहे. मुलाबरोबरच मुलींच्या व्यक्तीमत्त्व विकसाला महत्त्व दिल्या जात आहे. पत्नी ही केवळ दासी न राहता सहचारीणी, सखी मानल्या जाऊ लागली आहे. चुल व मुल या बंधनातून स्त्रियांची सुटका होत आहे.

नागरीकरणाच्या सकारात्मक परिणामाबरोबरच अनेक विपरीत परिणाम देखील दिसून येत आहेत. खेड्यातील लोकांचे मोठ्या प्रमाणात शहरात स्थलांतर होत असल्याने तेथे अतिरीक्त लोकसंख्येचा प्रश्न निर्माण होत आहे. वाढत्या लोकसंख्येस पाणी, बीज, शिक्षण, वाहतुक, आरोग्याच्या सुविधा पुरविण्यात मर्यादा येत आहेत. तसेच झोपडपट्ट्यांची वाढ होत असून आरोग्याचा प्रश्न गंभीर होत आहे. वाढत्या लोकसंख्येमुळे शहरातही सर्वांना रोजगार मिळणे कठीण झालेले असल्यामुळे रोजगारअभावी गुन्हेगारीच्या, भिक मागणे, वेश्याव्यवसाय यात मोठी वाढ होत आहे. यातूनच जीवनातील ताणतणाव विसरण्यासाठी व्यसनाधिनतेचे प्रमाण देखील वाढत आहे. एकूण नागरी जीवन निकृष्ट होत चाललेले आहे.

विसाव्या शतकात वाहतुक व दळणवळण क्षेत्रात झालेल्या सुधारणामुळे शहरातील लोकसंख्या व कारखाने शहराबाहेर पसरत आहेत. यातून शहरांचे महानगरात रुपांतर होत आहे. याबरोबरच वाहतुकीची कोंडी, कचऱ्याची समस्या, अपघात प्रदुषण ही देखील समस्या वाढीस लागत आहे.

समारोप :

खेड्यापेक्षा शहरामध्ये रोजगाराच्या संधी अधिक असतात, तसेच तेथे मुलांच्या शिक्षणाच्या सुविधा यामुळे शहरी भागाचे आकर्षण खेड्यातील लोकांनाही असते. यामुळे मोठ्या प्रमाणात खेड्यातील लोक शहरांकडे प्रयाण करतात. यातून नागरी समाजजीवनावर त्यांच्या सामाजिक, आर्थिक बाजूवर देखील परिणाम दिसून येऊ लागतात. अतिरीक्त लोकसंख्येमुळे सोयी, सुविधांची कमतरता जाणवू लागते. शिक्षणाच्या प्रसार प्रचारामुळे त्यांच्या सामाजिक, धार्मिक भावना, वर्तन यामध्ये बदल घडून येतो. खेड्यामध्ये असणारा नात्यामधील ओलावा मात्र आटत चालल्याचे सतत जाणवायला लागते. कुटुंबाचे विघटन होत आहे. प्रत्येक जण स्वतःच्या प्रगतीसाठी धडपडत असतांना एकाकी पडत असल्याचे दिसून येते. घरातील मुलांना देखील आई-वडीलांचे संस्कार मिळत नसल्याचे जाणवते. जाती-धर्माच्या भिंती पडत असल्या तरी त्यातून अनेक समस्या निर्माण होत आहेत. आंतरजातीय,

आंतरधर्मीय विवाह होतात पण घटस्फोटाचे प्रमाण
देखील वाढत आहे.

21

संदर्भ :

- १) आगलावे प्रदिप (२००९), भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या, श्री साईनाथ प्रकाशन नागपूर.
- २) शारदा तिवारी, (२००४), नगरीय समाजशास्त्र, अर्जुन पब्लिकेशन, नई दिल्ली.
- ३) काचोळे दा.धो.(२०००), भारताच्या विघटनात्मक समस्या, कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद.
- ४) डॉ.विलास संगवे (१९७९), भारतातील सामाजिक समस्या, पॉप्युला प्रकाशन, मुंबई.
- ५) खडसे भा.की.,(२००४), भारतीय समाज आणि सामाजिक समस्या, हिमालय पब्लिशिंग हाऊस, मुंबई.
- ६) एस.चंद्रकुमार राय (२००४), भारतीय सामाजिक समस्याएँ, अर्जुन पब्लिकेशन, दिल्ली.

□□□

PRINCIPAL

RAJIV GANDHI ARTS, COMMERCE
& SCIENCE COLLEGE, KARMAD
TO. & DIST. AURANGABAD.

इरावती कर्वे यांच्या ललित निबंधातील चिंतनात्मकता

प्रा.शैला जगदंबे

मराठी विभाग,

यशवंत महाविद्यालय, नांदेड

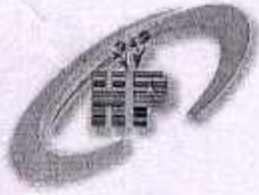
प्रस्तावना :

ललितनिबंध क्षेत्रातील इरावती कर्वे यांनी ललितनिबंधाची परिपूर्ती केली. स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील ललितनिबंधाच्या उगमापाशी त्या उभ्या आहेत. मानववंशशास्त्र, समाजशास्त्र विषयातील संशोधक म्हणून भारतभर भ्रमंती करताना त्यांनी अफाट अनुभवविश्वाला सामोरे जावून आपल्या संवेदनशील वृत्तीने समग्र अनुभवविश्व ललितनिबंधातून प्रथमतः साकार केले. घर, कुटूंब, नातेवाईक, मित्र-मैत्रिणी पासून ते परदेशातील स्त्री कुटूंबापर्यंत त्यांचे विस्तृत अनुभवविश्व कलात्मकतेने ललित निबंधातून चित्रित केले. एक विदूषी कुलसचिव असे पदभार सांभाळूनही त्यांनी उत्कृष्ट ललितनिबंध लिहिले.

ललितनिबंध हा ललितगद्याचा एक स्फूट स्वरूपाचा उपप्रकार असून तो आत्मनिष्ठतेतून साकार होतो. 'ललित' म्हणजे सुंदर, गोजिरवाने, मनोहर इत्यादी अर्थ यालून प्रतित होतात. ललित म्हणजे लालित्याची उत्कट अनुभूती या ललितनिबंधातून दृग्गोचर होते. मराठीत ना.सी.फडके यांनी १९२६ पासून ललित निबंध हा प्रकार सर्वप्रथम हाताळला म्हणून त्यांना लघुनिबंधाचे जनक असे म्हणतात. पुढे वि.स.खांडेकर, अनंत काणेकर यांनी ललितनिबंधाला एक वाङ्मयप्रकार म्हणून स्वतंत्रपणे ओळख निर्माण केली आणि लोकप्रियता ही मिळवून दिली. या तौषांच्या अनुकरणातून अनेक लेखकांनी हा लेखन प्रकार हाताळला परिणामी ललितनिबंधाची अनेकांनी कित्ते गिरवले आणि साहित्यात ललितनिबंधाचे अमापपीक आले. परंतु इरावती कर्वे यांनी स्वतंत्रपणे ललितनिबंध लिहिला. कुसुमावती देशपांडे यांच्या धारेने त्यांनी ललितनिबंधाला व्यक्तिनिष्ठतेकडून आत्मनिष्ठतेकडे परिणामी वैश्विकतेकडे नेऊन ठेवले. ललितनिबंधाच्या इतिहासातील हे त्यांचे कार्य अतिशय मोलिक आहे. अनेक अनुभवांना ते थेटपणे भिडतात त्यातील अर्थपूर्णता त्यांनी ललितनिबंधात ओतली

विद्यावार्ता: Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 7.940 (IJIF)

PRINCIPAL
RAJIV GANDHI ARTS, COMMERCE
& SCIENCE COLLEGE, KARMAD
TO. & DIST. AURANGABAD.

ISSN 2394-5303

Printing[®] Area

Issue-77, Vol-01 June 2021

International Peer reviewed Research Journal

Editor

Dr. Bapu G. Gholap

www.vidyawarta.com

14) IMPACT OF COVID-19 ON THE ENVIRONMENT Dr. Dinesh Kumar Pátidar, Jhabua (MP)	
15) DETERMINATION OF AGE UNDER POCSO, 2012 VIZ A VIZ JUVENILE JUSTICE ... V. Saratha Devi	63
16) To study stress level of women suffering from polycystic ovary ... Deepmala Sudhare (Kshirsagar)	68
17) महाराष्ट्राच्या समतोल प्रादेशिक विकासाच्या प्रश्नावरील उच्चस्तरीय समिती : एक अभ्यास प्रा. डॉ. ए. टी. तवार & प्रा. बेलुरे विशाल चंद्रशेखर, जि. नांदेड	72
18) बेरोजगारीची समस्या व वाढती गुन्हेगारी डॉ.दांडगे एल.जी., ता.जि.औरंगाबाद	73
19) भारतीय औद्योगिक क्षेत्रातील कलहाची समस्या प्रा.डॉ. गव्हाळे बी.व्ही, जि.पुणे	76
20) नरहर कुरुंदकरांची दलित साहित्यविषयक भूमिका प्रा.डॉ. दादाराव गुंडरे, जि. उस्मानाबाद	83
21) दुर्गाबाई भागवतांच्या 'भावमुद्रा' या ललितनिबंध संग्रहातील मुक्तचिंतन प्रा.शैला जगदंबे, नांदेड	86
22) अच्युताश्रमांचे वाङ्मय - विविध संप्रदायांचा समन्वय प्रा. डॉ.मेधा गोसावी, बीड	91
23) भारतातील दहशतवाद — एक आढावा प्रा.डॉ.कुंभारकर के.जी., जि.लातूर	94
24) रामासामी पेरियार सामाजिक व राजकीय कार्य प्रा.डॉ. अर्जुन उवाळे, जिल्हा औरंगाबाद	97
25) कोविड -१९ चा भारतातील आदिवासीवर पडलेला प्रभाव डॉ.कुसुम विजयकुमार चौधरी, मुंबई	101
26) कवी सुमंत यांच्या 'नारायण पासष्टी'चे वेगळेपण प्रा.डॉ. गजानन जाधव, जि. जालना	107

जास्त आहे. तर त्यानंतर विदर्भ विभागाचे प्रमाण ३५.२६ टक्के आणि मराठवाडा विभागाचे प्रमाण २१.५९ टक्के आहे. अशाप्रकारे केळकर समितीकडून देखील इतर प्राचलांवर आधारित 'विकासातील तफावत' या निर्देशांकाद्वारे विदर्भ आणि मराठवाडा या विभागात तुटीचे प्रमाण जास्त काढण्यात आले आहे. तर जलतूट या निर्देशांकाद्वारे उर्वरित महाराष्ट्रातील तुटीचे प्रमाण विदर्भ आणि मराठवाडाचापेक्षा जास्त काढण्यात आले आहे.

केळकर समितीच्या मते राज्यातील चौदाव्या पंचवार्षिक योजनेच्या कालावधिपर्यंत केंद्रीय वित्त आयोगाने अनुसरलेल्या पध्दतीनुसार चालू किंमती व वार्षिक ५ टक्के भाववाढ गृहीत धरता शासनाकडे सुमारे २३७१३८८ कोटी रु. इतका निधी उपलब्ध होण्याचा अंदाज आहे. या निधीचा विशिष्ट भाग विकासातील तफावत आणि जल तूट दूर करण्यासाठी कालवध्द पध्दतीने वाटप केले जावे. या वाट्यात विभागवार लोकसंख्या, विकासातील तफावत, दरडोई उत्पन्न, इंधन, जल तूट इत्यादी आधारावर विदर्भ विभागावर ३३.२४ टक्के, मराठवाडा विभागावर २५.३१ टक्के आणि उर्वरित महाराष्ट्रावर (मुंबई वळण) ४१.४५ टक्के निधी खर्च करावा हा खर्च करीत असताना सर्वसाधारण क्षेत्रासाठी ७० टक्के आणि जल क्षेत्रासाठी ३० टक्के अशा प्रमाणात खर्च करण्यात यावा. केळकर समितीने दीर्घकाळात राज्याचा समतोल आर्थिक विकास कसा साध्य करावा हे स्पष्ट करीत असताना एकूण १४६ शिफारशी सुचविल्या आहेत. या शिफारशी साधन सामग्रीचे वाटप, सुशासन, आदिवासी विकास, आरोग्य, शिक्षण आणि दळणवळणाची साधने या घटकांशी संबंधीत आहेत.

समतोल प्रादेशिक विकासाच्या प्रश्नावरील उच्चस्तरीय समितीच्या अहवालाचा आढावा घेतला असता. या अहवालात देखील पूर्वाच्या अहवालाप्रमाणे औद्योगिक विकासातील असमतोलाचे मापण करणारा निर्देशांक तयार करता आला नाही. तसेच सिंचन समस्येवर अतिरिक्त भर देऊन उर्वरित महाराष्ट्राला पुन्हा एकदा झुकते माप दिल्याचे निदर्शनास येते. महाराष्ट्र शासनाने केळकर समितीचा अहवाल अद्याप स्वीकारलेला नाही.

संदर्भ सूची

१. महाराष्ट्र शासन (१९८४). महाराष्ट्रातील प्रादेशिक असमतोलावरील सत्यशोधन समितीचा अहवाल. नियोजन विभाग मुंबई.
२. Government of Maharashtra (१९९७). Report of the Indicators and Backlog Committee.
३. Government of Maharashtra (२०१३). Report of the High Level Committee on Balanced Regional Development, Mumbai.

बेरोजगारीची समस्या व वाढती गुन्हेगारी

डॉ.दांडगे एल.जी.

समाजशास्त्र विभागप्रमुख,
राजीव गांधी महाविद्यालय, करमाड, ता.जि.औरंगाबाद

प्रस्तावना:

आधुनिक काळात समाजजीवन अतिशय जटिल व गुंतागुंतीचे झालेले आहे. दरदिवशी नवनविन समस्यांची तीव्रता वाढत आहे. ज्या काही समस्यांनी सरकारला, सामाजिक विचारवंतांना गंभीर विचार करण्याला प्रवृत्त केले, त्या समस्यांपैकी बेकारी किंवा बेरोजगारी ही महत्त्वाची समस्या आहे. बेरोजगारी केवळ भारतीय समस्या नसून ती जागतिक समस्या आहे. ही समस्या प्रगत आणि अप्रगत अशा दोन्ही प्रकारच्या समाजात दिसून येते. जगाचा विचार करता भारताचा ९३ वा क्रमांक लागतो.सन २०१४ मध्ये देशातील बेरोजगारांची संख्या १४ कोटी होती आज ती ३० कोटीपेक्षा अधिक झालेली आहे.

देशातील बेरोजगारीचा विस्तार पाहता वाढत्या बेरोजगारीमुळे देशामध्ये भयावह चित्र निर्माण झालेले आहे. नीती आयोगाने नुकताच एक अहवाल जाहीर केला होता. या कृती आराखड्यात सरकारकडे अनेक प्रस्ताव देण्यात आले. २०१९-२० सालापर्यंत देशातील ग्रामविकास, संरक्षण, कृषी, आरोग्य, शिक्षण, रेल्वे, रस्ते आणि अन्य भांडवली खर्चाच्या गुंतवणुकीत वाढ करण्याबरोबरच देशात सध्या वाढत असलेल्या बेरोजगारीवर सुद्धा भाष्य करण्यात आले.

एका अर्थशास्त्रीय सर्व्हेप्रमाण भारतात जवळजवळ ७७ टक्के कुटुंबात कायमस्वरूपी नोकरी करणारा व्यक्ती असत नाही. म्हणजेच रोजंदारी किंवा हंगामी नोकरी असते. तर ६७ टक्के कुटुंबे अशी आहेत की, त्यांचे महिन्याला १० हजार रुपयापेक्षा

कमी उत्पन्न आहे.

भारतात बिहार, उत्तरप्रदेश, मध्यप्रदेश, ओडीसा, झारखंड आणि उत्तर भारतातील पहाडी राज्यांतील तरुणांमध्ये बेरोजगारीचा प्रश्न फार भिषण झाला आहे. या राज्यांमध्ये तरुणांची संख्या भरपूर आहे. त्यामुळे लहान सहान नोकरी सुद्धा मिळत नसल्यामुळे अशा परिस्थितीत ही मुले गुन्हेगारीकडे सहज वळू लागतात. आपल्या देशात आज घडीला दर महिन्याला दहा लाख नोकऱ्यांची मागणी आहे. पण त्यापैकी १० ते २० टक्के देखील नोकऱ्या निर्माण होतांना दिसत नाहीत.

रिजर्व्ह बँकेचे माजी गव्हर्नर रघुराम राजन यांनी देखील रोजगार हाच मुद्दा सध्याच्या सरकारपुढे सगळ्यात मोठे आव्हान असल्याचे म्हटले आहे. भारतात बेरोजगारीचा दर साडेचार टक्के पेक्षा अधिक आहे. त्यातही शहरी भागात बेरोजगारीचे प्रमाण अधिक आहे. नोकरी नसल्यामुळे आजचा तरुण हताश, निराश झालेला आहे. यातूनच नैराश्यामुळे आत्महत्यांचे प्रमाण वाढलेले आहे.

बेरोजगारी म्हणजे काय

१) रोजगार नसलेल्या परंतु रोजगार मिळवा अशी इच्छा असलेल्या व्यक्तीला बेरोजगार असे म्हणतात.

२) वेळ, पैसा, क्षमता आणि योग्यतेनुसार लोकांना काम मिळू शकत नाही तेव्हा त्याला बेरोजगार असे म्हणतात.

३) जे लोक काम करू शकतात आणि कामाच्या शोधात असतात, परंतु त्यांना काम, नोकरी मिळत नाही त्यांना बेरोजगार म्हणतात.

४) रोजगार मिळविण्यासाठी उत्सुक असलेली व्यक्ती शारीरिक व मानसिक दृष्ट्या समर्थ असावी व तिची काम करण्याची इच्छा असावीत तसेच समाजातील प्रचलित वेतनदरावर काम करण्याची तीची इच्छा असावी, या तिन्ही अटी पूर्ण करण्यात व रोजगार मिळण्यासाठी आवश्यक ते प्रयत्न केल्यानंतरही रोजगार न मिळालेल्या व्यक्तीला बेरोजगार म्हणतात.

बेरोजगारीची कारणे :

भारतात सुशिक्षित बेरोजगारीची भयानक समस्या उभी आहे. देशात दरवर्षी १ कोटी ६० लाख

तरुण नोकरीच्या शोधात त्रस्त असतात. परंतु त्यांच्यासाठी फक्त १५ ते २० लाख नोकऱ्यांची निर्मिती होत असते. उच्च शिक्षण घेणाऱ्यांची संख्या दिवसेंदिवस वाढत आहे. उच्च शिक्षण घेतल्यानंतर चांगली नोकरी मिळावी अशी या तरुणांची अपेक्षा असते. परंतु देशामध्ये आवश्यक त्या प्रमाणात नोकऱ्या उपलब्ध होत नाहीत. दरवर्षी बेकारांची फौज बाहेर पडत असते. पण या बेकारांच्या हाताला मात्र त्या प्रमाणात काम मिळत नाही. या मागे असणाऱ्या कारणांचा देखील विचार करणे आवश्यक ठरते.

देशातील वाढती लोकसंख्या हे एक महत्त्वाचे कारण असल्याचे दिसून येते. वाढत्या लोकसंख्येबरोबरच उच्च शिक्षण घेणाऱ्या तरुणांच्या संख्येतही सतत वाढ होत आहे. संपुर्ण वाढत्या लोकसंख्येला रोजगार उपलब्ध होईल अशी व्यवस्था करण्यात सरकार अपयशी ठरत आहे. याबरोबरच वाढते यांत्रिकीकरण हे देखील बेरोजगारी वाढण्यासाठी कारणीभूत ठरत असल्याचे दिसून येते. एक मशिन अनेक लोकांचे काम काही वेळात पूर्ण करते. त्यामुळे मानवी श्रमाची आवश्यकता कमी पडत असून उत्पादनातही वाढ होत राहते. यामुळे बेरोजगारीचे प्रमाण वाढत आहे. त्याचबरोबर प्रचलित शिक्षण प्रणाली देखील एक कारण असल्याचे दिसून येते. आपल्याकडे व्यवसायपुरक, तांत्रिक, रोजगाराभिमुख शिक्षण देण्याचे प्रमाण कमी आहे. पारंपारिक शिक्षणाचेच प्रमाण अधिक असल्याने हे कारकुनी स्वरूपाचे शिक्षण घेणारे युवक केवळ सरकारी नोकरीच्याच मागे लागलेले असतात. त्यांच्यात रोजगाराभिमुख कौशल्य विकसीत केल्या गेली असती तर ते बेरोजगार राहिले नसते. देशामध्ये स्कील डेव्हलपमेंट तसेच गृह उद्योग यांना पाहिजे त्या प्रमाणात प्रोत्साहन दिल्या जात नाही.

देशामध्ये शिक्षणाचा विस्तार झालेला असून सर्व विद्याशाखेतून शिक्षण मिळत आहे. विद्यार्थी व शिक्षकांची संख्या सतत वाढत आहे पण आज लाखो युवक पदवी व पदव्युत्तर पदवी घेऊनघेऊन बाहेर पडत आहेत. या युवकांच्या हाताला काम मिळत नाही. यंत्र, तंत्रज्ञान व विज्ञान यामुळे मनुष्यबळ कमी लागते. यंत्राद्वारेच बरीच कामे करून घेतली जात असल्यामुळे बेरोजगारीच्या प्रश्नाने कधी नव्हे इतके आक्राळ विक्रमळ रूप धारण केलेले आज दिसून येत आहे. देशातील कोणत्याही गजबजलेल्या रस्त्यावर, अभ्यासिकांमध्ये, कोचिंग क्लासेसमध्ये फक्त एक ओझरती नजर टाकली तरी उच्चशिक्षित बेरोजगार तरुणांची स्पर्धा परीक्षेच्या

जो वधेण्या एक जागा पदरात पडावी म्हणून प्राण लावून अभ्यास करणारी गर्दी तर दुसरीकडे शहरातील मजूर नाक्यावर वेढबिगारी काम मिळावे म्हणून रोज सकाळी हजार होणाऱ्या तरुणांच्या झुंडी नहर नजरेस पडतात. काम करण्याची इच्छा व पात्रता असून देखील काम मिळत नसल्यामुळे आणि दररोजचा खर्च, मित्र मंडळी, वाढती महागाई, रिकामा वेळ यामुळे युवक आज गैरमार्गांला जात असल्याचे व त्यांच्यात गुन्हेगारी प्रवृत्ती वाढत असल्याचे दिसून येत आहे.

समाजातील गुन्हेगारीचे अस्तित्व एका सामाजिक व्यवस्थेचा अविष्कार असतो. गुन्हेगारी ही उपजत असून संपादन केलेली वर्तणुक असते. औद्योगिक क्रांतीमुळे सामाजिक बदलामुळे पुर्वीची नियंत्रणे ढिली झाली आहेत. स्पर्धा वाढली असून प्रत्येकास दर्जा मिळविण्यासाठी पैशाची हाव निर्माण झाली आहे. पणून नवी मुल्य व नव्या रिती निर्माण झाल्या. खेड्यापेक्षा शहरांमध्ये गुन्हेगारीचे प्रमाण अधिक असल्याचे दिसून येते.

शिक्षणाने माणसाचे विचार समृद्ध होतात असे म्हणतात, मात्र मागील काही वर्षांपासून सुशिक्षित समजले जाणारे तरुण क्राईम रेट वाढविण्यास मदत करीत आहेत. शॉर्टकट मार्गातून पैसा कमावता येतो अशी धन्यता झाली की, सुशिक्षित तरुणांचे पाय आपोआप गुन्हेगारीकडे वळायला लागतात. त्यामुळे पालकांनी आपल्या मुलांकडे प्रमाणापेक्षा अधिक पैसा दिसायला पाहण्यास लगेच सावध होण्याची आवश्यकता आहे. आजुबाजूच्या परिस्थितीत असलेल्या चंगळवादाचा अनुभव घेण्यासाठी ही मुले गुन्हेगारी कृत्य करण्यास तयार असल्याचे मानसतज्ञांचे मत आहे.

ज्या व्यक्तीने शिक्षण घेतले आहे आणि त्याची काम करण्याची इच्छा व पात्रता असूनही त्याला काम मिळत नसेल तर अशा स्थितीला सुशिक्षित बेकारी असे म्हणतात. ही बेकारी दहावी, बारावी पास, पदवी, पदव्युत्तर शिक्षण घेतलेल्या लोकांमध्ये आढळून येण्यामध्ये इच्छा व पात्रता असूनही काम मिळत नसल्यामुळे भ्रमनिराश आणि नैराश्याची भावना निर्माण होत आहे.

देशातील बेरोजगारी आणि त्यातून वाढत असलेल्या गुन्हेगारीला थोपविण्यासाठी रोजगारक्षम शिक्षणाची आवश्यकता आहे.

बेरोजगारी एक गंभीर सामाजिक आर्थिक समस्या आहे. मनुष्य काम करण्यासाठी बनला आहे. असे

म्हणतात की, खाली दिमाग शेताने वेढबिगारी असणारी व्यक्ती कोणतेही पत्करण्यास तयार असते. तो चोरी, मारामारी, चोरकाम अशी कुठलीही कृत्य करण्यास मागेपुढे पाहत नाही. म्हणून कामधंदा नसणारा माणूस आपल्यासाठीच नाही तर समाजासाठीही धोकादायक असतो.

समारोप :

बेरोजगारीची समस्या ही फक्त भारतातच नव्हे तर संपूर्ण जगामध्ये आहे. परंतु भारतामध्ये लोकसंख्येचे प्रमाण पाहता ही समस्या अधिक विक्राळ रूप धारण करत आहे. रोजगार नाही, महागाई सतत वाढत आहे. उत्पन्नाचे साधन नाही अशा नैराश्याच्या परिस्थितीत आत्महत्या किंवा गुन्हेगारी असे दोनच पर्याय आजच्या युवकापुढे उभे राहत आहेत. सरकार ही बेरोजगारी कमी करण्यासाठी प्रयत्न करत आहे परंतु शासनाद्वारे बेरोजगारी संपवण्यासाठी ज्या योजना आखल्या जातात त्यांची अंमलबजावणी व्यवस्थित होत नसल्याने युवकांना या योजनांचा लाभ मिळत नसल्याने ते शासनाच्या स्वयंरोजगारासाठी असणाऱ्या मुद्रा योजनेसारख्या कर्ज योजनांचा लाभ सहज मिळत नाही. मेक इन इंडिया, स्टार्ट अप इंडिया, रिकल इंडिया यासारख्या बेकारी निवारणासाठी आखलेल्या महत्वाकांक्षी व चांगल्या योजना कागदावरच राहिलेल्या दिसून येतात. यामध्ये पारदर्शकता आणि सरलता आणणे आवश्यक ठरते. व्यवसायाभिमुख शिक्षणावर अधिक भर देऊन रोजगार कसा उपलब्ध होईल यासाठी प्रयत्न करण्याची आवश्यकता आहे.

संदर्भ :

- १) आगलावे प्रतिप (२००९), भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या, श्री साईनाथ प्रकाशन नागपूर.
- २) साळचे वा.नि. (२००५), रोहयो कायदा व बेरोजगारी सद्यस्थिती, प्रबोधन प्रकाशन, इचलकरंजी.
- ३) पाटे सुमन (१९९१), भारतीय सामाजिक समस्या, विद्या प्रकाशन, नागपूर.
- ४) खडसे भा.की. (२००४), भारतीय समाज आणि सामाजिक समस्या, हिनालय पब्लिशिंग हाऊस, मुंबई.
- ५) माने माणिक (१९९७), भारतातील समकालिन समस्या, विद्या प्रकाशन, नागपूर.

ISSN: 2394 5303

Impact
Factor
7.891(IJITF)

Printing Area[®]
Peer-Reviewed International Journal

June 2021
Issue-77, Vol-02

01

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research
Journal in Marathi, Hindi & English Languages

June 2021, Issue-77, Vol-02

Editor

Dr. Babu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana
Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post.
Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

नीतीमूल्ये आणि स्त्रिया
कालिदास दिनकर फड, ता.जि. औरंगाबाद

||69

- 15) कोविड १९ चा मराठी साहित्यावरील परिणाम
प्रा.डॉ. भारती अशोक बेंडाळे, भुसावळ ||73
- 16) निकोलस मनुचीचे :स्तोरिओ दो मोगोर
प्रा.राजवीरेंद्रसिंग रुबजी गावीत, धुळे ||76
- 17) ग्रामीण आरोग्य आणि शासकीय योजना
डॉ.कु. दिपाली श्रीराम घोगरे, जि. अकोला ||79
- 18) प्रधानमंत्री किसान सम्मान निधी आणि वास्तवता
प्रो.डॉ. ए. डी. गोस्वामी, भुसावळ ||84
- 19) गणित अध्यापनात शैक्षणिक साधने वापरल्याने होणारा परिणाम
श्रीमती प्रभाबाई सर्जेराव पाटील, चाळीसगाव ||88
- 20) स्वातंत्र्य हा मोक्ष : पारतंत्र्य हा बंध
प्रा. डॉ. संजय जगताप, नांदेड ||92
- 21) आशय विस्ताराची मित्ताभिव्यक्ती : 'सूर्यफूल'
प्रा.डॉ. विनोद नामदेव इंगळे, जि. बुलढाणा ||94
- 22) मानवी जीवनातील दुःखभोगाचा तळ शोधणारी कादंबरी : 'नदीष्ट'
डॉ. कमलाकर चव्हाण, जि. हिंगोली ||99
- 23) ई डब्ल्यू एस आरक्षण आणि त्याचे परिणाम
डॉ. गजानन जी. हिवराळे, जि. वाशिम ||103
- 24) मनु भंडारी की कहानियों में स्त्री जीवन के विभिन्न पहलु
भारत भूषण, Vill- Kangri ||109
- 25) केदारनाथ अग्रवाल की कविताओं में प्रकृति-चित्रण
डॉ. गफार सिकंदर मोमीन, नांदेड (महाराष्ट्र) ||113
- 26) आधुनिक भारत के निर्माण में सहायक खादी उद्योग
डॉ० सुधीर कुमार विश्वकर्मा, बागपत, उ०प्र० ||115
- 27) भारत वर्ष के उ०प्र० में प्रागैतिहासिक काल की चित्रकला
डॉ० गुलाबधर, चित्रकूट (उ०प्र०) ||119

बदलती नीतीमूल्ये आणि स्त्रिया

प्रा.डॉ. कालिदास दिनकर फड

लोकप्रशासन विभाग राजीव गांधी महाविद्यालय
करमाड, ता.जि. औरंगाबाद

युक्तिवादातून असे स्पष्ट होते की, विवेक आणि उद्दिष्ट्यांच्या निकषांवर पडताळणी करता त्यात विरोध अथवा विसंगती असल्याचे दिसून येत नाही. यावरून त्यांच्या परस्परव्यतिरेक सिद्ध होते. स्वातंत्र्य आणि समता या दोन्ही संकल्पना न्यायी तत्वावर आधारित समाजव्यवस्थेची मागणी करताना दिसतात. न्यायी समाजव्यवस्था म्हणजे अशी समाजव्यवस्था की, ज्यात स्वातंत्र्याबरोबर समताही आशवासिली जाते. दुसऱ्या शब्दात म. गांधीजींच्या सर्वोदयाचेच ते एक प्रतिमान आहे. ज्यात व्यक्तीला आपल्या स्वाभाविक क्षमतांचा पूर्ण विकास करणे (Fullness of One's won nature) शक्य होत असते. जॉन रॉल्स व नोबेल पुरस्कार प्राप्त अर्मन्स सेन या विचारवंतानी उदारमतवादी गोदात मानवतावादी व कल्याणकारी मूल्यांची तफपदारी करून जी सामाजिक न्यायाची भूमिका स्वीकारली आहे. ती भूमिका आज जवळपास मान्य झाल्याचे दिसून येत आहे. टौनी (Tawney) च्या शब्दात अत्याधिक माझात समता, स्वातंत्र्याच्या विरोधी नसून स्वातंत्र्यासाठी आवश्यकच आहे.

संदर्भ सूची :

१. शर्मा उर्मिला / शर्मा एस.के., पाश्चात्य राजनैतिक चिंतन, खण्ड - १, एटलांटिक पब्लिशर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स, नई दिल्ली, २००१. पृ. ९७,९८.
२. भोळे भा.ल. राजकीय सिध्दांत, पिंपळापूर अँड कं. पब्लिशर्स, नागपूर, जुलै २००२, पृ. ९९.
३. पूर्वोक्त, पृ ९९.
४. पूर्वोक्त, पृ ९९, १००.
५. शर्मा उर्मिला / शर्मा एस.के., पाश्चात्य राजनैतिक चिंतन, खण्ड - २, एटलांटिक पब्लिशर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स, नई दिल्ली, २००१. पृ. ३८४.
६. काणे प. सी., राजकीय सिध्दांत आणि राजकीय विचार, पिंपळापूर अँड कं. पब्लिशर्स, नागपूर, प्रथमावृत्ती, १९९८, पृ. १३४.
७. फडीया बी.एल., राजनीती विज्ञान, साहित्य प्रकाशन, आग्रा, पृ. ३४४.
८. Manmohan Nanda (Chairman Bookhive Group of Publication राजनीतीशास्त्र, Bookhive (India) पृ. ६६.
९. पूर्वोक्त, पृ ६६.
१०. फडीया बी.एल., राजनीती विज्ञान, साहित्य प्रकाशन, आग्रा, पृ. ३४४.

'नीतीमूल्य', प्रत्येक समाजाचा एक अविभाज्य घटक. मनुष्याला इतर प्राण्यापेक्षा वेगळं ठरविणाऱ्या अनेक घटकांपैकी एक ही नीतीमूल्यं समाजानेच समाजासाठी तयार कलेली असतात म्हणून समाजप्रवाहाप्रमाणे ती बदलतही जातात, इतकच काय तर व्यक्तीपरत्वेही नीतीमूल्यांच्या व्याख्या बदलत जातात.

बदलत्या नीतीमूल्यांच्या परिणाम हा जनमानसावर होतच असतो. मग अर्ध आकाश पेलणाऱ्या स्त्रिया याला अपवाद कशा असतील बदलत्या नीतीमूल्यांचं स्त्रियांच्या आयुष्यातलं प्रतिबिंब पहायचं तर दोन गोष्टींचा प्रामुख्याने विचार करावा लागेल—एक म्हणजे समाजाचा त्यांच्याकडे पाहण्यातला, त्यांना देण्यात येणाऱ्या वर्तवणुकीतला बदल आणि दुसरं म्हणजे स्त्रियांचा स्वतःमधील आणि इतरांशी वागण्यातला बदल.

पुरुषप्रधान संस्कृतीत समाजानं घरात राहून कुटुंबाची देखभाल करणाऱ्या स्त्रीला 'गुणवान' बनविलं. आपलं नखही परपुरुषाच्या नजरेला न पडू देणाऱ्या स्त्रीला 'पतिव्रता' बनविलं. घराबाहेर वावरणाऱ्या स्त्रीला 'पतिता' ठरविलं आज एकविसाव्या शतकातही घराबाहेर कार्यक्षेत्र निर्माण करणारी स्त्री 'चालू' आहे ही पुरुषांच्या मनातील भावना संपूर्णपणे गेलेली नाही फक्त मुस्लिम स्त्रियांचा विचार केला तर आजही त्यांच्यावर मुलतत्त्ववाद्यांच्या फार मोठा पगडा आहे. त्यामुळे फारसं स्वातंत्र्य नाही.

परंतु गेल्या दीड-दोनशे वर्षात एकुणच

बदलती नीतीमूल्ये आणि स्त्रिया

प्रा.डॉ. कालिदास दिनकर फड

लोकप्रशासन विभाग रजिीव गांधी महाविद्यालय
करमाड, ता.जि. औरंगाबाद

'नीतीमूल्यं', प्रत्येक समाजाचा एक अविभाज्य घटक. मनुष्याला इतर प्राण्यापेक्षा वेगळं ठरविणाऱ्या अनेक घटकांपैकी एक ही नीतीमूल्यं समाजानेच समाजासाठी तयार कलेली असतात म्हणून समाजप्रवाहाप्रमाणे ती बदलतही जातात, इतकच काय तर व्यक्तीपरत्वेही नीतीमूल्यांच्या व्याख्या बदलत जातात.

बदलत्या नीतीमूल्यांच्या परिणाम हा जनमानसावर होतच असतो. मग अर्ध आकाश पेलणाऱ्या स्त्रिया याला अपवाद कशा असतील बदलत्या नीतीमूल्यांचं स्त्रियांच्या आयुष्यातलं प्रतिबिंब पहायचं तर दोन गोष्टींचा प्रामुख्याने विचार करावा लागेल—एक म्हणजे समाजाचा त्यांच्याकडे पाहण्यातला, त्यांना देण्यात येणाऱ्या वर्तवणुकीतला बदल आणि दुसरं म्हणजे स्त्रियांचा स्वतःमधील आणि इतरंशी वागण्यातला बदल.

पुरुषप्रधान संस्कृतीत समाजानं घरात राहून कुटुंबाची देखभाल करणाऱ्या स्त्रीला 'गुणवान' बनविलं. आपलं नखही परपुरुषाच्या नजरेला न पडू देणाऱ्या स्त्रीला 'पतिव्रता' बनविलं. घराबाहेर वावरणाऱ्या स्त्रीला 'पतिता' ठरविलं आज एकविसाव्या शतकातही घराबाहेर कार्यक्षेत्र निर्माण करणारी स्त्री 'चालू' आहे ही पुरुषांच्या मनातील भावना संपूर्णपणे गेलेली नाही फक्त मुस्लिम स्त्रियांचा विचार केला तर आजही त्यांच्यावर मुलतत्ववादांच्या फार मोठा पगडा आहे. त्यामुळे फारसं स्वातंत्र्य नाही.

परंतु गेल्या दीड-दोनशे वर्षांत एकुणच

युक्तिवादातून असे स्पष्ट होते की, विवेक आणि उद्दिष्टांच्या निकाषांवर पडताळणी करता त्यात विरोध अथवा विसंगती असल्याचे दिसून येत नाही. यावरून त्यांचे परस्परवर्लंबित्व सिध्द होते. स्वातंत्र्य आणि समता या दोन्ही संकल्पना न्यायी तत्वावर आधारित समाजव्यवस्थेची मागणी करताना दिसतात. न्यायी समाजव्यवस्था म्हणजे अशी समाजव्यवस्था की, ज्यात स्वातंत्र्याबरोबर समताही आश्वासिली जाते. दुसऱ्या शब्दात म. गांधीजींच्या सर्वोदयाचेच ते एक प्रतिमान आहे. ज्यात व्यक्तीला आपल्या स्वाभाविक क्षमतांचा पूर्ण विकास करणे (Fullness of One's won nature) शक्य होत असते. जॉन रॉल्स व नोबेल पुरस्कार प्राप्त जर्मन सेन या विचारवंतानी उदारमतवादी गोदात मानवतावादी व कल्याणकारी मूल्यांची तफपदारी करून जी सामाजिक न्यायाची भूमिका स्वीकारली आहे. ती भूमिका आज जवळपास मान्य झाल्याचे दिसून येत आहे. टीनी (Tawney) च्या शब्दात अत्याधिक मात्रात समता, स्वातंत्र्याच्या विरोधी नसून स्वातंत्र्यासाठी आवश्यकच आहे.

संदर्भ सूची :

१. शर्मा उर्मिला / शर्मा एस.के., पाश्चात्य राजनैतिक चिंतन, खण्ड - १, एटलॉटिक पब्लिशर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स, नई दिल्ली, २००१. पृ. ९७,९८.
२. मोळे भा.ल. राजकीय सिध्दांत, पिंपळापूर अॅण्ड कं. पब्लिशर्स, नागपूर, जुलै २००२, पृ. ९९.
३. पूर्वोक्त, पृ ९९.
४. पूर्वोक्त, पृ ९९, १००.
५. शर्मा उर्मिला / शर्मा एस.के., पाश्चात्य राजनैतिक चिंतन, खण्ड - २, एटलॉटिक पब्लिशर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स, नई दिल्ली, २००१. पृ. ३८४.
६. काणे प. सी., राजकीय सिध्दांत आणि राजकीय विचार, पिंपळापूर अॅण्ड कं. पब्लिशर्स, नागपूर, प्रथमावृत्ती, १९९८, पृ. १३४.
७. फडीया बी.एल., राजनीती विज्ञान, साहित्य प्रकाशन, आग्रा, पृ. ३४४.
८. Manmohan Nanda (Chairman Bookhive Group of Publication राजनीतीशास्त्र, Bookhive (India) पृ. ६६.
९. पूर्वोक्त, पृ ६६.
१०. फडीया बी.एल., राजनीती विज्ञान, साहित्य प्रकाशन, आग्रा, पृ. ३४४.

स्त्री-जीवन झपाटवाने बदललं. स्त्रीला शिक्षण आणि आर्थिक स्वातंत्र्य मिळाल्यामुळे तिच्या चाकोरीबध्द जीवनाच्या कक्षा ओलांडण्यात ती यशस्वी झाली आहे. बदलत्या नीतीमूल्यांचा स्त्री एक अविभाज्य घटक आहे. हा बदल तिला कधी यशाच्या शिखरावर नेऊन बसवतो, जगण्याची नवी दिशा देतो तर हाच बदल कधी तिच्या अवनतीचे कारणही ठरतो.

हीच का समानता ? स्त्रीमुक्ती चळवळीचं बदललेलं रूप आता 'मुक्तीपासून' 'समानतेपर्यंत' आलंय. पण आजही मी स्त्री आहे म्हणून परंपरागत स्त्रीत्वाचे फायदे घेईन, कामाच्या ठिकाणी घरातील आणि घरात कामातील अडचणींच्या आड दडेन, योग्य ठिकाणी स्त्रीदेहाचे नि एरवी स्त्री पुरुष समानतेचे फायदे घेईल - अशी मनोवशक्ती असणाऱ्या स्त्रियांना आज 'स्त्री' ऐवजी 'माणूस' म्हणून जगायला तयार कराला हवे आहे. आपल्याला हवी असणारी समानता हीच का ? असा प्रश्न पुन्हा एकदा आपण स्वतःलाच विचारयला पाहिजे. **माझा पेहराव** कोणतीही नवी संस्कृती स्त्री रूजवते, असं समाजाचा इतिहास सांगतो. गृहीतक भविष्यकाळाला लागू असेलच असं नाही, पण वर्तमानकाळापुरतं गृहीतक ग्राह्य मानलं तर आज स्त्रियांचा वेश, फॅशन, भाषा, वर्तन आणि पुढच्या पिढीवर संस्कार करण्याची रीत ही काळाच्या ओघान बदलली आहे. सोय म्हणून युनिसेक्स पेहराव करणारी स्त्री समानतेकडे टाकलेला दमदार पावलाचं प्रतिनिधित्व करते. आणि तीच स्त्री सण-उत्सवाच्या वेळी भरजरी साड्या नेसून आपलं पारंपारिकत्वही जपते आहे. आजकाल पतीराजांनाही आपल्या ऑफिसच्या पार्टीत सजुन-धजून न येणारी वा पाय न थिरकणारी पत्नी बावळट वाटू लागली आहे. घरातील स्त्री ही दुबळी आणि मार्केटमध्ये आलेली, परपुरुषासह सिगारेट पिणारी, रेस्टॉरंटमध्ये मदयपान करणारी, ही मुक्त-स्मार्ट वेगवान होणाऱ्या जीवनशैलीत सुटसुटीत कपडे घालण्यात गैर काहीच नाही. पण शॉर्ट स्कर्ट आणि बिक्रीनीत आपण आजही आपल्या आई किंवा बहीणीला पाहू शकत नाही हे सत्य आहे. म्हणूनही 'मॉडर्न' होण्याच्या नादात स्त्रीने सद्सद्विवेकबुद्धीचाही वापर करू नये याचीच खंत वाटते. या पेहरावाने कदाचित बाह्य आधुनिकता दिसेल

पण आंतरिक प्रगल्भतेचं काय ?

विटाळाचं भूत आधुनिक कपड्यांचे आजच्या विज्ञाननिष्ठ युगातही पाळीविषयांच्या बुरसट कल्पना आपण सोडायला तयार नाही. घरातली पुजा, मंगलकार्य जवळ आले की अनेक महिलांच्या तोंडी 'नको ती पाळी!' हे उद्गार ऐकायला मिळतात. अशावेळी पाळीची अडचण आल्यास विटाळ होईल, असे मानून, गोळ्या घेऊन शरीराचे नैसर्गिक ऋतुचक्र बिघडविण्याचा उपद्रव्याप अनेक स्त्रिया आजही सर्रास करतात. खरेतर या कृतीचे अनेक दुष्परिणाम स्त्रियांच्या शरीरावर होत असतात. तरी त्याची तमा या स्त्रिया करत नाहीत. आजही काही अपवाद सोडले तर हे विटाळाचं भूत स्त्रियांची मानगूट सोडायला तयार नाही. **व्यसनं वाईट** व्यसनं ही केवळ पुरुषांनाच असू शकतात या विचाराला आता केव्हाचं तडा गेलाय. स्त्री-पुरुष समानता आता आपण येथेही दाखवायला सुरवात केली आहे. एकीकडे गरीब स्त्रियांमध्ये तंबाखू, दारू, बिडी, यांचं व्यसन वाढत आहे तर दुसरीकडे उच्चभ्रू स्त्रिया आता पुरुषांना ओल्या पाटांमध्येच नाही तर रेव्ह पाटबालुनही 'कंपनी' देऊ लागल्या आहेत. त्यांच्या मते पारंपरिक बुरसटलेल्या विचारांना त्यांनी मागे टाकले आहे पण त्यांचे हे तथाकथित आधुनिक विचार त्यांना कोठे घेऊन जाणार आहेत याची त्यांनाच कल्पना नाही!

मिळवतीची वेदना अठराव्या शतकापर्यंत केवळ चूल आणि मूल एवढ्यापुरती मर्यादित असणारी स्त्री दुसऱ्या महायुद्धापर्यंत पैसे मिळवायला लागली होती खरी, पण ती घरच्या आर्थिक गरजेतून. तोपर्यंत करिअर वगैरेची स्वप्ने तिला पडलेली नव्हती. ती स्वप्ने तिला दाखवली ती १९६० ते ७०च्या दशकाने, घरात आणि बाहेर अशा दोन्ही आघाड्या सांभाळताना स्त्री कधीकधी डगमगते, कधी निराशही होते. बाहेरचं जग तिच्यासाठी अनेक प्रश्न घेऊन उभं असतं. असेच प्रश्न मांडताना कवयित्री पद्मा गोळे म्हणतात -

सीतेपुढे एकच ओढली रेषा लक्ष्मणाने, तिने ती ओलांडली आणि झाले रामायण
आमच्यापुढे दाही दिशा लक्ष्मणरेषा, ओलांडाव्याच लागतात,

रावणांना सामोरे जावेच लागते ! एवढेच कमी असते, कुशीत घेत नाही भुईं दुभंगून !

पण स्त्री कितीही निराश झाली तरी ती पुन्हा उभारी घेतच असते, मग ती कुटुंबाच्या आर्थिक गरजेसाठी असो, स्वतःच्या करियरसाठी असो किंवा आपल्या चिमुकल्यांच्या उज्ज्वल भवितव्यासाठी असो.

अभोगतीही समान वाटा अमेरिकेतील ५१% महिला पतीशिवाय राहतात असा २००५ सालच्या शिरगणतीचा निष्कर्ष आहे. तेथे विवाहित जोडप्यांची संख्या आधीच ५०% पेक्षा कमी झाली आहे. परंतु भारतात कुटुंबसंस्था अजूनही टिकून आहे. लैंगिक स्वैराचाराला आळा घालण्याच्या उद्देशाने विवाह संस्था अस्तित्वात आली. केवळ लैंगिक संबंधांच्या बाबतीतच नव्हे तर एकूण जीवनच संयमाने जगण्याची शिकवण आपल्या संस्कृतीने दिली आहे. 'धर्मेच, अर्थेच कर्मेच नातिचरामि' हा आपल्या विवाहविधीतील पवित्र मंत्र आहे. वराने वधूला दिलेली ती ग्वाही असते. सध्या पाश्चात्यांचे अनुकरण करण्याच्या नादात तसेच उच्चभू समाजात तर 'स्टेडस सिम्बॉल' च्या नावाखाली चाललेली चंगळवाद आणि त्यातील स्त्रियांचा वाटा पाहता आधुनिकतेच्या वरक्षाला लागलेलं हे एक विषारी फळ म्हणावं लागेल. बोलती आकडेवारी नॅशनल ब्राईम रेकॉर्ड ब्युरो इन इंडियाने प्रसिध्द केलेली आकडेवारी भयावह आहे. दर चोपन्न मिनिटांनी एक बलात्कार (तक्रार दाखल न केलेल्या बलात्कारांचं प्रमाण याहून प्रचंड असल्याचा अंदाज आहे.), दर दोन तासाला एक स्त्री हुंडाबळी ठरते. दर त्रेचाळीस मिनिटांना एक स्त्री पळवली जाते. दर सत्तावीस मिनिटांना एकीचा विनयभंग होतो. दर बावन्न मिनिटांनी एकीची छेडछाड होते. या सगळ्यांच्या विरोधात कायदे अस्तित्वात असले तरी अप्रतिष्ठा होऊन मुलगी आयुष्यातून उठते. गुन्हेगारऐवजी तीच जन्मभराची शिक्षा भोगते.

अत्याचारांचं हे प्रमाण दिवसेंदिवस वाढतच जातं आहे. शिक्षण घेऊनही सुशिक्षितपणा वाढत नाही हेच यातून सिध्द होतं. या कारपोरेट जगात स्त्रीची आई, बहीण, पत्नी, मुलगी या रूपांचा न्हास होऊन ती केवळ 'सेक्स सिम्बॉल' बनून राहिली आहे.

माता न तू वैरिणी सर्व तन्हेच्या प्रतिकूलतेशी सामना

करत जीवनाच्या सर्व क्षेत्रातच विजयाने आणि मुलींनी उत्कृष्ट कामगिरी बजावून स्वतःची लायकी वारंवार सिध्द करून दाखविली आहे पण तरीही 'मुलगी नको' ही आपल्या समाजाची मानसिकता काही बदलत नाही. सुष्टीक्रमानुसार स्त्रियांची संख्या पुरूषापेक्षा जास्त राहते. अनुकूलता असणाऱ्या संपन्न राष्ट्रांमध्ये स्त्रियांची संख्या जास्त आहे. पण भारतात मात्र स्त्री-जननदरत घट होत आहे. राजस्थान, पंजाब, हरयाणा, गुजरात आणि महाराष्ट्र यांना तर 'डॉटर किलिंग स्टेट्स' असंच संबोधलं जात. गर्भपाताला मंजुरी देणारा कायदा होऊन अनेक वर्ष लोटली. गर्भजलपरीक्षेद्वारे जन्मपूर्व लिंग ओळखता येतं आणि मग गर्भ मुलीचा असेल तर तो पाडून टाकला जातो. या परीक्षेवर प्रथम महाराष्ट्र राज्यानं १९८८ मध्ये आणि नंतर केंद्र सरकारनं १९, २४ मध्ये कायद्वानं बंदी घातली आहे. तरीपण छुपेपणे चालणारी भरपूर केंद्रे आहेत.

आश्चर्याची गोष्ट अशी आहे की स्त्री-गर्भ काढून टाकण्यामागे सर्वात मोठा वाटा असतो तो स्त्रीचाच आपण एक स्त्री आहोत तरीही आपल्यापोटी मुलगाच जन्मावा, आपल्या मुलासाठी बायको हवी मग तिलाही कोणीतरी जन्म द्यावाच लागेल ना ? पण सध्या तरी सुशिक्षित - अशिक्षित, गरीब - श्रीमंत, शहरी - खेडूत अस कोणताच अपवाद स्त्री-गर्भाचा बळी घेणाऱ्यांमध्ये नाही हेच सत्य आहे.

गर्भपात स्त्रीचा एकाधिकार अलाहाबाद उच्च न्यायालयाच्या लखनौ खंडपीठापुढे एका गृहस्थाने आपल्या पत्नीस गर्भपात करण्यास मनाई करावी, यासाठी अर्ज दाखल केला होता. १९७९ च्या मेडिकल टर्मिनेशन ऑफ प्रेगनन्सी अॅक्टनुसार स्त्रीला गर्भपातासंबंधात मिळालेल्या सर्वाधिकारालाच या प्रकरणात आव्हान देण्यात आले आहे. स्त्री आणि पुरूष यांच्या बरोबरीच्या नात्याचा अर्थ काय ? हा प्रश्नही यानिमित्ताने तपासला गेला. अपत्यजन्मामध्ये ५०% वाटा असणारा नवरा गरोदरपणा संपुष्टात आणताना कोणीच कसा नसतो ? आदी मुद्दे या प्रकरणाने ऐरणीवर आले होते. मुळात स्त्रियांवर अत्याचार होऊ नये म्हणूनच हे कायदे केले गेले, पण याच कायदांचा वापर करून स्त्री आपल्या नवऱ्याच्या भावनांशी खेळू लागली तर

हा तिच्या स्त्रीत्वाचाच अपमान ठरणार असतो.

लग्नाशिवाय सहजीवन स्वतःचं करिअर, प्रचंड यश, या जशा बुध्दीच्या, मनाच्या गरजा आहेत, तशा शरीराच्याही स्वतःच्या काही गरजा आहेत. फक्त अन्न, वस्त्र, निवाऱ्यातून त्या पूर्ण होत नाहीत. त्यासाठी जोडीदाराची गरज भासते. अशावेळी जोडीदार तर हवा, पण त्याची जबाबदारी आणि बंधनं नकोत असा पेच निर्माण होतो. मग याला एकच पर्याय राहतो—लिक्क इन रिलेशनशिप लग्नाशिवाय सहजीवन !

एकला चलो रे एकटे राहण्याकडे स्त्रियांचा विशेषतः मुलींचा कल वाढतो आहे. स्वतःच्या पायावर उभे रहायचे, पैसे कमवायचे आणि छानछौकीत जगायचे, ही कित्येकींची लाइफस्टाईल झालेली आहे. यातच कधी मातर्शत्वाची उर्मी आली तर वीर्य बँकेमुळे तीही आता पुरुषाच्या प्रत्यक्ष सहभागाशिवाय पूर्ण करता येऊ लागली आहे. स्त्रियांच्या एकटे राहण्याला विरोध नक्कीच नाही, पण अशाप्रसंगी कोणची मदत घेताना आपल्या एकाकीपणाचा कोणी फायदा घेत नाही ना? किंवा आपल्यासाठी आधार शोधताना आपण दुसऱ्याचा आधार काढून घेत नाही ना? एवढा साधा विचार या आधुनिक स्त्रीकडून नक्कीच अपेक्षित आहे. जाहिरात मध्यंतरी जयपूर येथे महिला अभ्यास परिषदेत 'महिला आणि माध्यमे' याबाबत काही मुद्दे मांडण्यात आले. त्यात असं मांडलं की जाहिरात अश्लील आहे की नाही हे कायद्यात बसवणं हा कायदेशीर लढाईचा भाग आहे. पण प्रश्न श्लील—अश्लीलतेचा आहे. महिला मॉडेल या बाजारपेठेच्या खेळाला ज्या नियमांप्रमाणे वर्तन हवं आहे. ते करत आहेत. ते त्यांनी केलं नाही तर दुसरं कोणीतरी करणारच आहे. म्हणून मॉडेल बदलल्या तरी अंगप्रदर्शन चालू राहतं.

अशा जाहिरातीतील मॉडेल अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याच्या नावाखाली आणि आधुनिकतेच्या प्रडक्ताआड स्वतःचं समर्थन करत राहतात. आपणही नजर मेल्याप्रमाणे ते बघत राहतो आणि कोणी आक्षेप घेतलाच तर तो दुर्लक्षिला जातो. एकंदरच काय तर प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे जे सुरू आहे ते आपण बदलतो मूल्यं म्हणून स्विकारलं आहे.

बाजार फेब्रुवारी २००४ मध्ये डान्सिंग बारवर घातलेल्या एका रात्रीच्या धाडीत फक्त मुंबईत सुमारे साडेसातशे मुलींना अटक झाली. यातल्या काही मुली फक्त नाचणाऱ्या, काही मसाज पार्लरमधल्या तर काही त्याही पुढे जाऊन वेश्याव्यवसाय करणाऱ्या आहेत.

धक्कादायक वस्तुस्थिती अशी आहे की यातून कित्येक जणी कॉलेजला जाणाऱ्या किंवा चांगल्या घरातल्या होत्या. या व्यवसायात जाऊन मोठ्या पैसांवर अशा मुलींची संख्या वाढणे हे कशाचे, दनातक आहे? स्त्रियांच्या अगतिकतेचे, चंगळवादाचे का काहीच लपणाचे? बलात्कार शारीरिक आणि मानसिकही बलात्कार हा तर स्त्रीच्या पाचवीलाच पुजलाय अगदी २ वर्षांच्या मुलीपासून ते ८० वर्षांच्या वृद्धेपर्यंत कोणीही याची शिकार ठरू शकते. इतर कोणत्याही भावनेपेक्षा केवळ 'वासना' जेव्हा प्रबळ ठरते तेव्हा असे दुर्दैवी प्रसंग घडतच राहणार. पूर्वीच्या तुलनेत वाढलेले हे प्रकार समाजाच्या विकृत मानसिकतेचेच प्रतीक आहे. समाजाच्या बदलत्या प्रवाहात या भ्रूणास्पद कृत्यांपासून वाचायचं असेल तर मात्र स्त्रीने स्वतःलाच सक्षम करावं लागणार आहे. मान्य आहे की कित्येकदा अशा प्रकारात स्त्रीचा काहीच दोष नसतो, पण कित्येकदा तिचे तोकडे कपडे, लोभस हावभाव हे निमित्त ठरू शकतात. तेव्हा स्त्रिने स्वतःच स्वतःची मर्यादा सांभाळणे योग्य.

कल्पना चावला सारखा अचानक निखळलेला तारा असो की "एच पी" ला पहिल्या क्रमांकाचा दर्जा देणारी कर्ली फियोरिना असो, फक्त हेरी पॉप्लर लिहून अब्जाधीश झालेली जे.के. रोलिंग किंवा प्रचंड संघर्षानंतर भारताची पहिली महिला जॉकी होण्याचा मान मिळवलेली सिल्वा स्टोराई असो, भारताच्या सर्वोच्च संवैधानिक पदावर विराजमान होणाऱ्या प्रतिभाताई पाटील असोत किंवा अगदी गावपातळीवर बचत गट स्थापून अनेक स्त्रियांना आर्थिक स्वातंत्र्य शिकवणाऱ्या, दारूबंदीसाठी एकत्र येणाऱ्या गावच्या स्त्रिया असोत या सगळ्या नीतीमूल्यांची पाळमुळं स्वतःमध्ये रूजवून आधुनिक बदलांच्या सूर्यप्रकाशात तग धरून बहरणाऱ्या वटवृक्षाचे द्योतकच आहेत.

संदर्भ —

- 1) M. Betz, L. O'connel & J. M. Shepard - Gender Differences in Proclivity for Unethical Behavior Journal of Business Ethics May, 1989.
- 2) L.M. Dawson - Will Feminization Change the Ethics of the Sales Profession? Journal of Personal Selling and Sales Management Winter, 1992.
- 3) Lok Tervino - Moral Reasoning and Business Ethics Implications for Research, Education and Management Journal of Business Ethics, 1992.

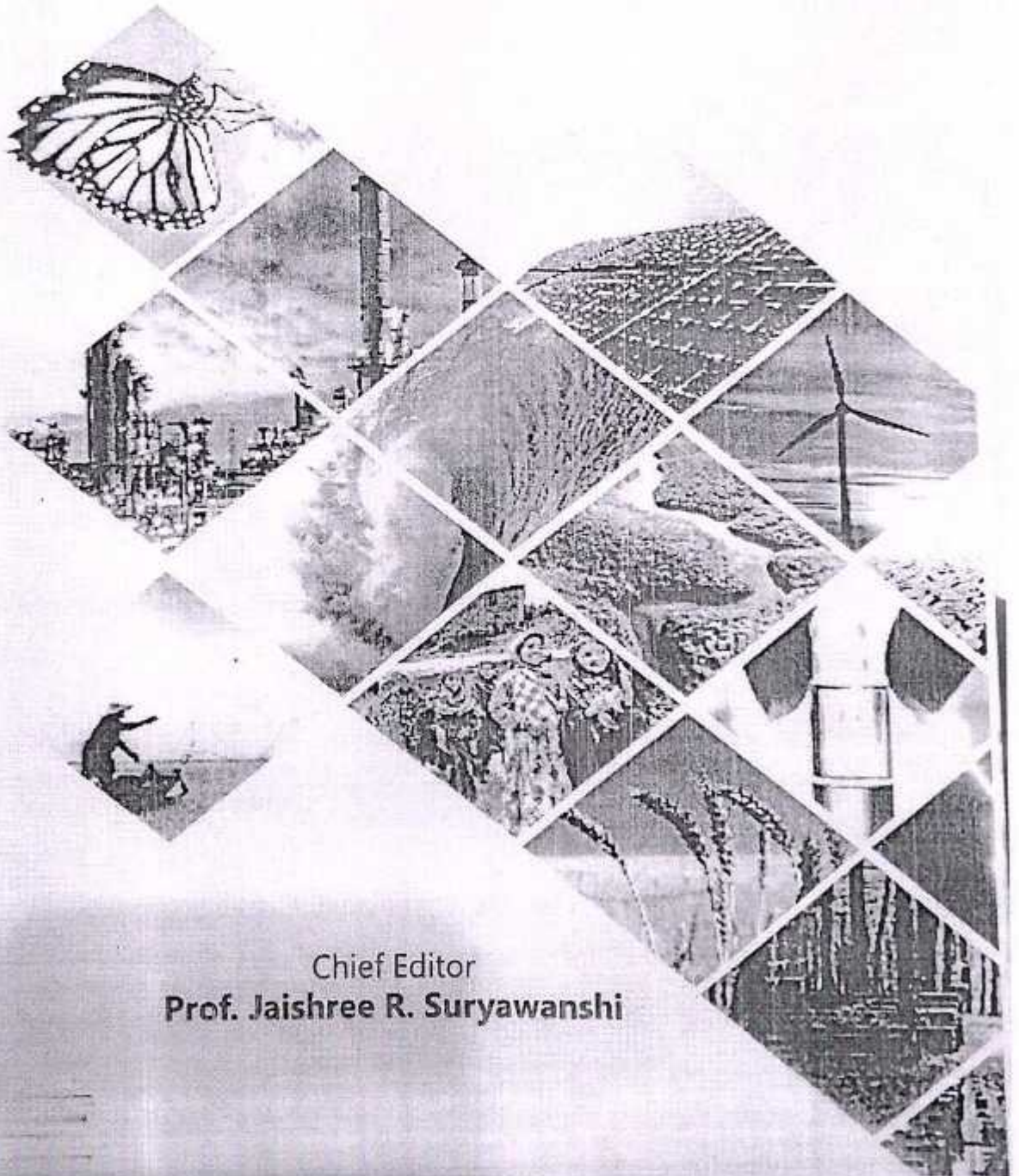
ISBN No. 978-93-83741-39

Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University

Aurangabad - 431004 (MS) INDIA
(NAAC Re-accredited 'A' Grade)

3rd Annual International Conference on Inclusive Growth and Sustainable Development - Emerging Trends and Challenges - 2020

Chief Editor
Prof. Jaishree R. Suryawanshi

Micro Fundamentals of Macro Growth Track 1

Sr.	Title	Name	
1	"A study of commerce and management education and its impact on entrepreneurship development"	Archana khandagale Research Scholar,	01
2	ROLE OF AGRICULTURAL SECTOR IN INDIAN ECONOMY	Mr .KishorLokhande Research Scholar Dr. Vilas S. Epper Asst. Professor	08
3	Early Childhood Care and Education in India: Importance, Need and Challenges	Sanjay Eknath Rathod (Research Student) Prof. Farah N. Gauri (Research Guide)	14
4	"Women Entrepreneurship"	PROF. DR. THORE SHIVAJI DATTATRAYA	21
5	Role of Rural Entrepreneurship in Inclusive Growth	Sujata Ramdas Sarwade	24
6	A STUDY ON ATTITUDE OF FARMERS TOWARDS CROP INSURANCE IN WASHIM DISTRICT	Maske Pravin sitaram Research Scholar, Prof. Farah Naaz Gauri Research Guide,	30
7	VILLAGE SWARAJ : A GANDHIAN APPROACH FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT	Dr. Hemchandra Narsingrao Deshmukh, Associate professor	37
8	"Role of Agricultural Finance and the Problems of Rural Indebtedness in Rural Development"	Pradeep D.Lekarwale Research Scholar,	46
9	"Major Challenges and Problems of Rural Entrepreneurship in India."	Gopal Deshmukh (Research Student) Prof. Veena R. Humbe Dept. of Commerce,	51

A STUDY ON ATTITUDE OF FARMERS TOWARDS CROP INSURANCE IN WASHIM DISTRICT

Maske Pravin sitaram
Research Scholar,

Prof. Farah Naaz Gauri
Research Guide,
Department of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada
University, Aurangabad

ABSTRACT:

Crop insurance is necessary for the farmers to protect them against financial issues. Crop insurance is indispensable for the prosperity of farmers and policy instruments to deal with the perils present in agriculture. But the implementation of Crop insurance largely depends on the farmers attitude. The present study discusses the outcomes of the study in the area of crop insurance. Firstly, it measures the present situation of crop insurance scheme, secondly examines the farmers attitude, finally identify the challenges of crop insurance.

Key Words: Crop insurance, Farmers, Attitude and policy.

INTRODUCTION:

Agriculture plays a vital role in India's economy. Over 58.00 per cent of the rural households depend on agriculture as their principal means of livelihood. Agriculture, along with fisheries and forestry, is one of the largest contributors to the Gross Domestic Product. Agriculture being the function of physical, socio-institutional, techno-economic factors, which are dynamic in nature keeps on changing with the basis objective of increasing production and generation of food grain surplus. Agriculture in India is highly susceptible to risks like droughts and floods. Farmers have developed risk management strategies to cope with these adverse events, sometimes with the assistance of the governments. It is necessary to protect the farmers from natural calamities and ensure their credit eligibility for the next season. For this purpose, the Government of India introduced many agricultural schemes throughout the country. Government of India has made experiments and efforts by introducing various schemes of crop insurance such as First individual approach scheme (1972-1978), Pilot Crop Insurance Scheme (1979-1984), Comprehensive Crop Insurance Scheme (1985-1999), Experimental Crop Insurance Scheme (1997-1998), Pilot Scheme on Seed Crop Insurance And National Agricultural Insurance Scheme (1999-2000 onwards), The government of India in co-ordination with General Insurance Corporation of India(GIC) had introduced scheme called the National Agricultural Insurance Scheme which commenced from Rabi season 1999-2000. Agricultural Insurance Company of India Ltd. (AICIL) which was incorporated in December 2002 and started operating from April 2003 took over the implementation of the NAIS. Pradhan MantriFasalBimaYojana (2016 onwards) PMFBY Has has been the most recent avatar of crop insurance in the country. Pooling in the important learning from all the earlier schemes and taking into consideration of access to technology in the recent days, Pradhan MantriFasalBimaYojana promises to take care of the loopholes of earlier schemes.

REVIEW OF LITERATURE:

Karthik.T.T in his research titled "A study on crop insurance in Madurai district" that in spite of the schemes introduced periodically in India for agriculture insurance has not ensured the purpose. Crop insurance coverage in terms of area, database of farmers and agricultural output is not sufficient enough; payment of indemnity based on area approach has settled the claim for

unaffected farmers. Government should take initiatives to redesign by providing appropriate mechanisms and providing financial support for agricultural insurance. Providing similar help to private sector insurers would also provide a provision to increase insurance coverage and viability of the insurance schemes over time.

Studies have revealed that farmers expressed negative perception and attitude towards agricultural insurance. However, evidence from literatures also shows that, some insurance programmes are perceived positively by farmers. Mojarradi, Zamani, and Zarafshan, (2008) used path analysis to test for exogenous variables, perception towards agricultural insurance as an intervening variable and attitude towards agricultural insurance as the dependent variable. They reported that farmers had positive attitude towards private crop insurance agents. Also, Garforth (2005) used stated attitude to measure how good or bad the respondent felt it would be to take out insurance for their farm to cover against consequential losses. The findings indicated that the stated attitude of the whole sample was neutral to slightly positive.

Yazdanpanah, et al. (2009) attributed farmers' satisfaction with crop insurance to several factors; commitment to bank and quality of services for farmers insured previously, and bank image, quality of service for currently insured farmers, quality of service, and indemnity for all farmers.

Rostami, et al. (2007) showed that several individuals, economic, and social factors influence farmers' attitude toward agricultural insurance. The most important factors in this area are education, area of lands used and diversity in production, risk aversion, and type of ownership.

OBJECTIVES OF THE STUDY:

1. To study the attitude of farmers towards crop insurance.
2. To study the challenges of crop insurance scheme.

RESEARCH METHODOLOGY:

The present study is exploratory in nature, involving primary data. For the purpose of present study, selection of sample of respondents was made by following random sampling through all over the washim district and on the whole a sample size of 200 respondents was planned from the farmer community. The samples consist of marginal, small and large farmers. The data has been collected by administering the self-structured questionnaire used for collection of primary data from respondents. The analysis of data collected has been carried out by using simple frequencies, likert scale and percentage analysis.

ATTITUDE OF FARMERS TOWARDS CROP INSURANCE SCHEME:

In the Likert scale, the farmers were asked to respond to each of the statements in terms of five degrees usually as – a) Strongly Agree b) Agree c) No Opinion or Undecided d) Disagree and e) Strongly Disagree. These five points constitute the scale. Each point on the scale carries a score. The answers supporting the statement 'fully' are given the maximum score of five, while the answers on the other end receive a score of one. At one extreme of the scale there is strong agreement with the given statement and at the other, strong disagreement, and between them lie intermediate points. Then all the score values are totaled for each question and the total score for each question is divided by the maximum possible score and multiplied into one hundred (in terms of percentage). Thus, the final score represents the extent of the support to the statement mentioned in the question. If the final score is more than 75 per cent, then it is said to be that there is strong agreement to the given statement. If it is 50 to 75, there is agreement and if it is less than 50 it shows disagreement to the given statement. In the above said ways, the attitudes of farmers are analyzed by the researcher for the purpose of this study.

Inclusive Growth and Sustainable Development – Emerging Trends and Challenges

In this study, for analyzing the attitude of farmers towards crop insurance scheme, 8 statements are placed before the respondents. The sample respondents of Washim District are asked to state their opinion towards these 8 statements. With a view to finding out the opinion, the respondents are asked to indicate whether they strongly agreed or agreed or no opinion or disagreed or strongly disagreed about the given statements. For eliciting the responses the following statements are given to them in the sample study:

- 1) Protects against loss or damage of crops
- 2) Gives financial security
- 3) It helps in reducing the risks
- 4) Provides guarantee for the banker
- 5) Premium rate is reasonable
- 6) Quick settlement of claims
- 7) Easily accessible through bank
- 8) Structured compensation pay-outs

Table 1
Farmers Attitude towards the "Protects against Loss or Damage of Crops"

Attitude	Score Given	No. of Loanee Farmers	Total Score	No. of Non Loanee Farmers	Total Score
Strongly Agree	5	31	155	16	80
Agree	4	66	264	43	172
No. Opinion	3	19	57	8	24
Disagree	2	7	14	5	10
Strongly Disagree	1	2	2	3	3
Total		125	492	75	289
Final Score %		492/625*100=78.72		289/375*100=77.06	
Mean Score		9.84		9.63	

(SOURCE:-FIELD SURVEY CALCULATED ON THE BASIS OF QUESTIONNEIR)

From the Table 1 it is clear that the loanee as well as non-loanee category of farmers have a favorable opinion towards the national agricultural insurance scheme statement, viz. "protects against loss or damage of crops". The final score in respect of the loanee farmer is 78.72 per cent and mean score is 9.84. It is 77.06 per cent and 9.63 respectively in the case of non-loanee farmers. It is inferred that as the farmers' agreement is more than 75 per cent in all the cases, the statement 'crop insurance protects against loss' is strongly agreed by majority of respondents.

Table 2
Farmers Attitude towards the "Gives Financial Security"

Attitude	Score Given	No. of Loanee Farmers	Total Score	No. of Non Loanee Farmers	Total Score
Strongly Agree	5	34	170	3	15
Agree	4	68	272	17	68
No. Opinion	3	9	27	26	78

Disagree	2	14	28	24	48
Strongly Disagree	1	-	-	5	5
Total		125	497	75	214
Final Score %		497/625*100=79.52		214/375*100=57.06	
Mean Score		9.94		7.13	

(SOURCE:-FIELD SERVEY CALCULATED ON THE BASIS OF QUESTIONNEIR)

It is discernible from the Table 2 that a majority of respondents have a favorable attitude towards the statement. The score given by the sample respondents for the statement is around 79.52 per cent of loanee farmers and 57.06 per cent of non-loanee farmers and thus it is agreed. The computed mean score works out to 9.94 for loanee farmers and 7.13 for non-loanee farmers.

Table 3
Farmers Attitude towards the "Helps in Reducing the Risks"

Attitude	Score Given	No. of Loanee Farmers	Total Score	No. of Non Loanee Farmers	Total Score
Strongly Agree	5	29	145	-	-
Agree	4	59	236	16	64
No. Opinion	3	32	96	26	78
Disagree	2	5	10	31	62
Strongly Disagree	1	-	-	2	2
Total		125	487	75	206
Final Score %		487/625*100=77.92		206/375*100=54.93	
Mean Score		9.74		6.86	

(SOURCE:-FIELD SERVEY CALCULATED ON THE BASIS OF QUESTIONNEIR)

It is understood from the Table 3 that the statement "it helps in reducing the risks" has been strongly agreed by the loanee farmers. The calculated final score comes to 77.92 per cent and 54.93 per cent respectively of loanee and non loanee farmers.

Table 4
Farmers Attitude towards the "Provides Guarantee for the Banker"

Attitude	Score Given	No. of Loanee Farmers	Total Score	No. of Non Loanee Farmers	Total Score
Strongly Agree	5	27	135	14	70
Agree	4	52	208	17	68
No. Opinion	3	21	63	9	27
Disagree	2	16	32	34	68
Strongly Disagree	1	9	9	1	1
Total		125	447	75	234
Final Score %		447/625*100=71.52		234/375*100=62.4	
Mean Score		8.94		7.8	

(SOURCE:-FIELD SERVEY CALCULATED ON THE BASIS OF QUESTIONNEIR)

Table 4 highlights the opinion of samples farmers towards provision of guarantee for the banker in case of default in payment. It can be inferred that 71.52 per cent of loanee farmers and 62.4 per cent of non-loanee farmers have accepted the statement, i.e. "provides guarantee for

the banker". The mean score worked out to 8.94 and 7.8 scores respectively. It is concluded that agreement is seen from both the category of farmers for the given statement by assigning less than 75 per cent total score.

Table 5
Farmers Attitude towards the Statement "Premium Rate is Reasonable"

Attitude	Score Given	No. of Loanee Farmers	Total Score	No. of Non Loanee Farmers	Total Score
Strongly Agree	5	32	160	6	30
Agree	4	73	292	19	76
No. Opinion	3	4	12	23	69
Disagree	2	4	8	25	50
Strongly Disagree	1	12	12	-	-
Total		125	484	75	225
Final Score %		484/625*100=77.44		225/375*100=60	
Mean Score		9.68		7.5	

(SOURCE:-FIELD SERVEY CALCULATED ON THE BASIS OF QUESTIONNEIR)

Table 5 reveals the opinion of respondents regarding the reasonability of crop insurance premium. It clearly shows that the majority of respondents in both categories have a favorable attitude towards the statement "premium rate is reasonable". The score obtained by this statement is 77.44 per cent for loanee farmers and 60 per cent for non-loanee farmers. The mean score in respect of this statement is 9.68 and 27.5 scores respectively. It is observed from the above analysis that the premium rates are reasonable for the sample farmers.

Table 6
Assessment of Farmers Attitude towards the "Quick Settlement of Claims"

Attitude	Score Given	No. of Loanee Farmers	Total Score	No. of Non Loanee Farmers	Total Score
Strongly Agree	5	25	125	-	-
Agree	4	52	208	16	64
No. Opinion	3	23	69	13	39
Disagree	2	18	36	38	76
Strongly Disagree	1	7	7	8	8
Total		125	445	75	187
Final Score %		445/625*100=71.2		187/375*100=49.86	
Mean Score		8.9		6.23	

(SOURCE:-FIELD SERVEY CALCULATED ON THE BASIS OF QUESTIONNEIR)

It is understood from the Table 6 that the sample farmers in non loanee category have disagreed with the statement "quick settlement of claims" which is evident from the above table by giving a final score of 71.2 per cent and 49.86 per cent by the loanee and non-loanee farmers respectively. The mean score in respect of this statement is 8.9 and 6.23 scores respectively.

Table 7
Farmers Attitude towards the "Easily Accessible Through bank"

Attitude	Score Given	No. of Loanee Farmers	Total Score	No. of Non Loanee Farmers	Total Score
Strongly Agree	5	39	195	13	65
Agree	4	69	276	42	168

No. Opinion	3	11	33	11	33
Disagree	2	5	10	9	18
Strongly Disagree	1	1	1	-	-
Total		125	515	75	284
Final Score %		515/625*100=82.4		248/375*100=66.13	
Mean Score		10.3		8.26	

(SOURCE:-FIELD SERVEY CALCULATED ON THE BASIS OF QUESTIONNEIR)

The accessibility position of national agricultural insurance scheme through bank has been opined by the respondents and it is shown in the Table 7. It is observed from the above table that the majority of respondents have given a positive opinion towards the statement "easily accessible through bank" by awarding 82.4 per cent score by loanee farmers and 66.13 per cent score by non-loanee farmers. Strong agreement is seen from the table by obtaining more than 75 per cent score for this statement from loanee categories of farmers. The mean score in respect of this statement is 10.3 and 8.26 scores respectively.

Table 8
Farmers Attitude towards the "Structured Compensation Payouts"

Attitude	Score Given	No. of Loanee Farmers	Total Score	No. of Non Loanee Farmers	Total Score
Strongly Agree	5	36	180	2	10
Agree	4	58	232	24	96
No. Opinion	3	18	54	27	81
Disagree	2	13	26	9	18
Strongly Disagree	1	-	-	13	13
Total		125	492	75	218
Final Score %		492/625*100=78.72		218/375*100=58.13	
Mean Score		9.84		7.26	

(SOURCE:-FIELD SERVEY CALCULATED ON THE BASIS OF QUESTIONNEIR)

The above Table 8 indicates that majority of the farmers in both category have a favorable opinion towards the statement "structured compensation payouts" by giving a score of 78.72 per cent by loanee category farmers and 58.13 per cent by non-loanee category of farmers. Since the final score is more than 50 per cent, it is understood that there is an agreement among the non loanee sample farmers to the given statement.

CHALLENGES OF CROP INSURANCE:

1. Coverage of non loanee farmers: Two years down the line, the coverage of non loanee farmers is still very less in most of the states, which is a matter of great concern. In fact, the enrollment of non loanee farmers can be touted as the biggest challenge. Most of the non loanee farmers belong to small and marginal category or in some cases even landless. Neither they have proper land related documents, nor do they have any agreement of share cropping with the landlords. All this makes it difficult for non loanee farmers to avail the benefits of crop insurance scheme. The government should ease the process so as to increase the reach of PMFBY to the farmers falling under non loanee category.

2. Lack of awareness: The awareness campaigns should be designed aggressively to reach these farmers through various means such as radio, spread of mouth, farmer meetings, etc. In fact, strengthening of State Level Coordination Committee on Crop Insurance and District Level Monitoring Committee should be the top priority, so that they can coordinate state-level plans.

This would also enable to suggest timely adjustments in implementation schedule for maximum coverage that too in alliance with financial institutions and insurance companies.

3. Low coverage in rainfed & remote areas: Crop insurance also needs to be endorsed in rainfed districts to cover risk. There have not been sufficient bidders from the rainfed and remote districts. In the wake of this, the premium rates had shot up as high as 25% in some backward areas of Telangana. This situation arose due to lack of competition among the insurance companies. As a result, the insurers were able to garner huge profits that too purely from subsidy given by the government. Hence, more companies should be encouraged into this so as to increase the competition, which would eventually bring down the premium rates.

4. Delayed/ non-payment of claims: Though the PMFBY was successful in achieving the targets in terms of number of farmers and area, but majority of farmers complained about delayed or non-payment of claims. There is a need to emphasize on the timely disbursement of the claim; otherwise, it may be a huge discouraging factor.

CONCLUSION:

Agriculture in India is highly susceptible to risks like droughts and floods. It is necessary to protect farmers from natural calamities and ensure their credit eligibility for the next season. For this purpose, the government of India introduced many agriculture crop insurance schemes throughout India. In this context, insurance companies are playing a major role to help the farmers. To encourage the farmers the insurance company should understand the needs of the farmers, but understanding farmers is complex, as it is related to psychology of farmers and also depends on various factors, which have a direct bearing on climatic changes. The study concludes that farmers play an important role in crop insurance, once the farmers are satisfied they will bring more wealth to the nation.

REFERENCES:

1. Karthik.T.T, "A study on crop insurance in Madurai district", Ph.D thesis, Madurai Kamraj University, 2013.
2. Mojarradi, G.R., Zamani, G.H. and Zarafshan, K. (2008). Analysis of factors influencing farmers' attitudes toward private crop insurer using path analysis. *American-Eurasian Journal of Agriculture and Environmental Science*. 3(2): 247-252.
3. Garforth, C. (2005) Livestock farmers' attitudes towards consequential loss insurance against notifiable diseases. School of Agriculture, Policy and Development, University of Reading, final report of a research study commissioned by the Livestock Strategy Division of the UK Department for Environment, Food and Rural Affairs, 2005.
4. Yazdanpanah, M., Zamani, G.H. and RezaeiMoghadam, K. (2009). Farmer's satisfaction about crop insurance: Application of path analysis. *Economy of Agriculture & Development*, 17(66): 139-164.
5. Rostami F, Shabanali H, MovahedMohammadi H, Irvani H. (2007). Determinants of factors in adopting insurance (Case Study: Wheat Farmers in Hersin, Kermanshah), *Economy of Agriculture & Development*, 15 (60): 1-21.
6. Raju, S., and Venkateshwarlu, K., (2015). Agriculture Insurance in India-Issues and Challenges. *International Journal of Research in Finance and Marketing*, 5(10): (ISSN 2231-5985)
7. Daninga, p., d., and Qiao, Z., (2014). Factors affecting attitude of farmers towards drought insurance in Tanzania. *International Journal of Science Commerce and Humanities*, 2(8)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX

Issue - I

January - March - 2020

ENGLISH PART - I

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING

2019 - 6.399

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

❧ CONTENTS OF ENGLISH PART - I ❧

S. No.	Title & Author	Page No.
25	GST Impact on Indian Economy Gaya Nagarao M.	136-138
26	Impact of GST on Indian Economy Gopal Deshmukh	139-143
27	Good and Services Tax: Current Account Deficit Dr. S. L. Padgalwar Dr. Ashok Barde	144-148
28	Role of GST in Indian Economy Prof. Maniyar S. R.	149-154
29	Impact of Demonetization and GST on Indian Economy GST and Indian Economy Namrata A. Deshmukh Pratiksha B. Wahul Rohit H. Pipariye	155-158
30	An Impact of Goods and Service Tax (GST) on Indian Economy Dr. Shivsamb Bhanudas Bhuiwad Mr. Narwade Jalba Meshram	159-162
31	GST in Indian Prof. Pagare M. P.	163-168
32	Impact of Demonetization on Indian Economy Maske Pravin Sitaram	169-174
33	Effect of Demonetization on Banking with Special Reference to Jalna City Dr. Ram Tanajirao Kachare	175-181
34	An Overview of GST in India Gaikwad R. J.	182-185
35	Impact of GST on Healthcare Sector with Special Reference to Marathwada Region Rizwan Khan	186-190
36	Impact of GST on agriculture Sector Dr. B. D. Totare	191-194

32. Impact of Demonetization on Indian Economy

Maske Pravin Sitaram

Research Scholar, Department of Commerce, Dr. Babasaheb Ambedkar
Marathwada University, Aurangabad.

Abstract

Demonetization refers to change of currency by a government to curb illegal activities and transactions. India initiated its controversial plan of demonetization on 8th Nov 2016, by making the Rs 500 / 1000 notes not as legal tender. Through this momentous move the Indian Government tried to tackle four key issues: undesirable upsurge of black money, corruption, fake currency circulation and funding of terrorist activities in the country. With this announcement of Prime Minister Narendra Modi, life of Indian citizens came to a standstill; a person who had many lower denomination notes suddenly became affluent to meet daily needs whereas the urban middle class dependent on e-banking had no cash in hand and spent hours in line outside banks and ATMs to get cash. The rich who had safely hoarded crores in their homes, within a few hours became paupers. Also, this had a phenomenal impact on slowing down the growth rate of the Indian economy. The study attempts to understand Background of demonetization outside India. This study also gives an insight into the sector-wise impact of demonetization on Indian economy.

Keywords: Currency, Black money, Corruption, Demonetization, Indian economy.

Introduction

Demonetization means withdrawing the legal tender rights of any denomination of currency. Units of money have deprived the status of legal tender. Demonetization is an act of taking away the legal tender rights of any currency. The units of currency will not be considered as valid currency. Demonetization is the process of ceasing a unit of money of its status as legal tender. Demonetization is a necessary condition for changing the old currency with the new units of money... It may involve the introduction of new notes or coins of the same denomination or completely new denomination. The currency has been demonetized thrice in India. The first demonetization was on 12th January 1946 (Saturday), second on 16th January 1978 (Monday) and the third was on 8th November 2016 (Tuesday). The government believe that this currency

ban is required for the four main reasons. To control inflation, to fight against corruption, to remove counterfeit currency and to discourage the cash transaction. Developing country like India has to find the solution to come out of the problems like this for the betterment of the country. The government needed to keep the decision secret so that the tax evaders would not be aware of this clean-up mission before the announcement of demonetization took place.

Review of Literature

Muthulakshmi, E. Kamatchi (2017) in her paper entitled "Impacts of Demonetisation on Indian Economy- Issues & Challenges" states that when the money is withdrawn from the economy, the country will not be benefited in short term. On the other hand, if the money paves its way into the economy it would have a positive and meaningful impact. She also states that the demonetisation move, on one hand, was a serious attack on black money, corruption, hawala transaction, counterfeit currency and terror financing. On the other hand, it had a negative impact on various sectors like commodities and real estate.

Veerakumar, K. (2017) posits that the announcement of demonetization of 500 and 1000 currency notes by the government is a big shock to the citizen of India. The highest currency notes are withdrawn from the economy to counter the problem of tax evasion, counterfeit currency and financing of terror activities. It is shown that huge money is being deposited into the bank accounts which are more than specified limits and are subject to penalties and taxes. Usage of e-wallets, debit and credit card has been increased tremendously and this will create better cashless infrastructure.

Shukla, BalGovind and Gupta, Hariom (2018) in their paper entitled "An Exploratory Study of Business Students Perspectives on Demonetization In India: With Special Reference To Allahabad City". They used primary data for their study and concluded that the people actively support any initiative taken by the Government which are basically targeted to eradicate corruption, black money, and any other threats like terrorism and nasalism in the country.

World Bank CEO KristalinaGeorgieva said, "Prime Minister NarendraModi"s decision to ban high value banknotes as part of efforts to stamp out corruption will have a profound and positive impacts on the Indian Economy.... Demonetization may have caused some hardship to people living in the cash economy but in the long run the move will help foster a clean and digitized economy."

Objective of the Study

1. To study the Background of demonetization outside India.
2. To study the sector-wise impact of demonetization

Research Methodology

This study is of descriptive nature. This paper is mostly based on secondary data collected from various books, National & international Journals, government reports, publications from various websites which focused on the Background of demonetization outside India and sector-wise impact of demonetization on Indian economy.

Background of Demonetization outside India

Many countries have tried demonetization to restructure their economies. In Singapore, “Banana” notes by Japanese had been in circulation during their occupation and those notes were demonetized after their surrender in 1945, according to ‘Singapore Mint’. In Fiji, the central Bank announced that, “demonetization of the pounds and shillings was necessary as Fiji has transitioned to the new decimal currency structure from January 13, 1969 and due to limited quantities remaining in circulation, these notes and coins now have collectors” thus creating importance for the smaller value currency.

Ghana carried out their demonetization decision with 50 cedi currency notes for monitoring money laundering and to curb corruption. This change was not supported overwhelmingly, but has created chaos which ended in a move back to physical assets and foreign currency. In the same way Nigeria’s economy also collapsed after the demonetization move in 1984 as it doesn’t have the way it was actually planned. The military President Muhammadu Buhari launched various colored notes to invalidate their old currency notes to fight black money. But the debt-ridden economy and high inflation hit Nigerian economy collapsed. Nigerian Government gave just few days for exchanging the old notes, this move didn’t solve the purpose to fix the country’s debts and containing the rising inflation.

In Myanmar, demonetization was carried out with larger denomination bank notes for many times in 1964, 1985, 1987, and 2015. In 2015, the argument for introducing a new 10,000 KYAT bill is fighting against Counterfeiting. In 1987, to curb the black market it has got around 80 percent of the currency in circulation invalid which resulted in students protest and a tough handed government crackdown which killed hundreds of the protestors. In 90s, in Zaire,

currency note reforms resulted in inflation surges and exchange rate against the dollar had collapsed.

The central bank of the Philippines, in the year 2015 decided to demonetize the New Design Series currency notes which were issued on 12th June 1985, claiming to “align with the practice of other central banks around the world which change the design of their currency that has been in circulation for over 10 years.” Government of Philippines demonetized its currency notes which prevailed valid for over 30 years with new currency being in circulation since 2010 to fight Counterfeiting. Pakistan has also announced to move all its old designed currency notes out of the economy. Pakistan had demonetized its 5 Rs and 500 Rs denomination notes earlier too. In European Union, creating the single currency (Euro) over the period 1998-2000 is considered to be the largest demonetization ever happened in the history

Sector-Wise Impact of Demonetization

Real estate and Property

This sector would be one of the most affected sectors by note ban. Demonetization has finished the businesses of the majority of the builders as a major portion of their transaction depends on cash rather than based on banks transfer or cheque transactions. As other sectors, marginal builders are adversely impacted reason being the high involvement of cash component in payment in this sector. Unorganized builders have been most affected. Builders will face a cash crunch due to the unexpected drop in sales, in order to attract buyers; builders are required to introduce lucrative offers & other benefits. Demonetization will have a direct impact on resale and land segment as cash plays a major role in these transactions. Most of the accounted cash have been pulled out by demonetization from the system.

Gems & Jewellery

The substantial portion of the payment by customers involves cash for purchasing jewellery so the impact of demonetization in this sector is quite high. Demonetization made people with less cash available in their hands for fulfilling their daily needs let alone purchasing jewellery. Smaller retailers in the unorganised sector were the most to be impacted which reduce the demand for jewellery. Many jewellers started selling gold at more than their market price to take advantage of banned notes which resulted in income tax raids on such jewellers. Notices have also been issued to many jewellers. This sector is seriously hit by demonetization as buyers prefer to pay in cash.

Banks

Banks have proved to be the backbone of this entire process of demonetization and also the biggest beneficiaries. As on the direction of government, old notes have to be exchanged with the new one, this resulted in increased liquidity position of banks which could be utilised for lending. Both deposit and lending rates have been cut by many banks.

Media and Entertainment industry

Currency ban adversely impacted the media and entertainment industry as it resulted in lesser number of viewers. The major portion of the drop has been seen in lower middle class. The sudden decision of demonetization affected the film industry as well. This brought the production of films to a halt. Also, the new and small players in the industry are most affected by demonetization.

Hospitality and tourism

Due to demonetization Indian tourism industry have been severely impacted as the majority of spending is in cash. Most of the luxury foreign trips are sponsored by black money has come to a halt. Due to the cash crunch, local tourism will also get affected the unorganised sector is most impacted with the inability to make payment in cash, Further, the slowdown is also faced by the restaurant's businesses with the inability of cash.

Agriculture

There are various factors impacting agriculture such as sale, distribution, marketing and transport, such factors are dominantly cash-dependent. Further, demonetization disrupted the supply chains, this sector has severely been impacted by huge wastage of perishables. The small farmers selling their products on daily basis to the wholesale centres, mandis and to the consumers have also been impacted by demonetization.

Retail

The cash crunch is leading to low consumer demand for the products. This ultimately leads to decline in their sales volume. Since cash is the favourable mode of payment in buying daily needs which in turn result in the number of cash transactions. The impact of demonetization on small and the unorganized traders is higher than the organised sector.

Conclusion

The move by the government to demonetise old currency and replacing it with the new one has taken the country by surprise. The move was an effort to handle the threat of illegal

money, corruption, terror funding and counterfeit currency. The decision regarding demonetising the old currency was considered as a surgical strike against the undeclared money in the history of Indian Economy, it may be a move towards the cashless economy.

On the whole, the maximum affected segment of the society was the middle class and the rural areas of India. But surprisingly, they welcomed the move with open hands as compared to the affluent. Moreover, there has been an immediate slump in growth rate among the various sectors, but in the long term, demonetization will bear fruitful benefits in context to the growth of the Indian economy. To sum up, this move will lead to sustained economic growth, improved tax compliance, better fiscal balance, lower inflation, control corruption and assist in elimination of fake currency.

References

1. Abhani, D. K. (2017). A Study on Impact of Demonetization over the Banking Sector with Reference To Veraval City. International Journal of Marketing & Financial Management. 5(3). 21-26.
2. Muthulakshmi, E.K. (2017). Impacts of Demonetisation on Indian Economy- Issues & Challenges. Journal of Humanities and Social Science. 34-38.
3. Veerakumar, K. (2017). A Study on People Impact on Demonetization. International Journal of Interdisciplinary Research in Arts and Humanities. 2 (1). 9-12.
4. Shukla, B.G. And Gupta, H. (2018). An Exploratory Study of Business Students Perspectives on Demonetization in India: With Special Reference to Allahabad City. The International Journal Research Publication's. 07(09). 186-194.
5. Venkatesh, M and Ray, R (2017) „Demonetization to Have Positive Impact, World Bank, CEO", Hindustan Times, March 3, Front Page.
6. Kushwaha, H. (2018). Impact of Demonetisation on Indian Economy: A Critical Study. International Journal of Management Studies. Vol.-V, Issue -2(7), April 2018 [25-31]
7. Chadha, A. (2017). Demonetization: Economic Impact on Different Sectors in India. International Journal of Latest Technology in Engineering, Management & Applied Science. Volume Vi, Issue Vi, June 2017 | ISSN 2278-2540.
8. Syamsundar, P. And Sabariga, E. (2017). Demonetization - A Comparative Study: With Special Reference to India. The Southern Regional Conference on Management Education.

PRINCIPAL
RAJIV GANDHI ARTS, COMMERCE
& SCIENCE COLLEGE, KARMAD
TQ. & DIST. AURANGABAD.

AMIERJ

AARHAT MULTIDISCIPLINARY INTERNATIONAL EDUCATION RESEARCH JOURNAL

A Peer Reviewed Multidisciplinary Journal
ISSN: 2278-5655 SIF Impact Factor 6.236 Vol IX Special Issues I

AARHAT PUBLICATION & AARHAT JOURNALS

103, Gulshan Park, D. W. Road, Ch. No. 1, J. No. 1, Badliya, (S-421) K.O.
Dist. Solapur, Maharashtra - 431001. Phone: 9177951166
Website: www.aarhat.com

Editor:- V.P. Barve

INDEX

Sr.No.	Title Of The Research Paper	Author Name	Page No
1	Emerging Trends And Best Practices In Human Resource Management	Dr. Thakur Akash Ashok	1
2	Digital Women Entrepreneurship Management And Development In India	Prof. Dr. Thore Shivaji Dattatraya	5
3	The Business Model	Mr. Anup D. Mohadkar	8
4	A Study Of Present Scenario Of Online Shopping And Services With Respect To Socio-Economic Status Of Consumers With Reference To Malegaon	Mr. Roshan Yeshwant Mamude	15
5	Digital Marketing: Tools And Benefits	Vinita Kulkarni	21
6	A Study Of Issues And Challenges Of Merger Of Public Sector Banks With Special Reference To Bank Of Baroda, Vijaya Bank And Dena Bank	Ms. Anuja D. Mohadkar	24
7	Creative Accounting - An Emerging Trend In Accounting.	Mrs. Netra Anup Rojekar	29
8	The Study Of Consumer Satisfaction Related With Online Shopping	Mr. Barve Vishal Punjaram	33
9	Entrepreneurship Development	Mrs. Swati Mahesh Nawal	38
10	Banking: Problems, Opportunities And Challenges	Dr. Pooja P. Talreja	45
11	Problems And Prospects Of E- Banking In India	Maske Pravin Sitaram	53
12	Emerging Trends In Accounting & Taxation	Prof. Ankush Ananda Kapadne	57
13	Recent Challenges Faced By New Entrepreneurs	Miss. Sunita Vijaykumar Deshmukh	61
14	Role Of Digital Marketing In Today's Organization	Prof. Kiran Ramdas Dere	63
15	Online Digital Marketing Management, Development (India) In Nashik District	Prof. Dr. Thore Shivaji Dattatraya	68
16	Dimension In Sports Entrepreneurship And Its Uniqueness	Dr. Nitin Gangurde	75
17	Mobile Banking In India	Mr. Nitin Gorakshnath Waman	78
18	Employment Downsizing: Critical Issue	Mr. Omkar Vilas Bhavsar	81
19	A Study Of E-Commerce In Libraries	Priyanka Niket Jadhav	86

PROBLEMS AND PROSPECTS OF E- BANKING IN INDIA

Maske Pravin Sitaram

(Research Scholar), Department of Commerce

Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad

Abstract:

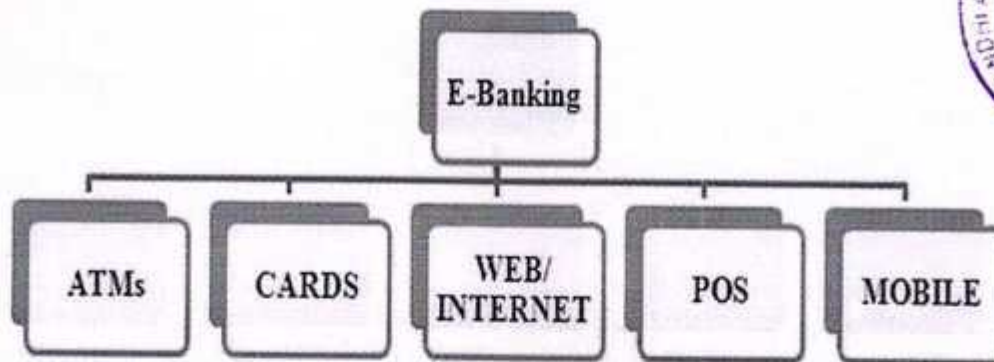
After the effect of demonetization, digital cash has been the hotcake among the citizens of India. Digital cash and online transactions in the current market scenario have a great effect on e-banking and digital banking. E-Banking i.e. electronic banking becomes very popular with the introduction of Information technology. The government of India has enacted the IT Act 2000 with effect from October 17, 2000 which provided legal recognition to electronic transaction and other means of E-commerce the Reserve Bank of India is monitoring and reviewing the legal and other requirements of E-Banking on a continuous bases to ensure that E-banking would develop on sound lines and E-Banking related challenges would not pose a threat to financial stability. The present research is descriptive in nature and study the problems and Prospects faced by the banking sector in India.

Keywords: E-Banking, Demonetization, Digital cash, Information Technology and Banking sector.

Introduction:

A Bank is a Financial Institution which is among the main contributors to the financial system in India. Banking offers various facilities to the customer for banking operations. Since the nationalization of banks in 1969, the public sector banks, possessed by the government, have acquired a place of nobility, within credible growth. Now India is becoming an emerging economic giant because of information technology. Banking in India has been through a long journey. It has seen a number of changes due to technology and innovation. The globalization exhaustively transformed the face of Indian banking industry from past few years. Banks have customarily been in the front position of exploiting technology to ameliorate their products/services and working competence. Over a long period of time banks have been utilizing electronic and telecommunication modes for distributing a wide range of value integrated product/services. The influx of cards, the introduction of clearing services like ECS, the concept of e-banking and mobile banking are the numerous innovations which took place in the banking segment. Now a days all the banks have started with the concept of multi-channel, like debit cards, credit cards, smartcards, ATMs, internet banking, mobile banking/telephone banking, electronic fund transfer, etc. the role of banks has changed from financial intermediate to service supplier of numerous monetary service under a roof.

E-Banking, also known as online banking or virtual banking or internet banking is a system which enables banking transactions like transfer of funds, payment of loans and EMIs, deposit and withdrawal of cash virtually with the help of internet. It is one among the extended features which banking institutions provide, in addition to traditional banking. E-Banking is the most used feature by the citizens of India after the effect of demonetization. This feature is assumed to be one of the most flexible, adaptable and secure ways of transacting among the users/customers to bank. However, it depends on the trust that an individual has on the bank he/she is operating with. There are different types or sectors under e-banking services. The major services offered are Internet banking, SMS banking, ATMs, Mobile banking, E-cheques, and debit/credit cards.

Channels Of E- Banking:**Fig1: Different channels of e-banking**

Adopted from: Shilpan Vyas et al., impact of e-banking on traditional banking services

Review Of literature:

Harris (2007) observed that internet banking is becoming "Need to have" service. E-banking is one of the most recent technological innovations, which is becoming a need for every common man. It uses internet as a medium for delivery banking services. Today, banking is not limited to branches, where a person goes to bank for withdrawal of cash or request a statement of accounts or to deposit a check. An inquiry or transaction can be handled online without any reference to the branch any time through internet banking. Benefits of internet banking include fast speed, convenient, cost effective, all time accessibility and flexibility.

Goyal and Goyal (2012) studied that an analysis of the differences in risk perceptions between bank customers using i-banking and those not using internet banking was done and the study showed that risk perceptions in terms of financial, psychological and safety risks among customer not using the internet was more meaningful than those using internet banking. Customers not preferring to use E-banking thought that they would be swindled when using this service and therefore, are particularly careful about high risk expectation during money transfers from and between accounts. Private and foreign banks are trying to turn more and more customer towards the usage of internet for the banking transaction.

Ganjinia et al. (2013) investigated the impact of online service quality on customer satisfaction in banks of Guilan. Six factors including reliability, responsiveness, competence, ease of use, security and product portfolio identified as dimensions of online services quality. In the study, multiple and linear regression was measured the impact of online service quality on satisfaction. It found that all six factors of online service quality had effect on customer satisfaction of public banks of Guilan.

Objectives Of The Study:

1. To study the concept of E-banking in India.
2. To study the problems and prospects faced by E-banking systems.

Research Methodology:

The present studies based on secondary data and is descriptive in nature. The secondary data has been collected through various resources such as books, research journals, articles, reports of Reserve Bank of India and planning commission of India / NITI Ayog.

Problems Of E-Banking:

Difficulties in implementation of global technology: There is a need to have an adequate level of infrastructure and human capacity building before the developing countries can adopt global technology for their local

requirements. In developing countries, many consumers either do not trust or do not access to the necessary infrastructure to be able to process e-payments.

Confidentiality, integrity and authentication: These three are the very important features of the banking sector and were very successfully managed all over the world before the coming of internet. Communication across an open and thus insecure channel such as the internet might not be the best base for bank-client relations as trust might partially be lost.

Customer Satisfaction: In today's competitive world, satisfaction of customers is a major challenge for the banking sector because customers have alternative choices in various types of services provided by banks.

Availability of Personnel services: In present times, banks are to provide several services like social banking with financial possibilities, selective up gradation, computerization and innovative mechanization, better customer services, effective managerial culture, internal supervision and control, adequate profitability, strong organization culture etc. Therefore, banks must be able to provide complete personnel service to the customers who come with expectations.

Handling Technology: Developing or acquiring the right technology, deploying it optimally and then leveraging it to the maximum extent is essential to achieve and maintain high service and efficiency standards while remaining cost effective and delivering sustainable return to shareholders. Early adopters of technology acquire significant competitive advances. Managing technology is therefore, a key challenge for the Indian banking sector.

Privacy risk: The risk of disclosing private information & fear of identity theft is one of the major factors that inhibit the consumers while opting for internet banking services. Most of the consumers believe that using online banking services make them vulnerable to identity theft.

Customer Awareness: Awareness among consumers about the e-banking facilities and procedures is still at lower side in Indian scenario. Banks are not able to disseminate proper information about the use, benefits and facility of internet banking. Less awareness of new technologies and their benefits is among one of the most ranked barrier in the development of e-banking.

Training the Employees: While the new age private sector banks have found it much easier to do especially with recruitment of young computer literate employees, the larger public sector banks lagged hugely behind in this. However they have been able to do reasonably well after working on it for over a decade now.

Human Resource Management: While the banks on one hand tried to train the existing employees on these new skill sets they also realized the obsolescence of a huge work force once the computerization happens. Thus most of the public sector banks came out with Voluntary Retirement Schemes (VRS) to heave off the future burden on their exchequer. However they had to do away with lot of their reserves for this, resulting in the fall of profitability.

Trust Factor: Trust is the biggest thing when you have to do anything, especially when you do a financial transaction you have to have full faith on the medium you are using, the site you are using the connection etc. There arise several questions in mind of users: Did transaction go through? Did I push the transfer button once or twice? Is my Password and ID is secured? Trust is very important factor which influence the customers".

Prospects Of E-Banking:

Untapped Rural Markets: Contributing to 70% of the total population in India is a largely untapped market for banking sector. In all urban areas banking services entered but only few big villages have the banks entered. So that the banks must reach in remaining all villages because majority of Indian still living in rural areas. Multiple Channels: Banks can offer so many channels to access their banking and other services such as ATM, Local branches, Telephone/mobile banking, video banking etc. to increase the banking business.

Worthy Customer Service: Worthy customer services are the best brand ambassador for any bank for growing its business. Every engagement with customer is an opportunity to develop a customer faith in the bank. While

increasing competition customer services has become the backbone for judging the performance of banks. **Internet Banking:** It is clear that online finance will pick up and there will be increasing convergence of product offerings banking services, share trading, insurance, loans, based on the data warehousing and data mining technologies. Anytime anywhere banking will become common and will have to upscale, such up scaling could include banks launching separate internet banking services apart from traditional banking services.

Retail Lending: Recently banks have adopted customer segmentation which has helped in customizing their product folios well. Thus retail lending has become a focus area particularly in respect of financing of consumer durables, housing, automobiles etc., Retail lending has also helped in risks dispersal and in enhancing the earnings of banks with better recovery rates.

Indian Customers: The growing Indian banking sector with its strong home country linkages, seek a unique combination of Indian ethnicity and global standards that offers a valuable nice opportunities for Indian banks. The biggest opportunity for the Indian banking sector today is the Indian costumers. Demographic shifts in terms of income level and cultural shifts in terms of life style aspirations are changing the profile of the Indian customer. This is and will be a key driver of economic growth going forward.

Competitive Advantage: The benefit of adopting e-banking provides a competitive advantage to the banks over other players. The implementation of e-banking is beneficial for bank in many ways as it reduces cost to banks , improves customer relation , increases the geographical reach of the bank , etc. The benefits of e- banking have become opportunities for the banks to manage their banking business in a better way.

Conclusion:

Online, internet, virtual, phone banking and ATMs are the products or services or application of E-banking. It is considered as a remarkable development in the banking sector. E-banking helps banks and government to keep a record of transactions, helps banks to reduce their paperwork, it is very less time consuming and accurate. It helps customers to not to wait in queues for transactions, make it easy for them to keep records of their transactions and spending. So, E-banking is the future of banking and we as peoples, banks and government have to apply it with grace, we must welcome it with open mind.

References:

- Dr. Lekshmi Bhai. P. S. (2018).E-banking in india – Problems and Prospects. International journal of current engineering and scientific research. Volume -5, issue -1, 2018.
- Kaushal V. and Balaini A. (2016). E- Banking challenges and issues. Vol 3, issue 3-4 (july- December), 2016. ISSN 2454-3144.
- Harris, M (2007). Internet banking is becoming need to have service. Retrieved June 01, 2013 from,<http://www.sooperarticles.com/business-articles/e-business-articles/internet-banking-becoming-need-have-service-42385.html>.
- Goyal, Vishal Mohan & Goyal, Gania (2012). Customer perception towards Internet banking w.r.f to private and foreign banks in India. International Journal of Computing & Business Research, Proceedings of „I-Society 2012” at GKU, Talwandi Sabo, Bathinda (Punjab), pp. 2229-6166.
- Ganjinia, Hossein; Gilaninia, Shahram and Tajani, Taher Kouchaki (2013). Evaluation of Online Service Quality on Customer Satisfaction in Public Banks of Guilan. Singaporean: Journal of Business Economics, and Management Studies, 1(9).

PRINCIPAL
RAJIV GANDHI ARTS, COMMERCE
& SCIENCE COLLEGE, KARMAD
TD. & DIST. AURANGABAD.